

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fortid og

Nutid

2008

3 ■ September

Side 169-248

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

www.fortidognutid.dk

Udgivet af Dansk Historisk Fællesråd med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og fra Kulturministeriets Tidsskriftstøtteudvalg.

Fortid og Nutid er udkommet siden 1914. Tidsskriftet indeholder artikler, debatindlæg og anmeldelser om aktuelle emner inden for dansk og europæisk kultur- og lokalhistorie.

Fortid og Nutid henvender sig til alle, der arbejder med og interesserer sig for kultur- og lokalhistorie. I tidsskriftet bringes bidrag af såvel historikere, etnologer og arkæologer fra arkiv-, museums- og universitetsverdenen, som af andre historisk og kulturhistorisk interesserede skribenter.

Fortid og Nutid vil medvirke til at fremme debatten på tværs af faggrænser og videnskabelige miljøer, ligesom der lægges stor vægt på, at tidsskriftet har tæt kontakt til alle dele af landet.

Redaktionen består af cand.mag., ph.d.-stipendiat Mette Tapdrup Mortensen, Dansk Center for Byhistorie, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet, Ndr. Ringgade 1, 8000 Århus C. Tlf. 89 42 19 42, e-mail hismen@hum.au.dk; ph.d. Thomas Lyngby, museumsinspektør på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot, 3400 Hillerød, tlf. 48 26 04 39, e-mail thomas.lyngby@frederiksborgmuseet.dk; cand.phil. Henrik Gjøde Nielsen, museumsinspektør ved Nordjyllands Historiske Museum, Hals Museum, postbox 31, 9370 Hals, tlf. 99 31 74 50, e-mail hgn-kultur@aalborg.dk.

Indsendelse af manuskripter

Indsendte manuskripter bedømmes dels af redaktionen, dels af en faglig relevant bedømmer fra tidsskriftets videnskabelige panel, der består af forskere fra landets universiteter, arkiver og museer.

Manuskripter sendes til Mette Tapdrup Mortensen og Thomas Lyngby.

Bøger til anmeldelse sendes til Henrik Gjøde Nielsen.

Abonnement koster 225 kr. årligt for fire numre med tilsammen 320 sider. Det kan bestilles via tidsskriftets hjemmeside, www.fortidognutid.dk, samt på følgende adresse: Fortid og Nutid, Ingrid Christensen, Landsarkivet for Sjælland m.v., postbox 661, Jagtvej 10, 2220 København N, tlf. 35 24 82 00, e-mail bogekspeditionen@christensen.mail.dk.

Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

September 2008. Hefte 3. S. 169-248

Forsidebilledet: En forkrøblet betler smides på porten af en gerrig rigmand med pengepose i hånden. C. W. Eckersberg: "Tiggeren hos de slette mennesker," 1807. Olie på lærred. Jarslberg Hovedgård, Norge.

Nyt fra DHF

Redaktørskifte

Ulrik Langen blev i december nummeret i 2003 budt velkommen som ny redaktør af Fortid og Nutid. Han blev præsenteret som en historiker med mange kontakter til det kultur- og lokalhistoriske miljø i Danmark. Ulrik kom ind i redaktionen sammen med Jes Fabricius Møller, og de sad den første tid sammen med den "gamle" redaktion. Der var en slet skjult forventning om, at den nye redaktør kunne og skulle bidrage til at holde tidsskriftets høje niveau.

Dansk Historisk Fællesråds styrelse og tidsskriftets læsere er ikke blevet skuffede. Ulrik har sammen med skiftende medredaktører været med til at sikre, at Fortid og Nutid har fastholdt sin position som landets førende kultur- og lokalhistoriske tidsskrift. En sådan position kræver både løbende indholdsmæssig og organisatorisk fornyelse. Indholdet har under Ulrik og hans medredaktører fået et mere markant kulturhistorisk præg, hvilket er helt i overensstemmelse med hans stærke forskning inden for det felt. Tidsskriftets organisation er for eksempel blevet tilpasset nye krav om peer review. Ulrik har været en dygtig kraft i begge processer, og Dansk Historisk Fællesråds styrelse siger ham en stor tak og ønsker held og lykke for ham fremover.

Ulrik Langens plads i redaktionen overtages af cand.mag. i historie og socialvidenskab Mette Tapdrup Mortensen. Hun er ph.d.-studerende ved Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet med tilknytning til Dansk Center for Byhistorie. Velkommen til Mette!

Fortid og Nutid er udkommet med lidt forsinkelse i 2008, men vi forventer at have afhjulpet problemerne, som for øvrigt udelukkende var af teknisk art.

Det er også på sin plads at gøre opmærksom på, at Dansk Historisk Fællesråd har indledt en debat om Fortid og Nutids fremtid som trykt eller digitalt tidsskrift. Debatten kan følges på min blog på www.historie-online.dk. Vigtige beslutninger om både tidsskriftet og fællesrådet fremgår i øvrigt altid af de trykte årsberetninger, som vi opfordrer læserne til at følge med i, når de trykkes.

*Søren Bitsch Christensen
Formand for Dansk Historisk Fællesråd*

Den strafværdige gavmildhed

Synet på almissegivning, betleri og fattiglove i 1700-tallets Danmark

Peter Wessel Hansen

Fortid og Nutid, september 2008, s. 173-197.

I det 17. og 18. århundrede var tiggeri intet mindre end en sand plage. Derfor forbød den danske enevoldsmagt i 1708 denne næringsvej ved lov og bestemte samtidig, at det herefter skulle være strafbart for befolkningen at give almisse til betlere. Artiklen beskriver den modstand myndighederne mødte i deres bestræbelser på at udrydde alt betleri og almissegivning til tiggere. Endvidere indkredses baggrunden for den brede befolknings uvilje mod loven samt deres vedvarende forsvar af tiggerne i de såkaldte betleroptøjer, og der argumenteres for, at almissegivningen kan betragtes i sammenhæng med de forsikringslignende sociale fællesskaber, der prægede det tidligt moderne samfund.

Peter Wessel Hansen, f. 1977, cand.mag. i historie, arkivar på Københavns Stadsarkiv. Har skrevet artikler om den københavnske fattigforsorg og religiøs almissekultur 1700-1850. Senest artiklen "Miraklernes tid. Almissekultur og gavegivning i Oplysningstidens København" i antologien *Miraklernes tid og andre fortællinger om livet i 1700-tallets København* (2008).

Det 18. århundrede er kendetegnet ved en lang stabil fredsperiode, der indledtes ved svenskekrigenes afslutning i 1720. Allerede under krigen havde statsmagten imidlertid påbegyndt en ny kamp – kampen mod betleri og almissegivning til tiggere. Det skete, da man med fattigforordningerne af 24. september 1708 indførte et landsdækkende forbud mod tiggeri og almissegivning til betlere.¹ Men lovene blev i vidt omfang overtrådt. Tiggerne fortsatte med deres plagerier, og befolkningen var på trods af forbuddet mere end villige til at give penge til omstrejfende tiggere. Man sendte nemlig kun sjældent en fattig bort, hvis han stod ved døren og bad om

hjælp.² Betleriets og almissegivningens fortsatte bestående var en torn i øjet på enevoldsmagten, der svarede igen med en sand syndflod af forordninger, reskripter og plakater, som i det store og hele gentog 1708-lovenes bestemmelser. Århundredet forvandlede på den måde til en slags socialpolitisk krigsskueplads, hvor statsmagten kæmpede en ulige kamp mod en broget skare af bønder og fattigfolk, borgere og embedsmænd, der ikke havde til sinds at følge de efterhånden ikke helt nye bestemmelser, fordi "*de ville have den frihed at give, hvem de lystede*", som inspektøren på Almindelig Hospital i København formulerede det i 1769.³

Mange tiggere gik fra dør til dør i deres søgen efter barmhjertige gaver. Her har Wilhelm Ferdinand Bendz afbildet en tiggerkone med sit barn, der har opsøgt en mulig givers hjem og betler om almisse i døren, 1829. Olie på lærred. Tidligere Matthiesen Gallery, London (2007).

Forbuddet mod betleri

Fra det 16. århundrede og fremefter blev betlere mødt med stadig større uvilje og forbud fra statsmagtens side. Værdigt trængende, som ikke var i stand til at forsørge sig selv, måtte ganske vist fortsat tigge, men uværdige betlere skulle arresteres eller forjages. Tiggeriet var således fortsat lovligt for dem, der var blevet tildelt et såkaldt tiggertegn, indtil alt betleri og almissegivning til gade-tiggere blev forbudt overalt i landet i fattiglovene fra 1708 – i København dog allerede i 1698.⁴

I forordningen *Om forhold med betlere, fattige børn, rette almisselemmer og løsgængere i København* af 24. september 1708 slog man fast, at det fra den 1. januar 1709 var strafbart at betle, og ligeledes var det forbudt for borgerne at give betlerne almisse eller husly. I stedet skulle de gavmilde borgere give til fattigbøssen, og herfra kunne værdigt trængende fattige få deres almisse.

Man var værdigt trængende, når ens fattigdom var uforskyldt; det gjaldt forældreløse eller faderløse børn, gamle uarbejdsdygtige folk, syge, lemlæstede og sengeliggende, som ikke kunne tjene til livets ophold samt fattige, der ikke kunne tjene penge nok ved deres arbejde. Det centrale var, at kun de, som enten ikke havde mulighed for at tjene penge eller penge nok, fik fattigunderstøttelse. Enhver skulle yde det arbejde, som var muligt, og derfor forsøgte man at ramme den gruppe betlere, som var løsgængere – folk som, mente man, gik ledige pga. dovenskab. De havde ikke ret til almisse, men kunne nu, hvis de fortsat betlede, straffes med arbejde i Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset.⁵ Forordningen var udtryk for en principiel ændring i fattigpolitikken, idet den udgjorde grund-

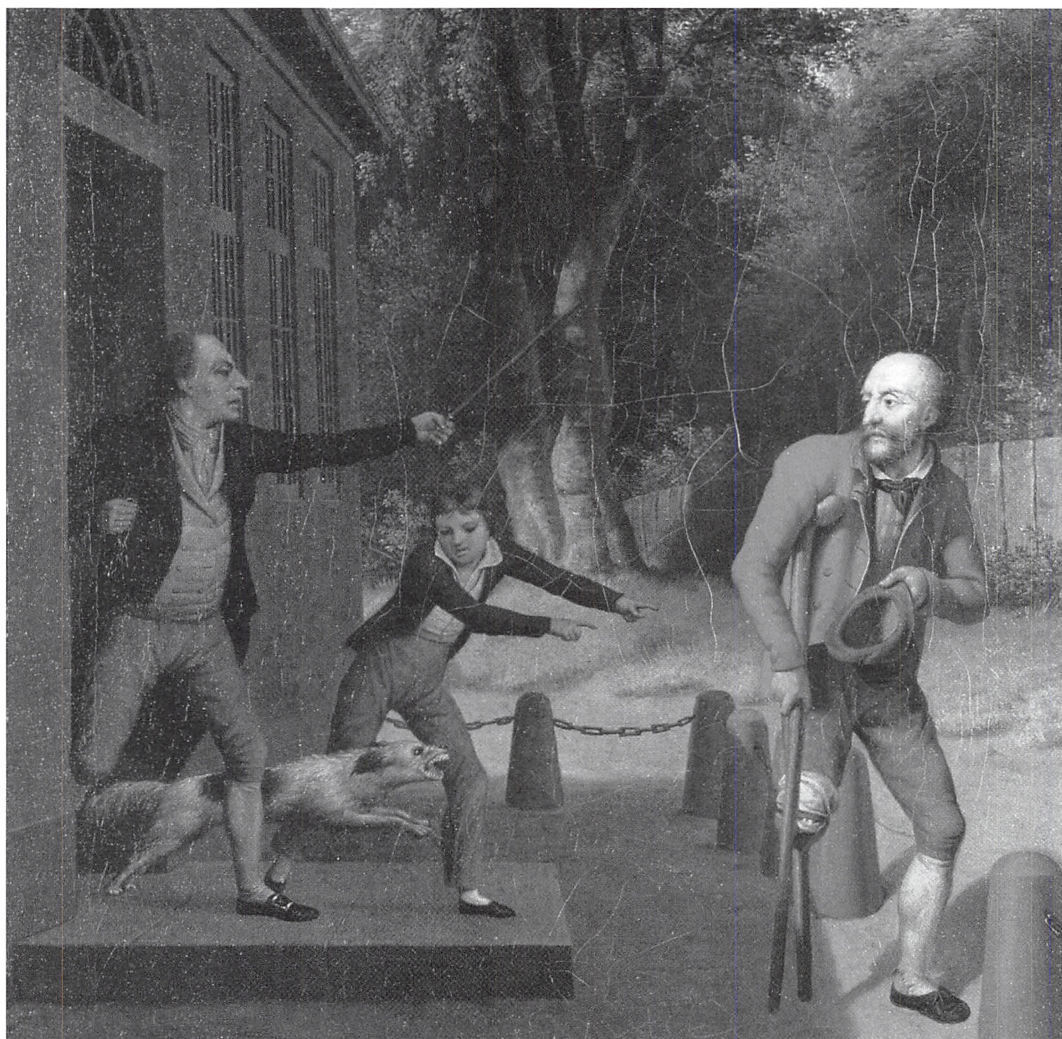
stenen til en almindelig organiseret fattigforsorg, ligesom den kriminaliserede tiggeriet og almissegivningen. Nu var denne form for barmhjertighedsudøvelse forbudt under straf, men både betleriet og almissegivningen på gaden og ved døren fortsatte relativt uhindret.⁶

Til trods for 1708-forordningernes intentioner fik man hverken has på de mange betlere i hovedstaden eller i provinsen. I løbet af 1700-tallet blev forbuddet mod betleri gentaget i en lang række forordninger og reskripter, som vidner om en fejlslagen fattiglovgivning.⁷ Da Struensee i 1771 ville reformere det københavnske fattigvæsen, var det netop fordi *"de ofte gentagne foranstaltninger til lediggangs hæmmelse ... er bleven uden den forønskede virkning, ja som oftest indført ladhed iblandt den ringere almue, og til overmåde byrde for det almindelige forøget betlernes antal"*. Essensen i fattigforordningen var stadig, at den *"stræbsomme nødlidende"* skulle hjælpes, mens *"lediggængere og forsættelige betlere"* skulle tvinges til arbejde.⁸ Københavns fattigvæsen skulle beskæftige byens fattige med hjemmearbejde og tvinge betlere til at arbejde, og det var ifølge forordningen ikke alene til de fattiges, men også til samfundets, eller som man sagde, det almindeliges, gavn.⁹

I slutningen af det 18. århundrede kom man til den erkendelse, at hverken fattiglovene eller alle fattigvæsenets anstrengelser havde afhjulpet betlerproblemet. I forordningen om det københavnske fattigvæsen af 9. marts 1792 gentog man derfor den overordnede målsætning med fattiglovgivningen, men loven var dårlig nok udstedt, før man indså, at dens mål næppe kunne opnås inden for det københavnske fat-

tigvæsens hidtidige rammer.¹⁰ Man ønskede en nyordning af fattigvæsenet, og i 1799 forelå endelig en stor ambitiøs nyplanlægning af Københavns Fattigvæsen. Betleriets afskaffelse vha. et forbud mod al tiggeri var fortsat blandt fattiglovens hovedintentioner, og som en ny ting skulle de, der overtrådte forbuddet, kunne pådømmes straffe i fattigvæsenets tvangsarbejdshus.¹¹ Kampen mod hoved-

stadens betlerhorder blev således skærpet i 1800 med oprettelsen af Tvangsarbejdshuset, hvor betlere straffedes med hårdt arbejde eller ensomt fængsel, indtil huset brændte under Københavns Bombardement i 1807.¹² Få år efter nyordningen af Københavns Fattigvæsen blev der ligeledes sat nye ambitiøse mål for landsognenes og købstædernes fattigforsorg i reglementerne af 5. juli 1803.¹³

En forkrøblet betler smides på porten af en gerrig rigmand med pengepose i hånden. C. W. Eckersberg: "Tiggen hos de slette mennesker," 1807. Olie på lærred. Jarslberg Hovedgård, Norge.

Ved udgangen af 1700-tallet stod det landsdækkende forbud mod betleri altså fortsat ved magt. Anderledes stod det til med 1708-forordningens ovenfor omtalte forbud mod at give betlere almisse. Paragraffen var ganske vist i lighed med betleriforbuddet blevet gentaget i løbet af 1700-tallet. Eksempelvis blev forbuddet mod uddeling af almisser gentaget i reskriptet af den 6. november 1739, og straffen for at give blev bestemt til bøde på to rigsdaler, der skulle fordobles, hver gang nogen blev taget i at give.¹⁴ Men forbuddet mod almissegivning mødte allerede fra begyndelsen modstand fra officielt hold.

Næppe en vis lov – forbuddet mod almissegivning

Allerede få år efter 1708-forordningens udstedelse mødte den kritik fra officielt hold. Det skete den 5. juli 1716, da den københavnske professor og stiftsprovst Jacob Lodberg i en prædiken foranlediget af en plakat fra fattigvæsenets direktører mod tiggeri og privat almisseuddeling erklærede sig uenig i loven på flere centrale punkter. Lodberg mente, at forbuddet mod at tigge og give almisse stred mod det kristne budskab: *"Kristus siger, giv den som beder dig, og vis ikke den bort, som begærer at låne af dig, [derfor] kan ingen ordre fri dig fra at gøre det, [for] Kristi regel kan ikke af nogen verdslig øvrighed gøres til intet: Gud skal adlydes mere end mennesker. Sådan ordre er ubetænkt"*. Lodberg var grundlæggende uenig i lovens bud om, at alle almisser skulle gives til fattigvæsenet, som herefter videreformidlede ressourcerne til de fattige. Ligeledes var Lodberg imod statsmagtens henstilling til borgerne om, at de skulle give løfte på et fast årligt til-

skud til fattigvæsenet. Myndighederne måtte nemlig under ingen omstændigheder nøde nogen til at give fast almisse. I så fald var almissen at betragte som en skat, der ikke var givet til ære for Gud, men enten til ære for kongen eller ud fra det rent egoistiske motiv: at slippe for at se andres nød. Ved en sådan ordning fjernede man mange kristnes foranledning til at gøre godt, ligesom de ubarmhjertige kunne bruge loven som forsvar for deres syndige ubarmhjertighed. Endvidere forhindrede en sådan centralisering af almisseuddelingen givere i at udøve den trøst og formaning, der var så vigtigt et led i almissegivningen, idet *"den mindste del af en kristen almisse består i at give penge! Essensen og kraften af almissen er det, at man elsker den som man giver pengene."* Almisse var ikke *"opus politicum, men spirituale, som ikke let ved menneskelige regler kan circumskriberes eller ved loven tvinges"*. Folks almisseuddeling skulle altså ikke tjene verdslige formål, men alene være et led i det enkelte menneskes kristendomsudøvelse.¹⁵

Det var egentligt forbudt at kommentere kongelige forordninger. Lodberg slap alligevel af sted med sin kritik, dog uden at kritikken foranledigede modifikationer af fattigloven.¹⁶ Der skulle gå mange år, før rimeligheden af et forbud mod almissegivningen igen blev taget op til diskussion. 1708-lovens bestemmelser forblev gældende, men forbuddet mod almissegivning blev i det store og hele ikke overholdt. Så sent som i 1789 så Københavns politimester sig derfor nødsaget til at indskærpe hovedstadens borgere, at bøden for almissegivning fortsat var to rigsdaler.¹⁷

Op mod slutningen af det 18. århundrede stod det helt klart, at 1708-forord-

ningernes intention om at afskaffe betleri og almissegivning var fejlet. Forbuddet mod almissegivning til betlere blev i vidt omfang overtrådt, og der er heller ikke meget, der tyder på, at myndighederne gjorde en helhjertet indsats for at håndhæve paragraffen. En anonym skribent mente da også at vide, at det ikke var mange, der var blevet indstævnet for retten og havde måttet betale bøder for *"denne strafværdig ansete gavmildhed"*. Derfor betænkte folk sig heller ikke for, *"enten af medynk eller for at befries fra overhæng at gribe i lommen og give betleren en skilling"*. Loven var med andre ord nytteløs, så længe dens sanktioner ikke blev håndhævet. Kun med en reel trussel om bødestraf hængende over hovedet kunne folk bringes til at overveje, om de fortsat turde formaste sig til at give gadebetlerne, som de sædvanligvis gjorde.¹⁸

Det var uden tvivl skadeligt for enevoldsmagtens status at have love, man ikke så sig i stand til at håndhæve. Det var da også blandt årsagerne til, at man til sidst valgte at afskaffe straffen for almissegivning i den københavnske fattigforordning fra 1792. I stedet indskrænkede man forbuddet til en henstilling til borgerne om fremover at afholde sig fra at give betlerne almisse: *"I øvrigt ventes, at ingen ved at give almisser til ørkesløse tryglere vil søge at hindre det øjemærke, denne anordning tilsigter, som er: at komme sand nødlidenhed til hjælp, fremme vindskibeligbed og hæmme strafværdig uvirksomhed"*.¹⁹ Med disse ord var forbuddet mod almissegivning til betlere ophævet.

Forslaget om forbuddets ophævelse var udarbejdet af *Den til Fattigvæsenets bedre Indretning i Danmark nedsatte Kommission*, men det var ikke en enig

kommission, der havde fremsat lovforslaget. Spørgsmålet havde *"foranlediget forskellige meninger i kommissionen"*. Derfor valgte man at overlade det til kongen og kancelliet at bestemme, om almissegivning fortsat skulle være ulovlig og strafbar, eller om bestemmelsen skulle ophæves. Kommissionens argumenter for en ophævelse var, at det for det første var upassende at indskrænke undersåtternes godgørenhed, at det for det andet var yderst vanskeligt at håndhæve forbuddet, og at det for det tredje var forkert at straffe folk, som blot handlede efter deres samvittighed. For at bibeholde forbuddet talte derimod, at truslen om bødestraf afholdt folk fra at give til betlere, samt at det var lettere at afvise betlere, når man kunne gøre det med loven i hånden og henvise til den heri berammede straf for almissegivning.²⁰ Argumenterne for ophævelse af forbuddet mod almissegivning til betlere vejede tilsyneladende tungest, da lovforslaget blev behandlet i kancelliet. Ophævelsen af forbuddet mod almissegivning til betlere blev fortsat fastholdt i den københavnske fattigvæsenplan fra 1799 samt i reglementerne for fattigvæsenet i købstæderne og landsognene fra 1803, som var landets overordnede fattiglove langt ind i det 19. århundrede.

I forordningen af 9. marts 1792 havde man desuden begæret præsterne *"ved enhver given lejlighed, især i deres taler fra prædikestolen, at give menighederne det rette begreb om kristelig medlidenhed og sammes rigtige anvendelse, efter religionens, sædelærens og de borgerlige loves forskrifter"*.²¹ Meget tyder imidlertid på, at dele af gejstligheden vægrede sig ved at prædike mod befolkningens private almissegivning. For mens der fra en del prædikestole blev sendt et klart signal

om, at indbyggerne skulle stoppe med at give almisse ved deres døre og i stedet donere midlerne til fattigvæsenet, var andre præster knap så klare i mælet.²² Godt nok talte de fleste mod almissegivning og betleri, men, som det i 1796 lød i et officielt skrift fra Trinitatis Sogns Plejekommission, *"enighed heri kan efter den almindelig herskende tænke måde ikke ventes, i det mindste næppe i vor tid"*. Man havde desuden en vis forståelse for de tanker og følelser, der lå bag folks fortsatte almissegivning:

"Det er så naturligt, at medynks følelse opvækkes ved synet af disse elendige, lem-læstede, udhungrede, halvnøgne, at vi række disse en hjælp efter evne, og denne følelse bør hverken lastes eller kvæles... Desuden mener mange ikke uden al grund, at de selv er nærmest berettigede til at uddele, hvad de have tilovers, ligesom de ville, vel også, at de selv bedst kunne skelne de værdige fra de uværdige ... At ville tvinge folk til ej at give de fattige, har erfaring vist, er ugørligt, og det kan næppe kaldes en vis lov, der grunder sig på natur og billighed, at fastsætte en mulkt, stor eller liden, for en handling, der foretages i en god hensigt, ligesom det vel overalt er skadeligt at give love, der ikke kan overholdes".²³

Ovenstående blev trykt i Trinitatis Sogns Plejekommissions årsregnskab og må derfor antages at være den gejstligt ledede plejekommissions officielle holdning. Ikke alene havde man forståelse for befolkningens tidligere overtrædelser af fattigloven og manglende lydhørhed for 1792-forordningens henstilling. Men kommissionen mente endog, at den tidligere fattiglovgivning med dens bødestraf for almissegivning havde været både uklog og skadelig, fordi man hverken burde straffe handlinger foretaget i en

god hensigt eller burde give love, der ikke kunne overholdes. Denne utilfredshed med 1708-loven har givetvis været udbredt blandt en del af lovens forvaltere, der fandt det urimeligt at straffe betlere, som ikke fik fattighjælp, og straffe filantroper, der blot ønskede at hjælpe næsten. For som amtmand August Hennings nedfældede i sin dagbog under et ophold i København i 1802: *"Den private godgørelse kan aldrig ganske ophøre, og skal det ej heller. Det er menneskenes natur at gøre godt for den ulykkelige, og denne natur hverken skal eller kan udryddes"*.²⁴

Værdige og uværdige betlere

I årene op til 1792-forordningens udstedelse havde der hyppigt været røster, der argumenterede for, at myndighederne skulle se mildere på visse betlere samt befolkningens almisser til disse. Forud for udstedelsen af fattigforordningen af 26. februar 1777 udtrykte Københavns Magistrat således sin bekymring for, at loven forbød folk at give gaver og almisse til trængende bekendte. Magistraten mente, at det var *"alt for hårdt og tvungent"*, når man på den måde skar alle tiggere over én kam og forbød barmhjertighedsgerninger over for svage og nødtvungne tiggere på lige fod med almisser til forsætlige betlere.²⁵ Direktørerne for det københavnske fattigvæsen mente omvendt, at al privat almissegivning på gaden og ved døren fortsat skulle være forbudt under straf, da folks *"utidige og uafpassede godgørelse"* kun avlede ørkesløshed og betleri.²⁶

Synet på fattigforsorgen afspejlede i udpræget grad den udbredte sondring mellem værdige og uværdige betlere, som henholdsvis tiggede lovligt af bitter

nød og ulovligt af ren og skær dovenskab. Man indså efterhånden, at borgerne ikke uden forbehold kunne klandres for at være barmhjertige mod betlere, så længe fattigvæsenet hverken magtede at understøtte alle værdigt trængende eller få has på de uværdige gadebetlere. Selv inden for fattigvæsenets egne rækker var der røster, som beklagede, at alle betlere blev behandlet lige hårdt uden at skæve

til baggrunden for deres betleri. Således håbede inspektør Øst ved Børnehuset i København i 1786, "at der skulle blive føjet bedre passende og mildere anstalter til slige ynkværdige medmenneskers nødtørftige forsørgelse, der alene holdes strafværdig, fordi de til deres usle livsophold finder sig nødsaget at bede godtfolk om almisse i Guds navn".²⁷

En bondekone og hendes datter giver en omvandrende tigger almisse. C. W. Eckersberg: "Tiggeren hos de gode mennesker," 1807. Olie på lærred. Jarslberg Hovedgård, Norge.

Mange betragtede tiggerne som en broget skare og anså ikke alt betleri som lige illegalt. Eksempelvis var det en stærkt formildende omstændighed, hvis betleren i giverens øjne var værdigt trængende. Selv de største fortalere for straf til både betlere og almissegivere erkendte, at det kunne være uretfærdigt at straffe betlere, så længe de offentlige myndigheder ikke var i stand til at hjælpe alle til et anstændigt liv. I 1796 indrømmede en skribent, som ellers tordnede mod betlerne og deres velyndere og agiterede for strengere straffe til både betlere og almissegivere, at fattige soldaterkoner og -børn samt almisselemmer i visse tilfælde kunne være nødsaget til at gribe til *"denne skændige næringsvej"*.²⁸

Det var tilsyneladende også en udbredt holdning, at det var mere acceptabelt at tigge om fødevarer end om penge. En anonym skribent mente, at *"en fattig aldrig burde være udsat for pågribelse eller arrest, for at have taget mod brød eller fødevarer, som hans medbroder af et godt hjerte meddeler ham, da det overalt synes yderlig ubarmhjertigt og umenneskeligt at trække den sultne frem til straf, fordi han begærede noget at spise; en anden sag er det, når han begærer penge, de kan anvendes til overdådighed eller unødvendighed"*.²⁹

Så sent som i 1849 pointerede provst Daniel Peter Smith i Stege samme synspunkt. Smith mente, at betlende drukkenbolte og lediggængere skulle nægtes almisse, og at man frem for alt aldrig skulle give nogen betler penge, men gerne mad eller klæder. Provsten regnede det faktisk ikke for betleri, når bondens medlidende kone gav en fattig fra sit nabolag mælk eller øl i sin krukke eller lod det fattige barn komme en

gang om ugen og spise sin middagsmad i køkkenet. Sådan adfærd opfattede han snarere som *"en menneskekærlig og såre nødvendig hjælp for det offentlige fattigvæsens utilstrækkelige forsørgelse, der ikke bør afskaffe den kristelige kærlighed, og heller aldrig vil det"*. Provstens ord giver mindelser om stiftsprovst Lodbergs kritik af det tidlige 1700-tals fattiglovgivning fra 1716. Smiths holdning til betleri og almissegivning var lig Lodberg præget af den holdning, at Guds ord og den almindelige kristne menneskekærlighed gik forud for myndighedernes love: *"Vel bør der altid være rum for kristen kærlighed, og det var dog virkelig slemt, om man ikke turde følge sit hjertes og Guds ords bud: at give den hungrige mad og klæde den nøgne"*.³⁰

Modstanden mod tvungne almisser

Et andet upopulært træk ved fattiglove fra 1708 var statsmagtens forsøg på at tvinge befolkningen til at give faste almisser til de offentlige fattigkasser. Tanken var, at de mange almisser, der tilfaldt de lovløse betlere, i stedet skulle doneres til fattigvæsenet. Der var tale om en form for frivillig tvang. Loven befalede nemlig, at alle havde pligt til at give faste bidrag til fattigkassen, men dog selv måtte bestemme hvor meget. Mange opfattede denne ordning som en decideret fattigskat. Lodberg havde allerede i 1716 påpeget den kristelige nødvendighed af, at alle almisser blev givet helt frivilligt og af et menneskekærligt hjerte og under ingen omstændigheder under myndighedernes tvang. Forsøgene på at indføre 'frivillige' faste ydelser til fattigkassen blev da også mødt med stor modvilje fra både befolkning og lokale myndigheder.³¹

Det var nemlig ikke kun almisse-giverne, der var modstandere af det nye system, hvor frivillige almisser skulle afløses af faste 'frivillige' ydelser. Også de lokale myndigheder, som skulle forvalte loven og inddrive ydelserne, synes ofte at have været uvillige til at udføre dette upopulære hverv. I 1733 kunne provsten Iver Enevoldsen i Slet herred berette, hvordan en del lokale embedsmænd var *"lunkne og efterladne i deres funktion ved denne tjeneste"*. Samtidig var en del herremænd endvidere imod, at bønderne på deres fæstegårde skulle betale faste ydelser til det lokale fattigvæsen.³²

Ved reskript af 5. februar 1734 blev der givet mulighed for, at købstædernes magistrater kunne inddrive en ekstraskat fra de borgere, som ikke frivilligt ville bidrage til fattigkassen. Imidlertid ønskede magistraterne generelt ikke at indføre en fattigskat. Københavns Magistrat fandt det således *"ugørligt og utåleligt at forandre kærligheds- og almissegaver til en årlig skat"*. I de få byer, hvor borgerne blev pålagt den nye skat, blev den modtaget med kompakt modstand fra indbyggerne og med øvrighedens manglende nidkærhed. I flere købstæder faldt det så vanskeligt at gøre fattiglovenes ord til virkelighed, at magistraterne bestemte sig for at holde fast ved den gamle ordning, hvor byens fattige på bestemte dage gik tiggergang gennem byen. Endnu i 1772 blev der i Middelfart givet regler for, hvorledes fattigfogeden hver lørdag skulle samle stadens tiggere, opstille dem i række og derefter lede den betlende flok fra dør til dør.³³

Bøndernes uvilje mod 'fattigskatten' og deres tilbøjelighed til i stedet at udvise den enkelte betler barmhjertighed var almindelig kendt for dem, der beskæftigede sig med bønder og fattigfor-

sorg. Det bemærkedes således i 1800, at befolkningen anså det for tvang årligt at skulle give *"noget klækkeligt"* til sognets fattigkasse, men gerne gav fremmede betlere af et godt hjerte: *"Derfor giver man ej til offentlige foranstaltninger fire mark, når man af hånden giver en rigsdaler"*.³⁴

Myndighederne tolkede ofte almuens uvilje mod at give almisse efter de nye regler som modvilje mod at give overhovedet. Herredsfoged Niels Jacobsen i Lunde herred mente ikke, at fattigvæsenet ville komme til at fungere så længe dets indtægter beroede på *"bondens godvil-lige gave og hans barmhjertighed samt medlidenhed mod hans fattige næste"*. Han mente nemlig, at de fleste bønder hemmeligt modarbejdede myndighedernes bestræbelser på at indsamle penge til de fattige.³⁵ Barmhjertighedsfølelsen over for de fattige varierede fra menneske til menneske, og der var selvfølgelig også modvillige givere iblandt. Men datidens mange beretninger om be-folkningens fortsatte almissegivning til betlere tyder på, at herredsfogeden enten bevidst overdrev bøndernes ubarmhjertighed eller forvekslede almuens modstand mod tvungne almisser med selvisk gerrighed.

Efter alt at dømme var genstanden for befolkningens uvilje den tvang, almissegivningen var omfattet af efter 1708. I 1733 berettede stiftamtmand Gabel og biskop Anchersen i Ribe således, hvordan *"de fleste, som hidindtil [frivilligt] har udgivet deres almisse, ikke alene rent udsiger, at de herefter ikke mere vil kontribuere til de fattige, men endog protesterer"*.³⁶ Mange kviede sig ved at give til fattigkassen, når det skete under tvang, og når myndighederne lagde pres på bønderne for at gennemtvinge fattig-

loven og forsøgte at udpante lovede almisser, kom sindene ofte i kog. Fra Ribe beklagede stiftamtmanden og biskoppen således, at bønderne under udpantningen *"groft og uforskammet har prostitueret sig med banden og nævehug i bordet for os, at blæk, pen, papir og hvad man har haft for sig på bordet, var færdig at falde på jorden"*.³⁷ I 1732 skildrede birke-dommer Thomas Ebbesen ligeledes den vold, myndighederne mødte, når de ville udpante værdier fra dem, der ikke gav fattigvæsenet frivilligt: *"Somme lukkede dørene for sig, og ville nogen ind, fik han at bruge en bul-økse til nøgle, og når man endelig kom ind, gik det endog ud på hug, skælden og smælden"*. På samme vis fik landsbyernes oldermænd heller ikke andet end *"en skiden mund, med banden og skælden"*, når de afkrævede bøndernes karle deres bidrag til den lokale fattigkasse.³⁸

Betleroptøjer

Betlerne havde deres støtter hos den angiveligt store del af befolkningen, der hellere gav almisser til de tiggende end til fattigkassen på trods af forbuddet herimod. Men betleriet støttedes også – i hvert fald indirekte – af en række præster og embedsmænd, der af princip var imod at forbyde folk at give almisser af et kristent og næstekærligt hjerte for i stedet at indføre en helt eller delvist tvungen afgift til fattigvæsenet. Befolkningens støtte til betlerne kom imidlertid også til udtryk på endnu mere kontant vis, nemlig i de såkaldte betleroptøjer.

I mange købstæder havde man fra gammel tid haft stodderfogeder, hvis opgave var at holde orden på byens værdige tiggere, jage uværdige og fremmede tiggere bort og gå i spidsen for det op-

tog af tiggere, der på faste dage gik fra dør til dør for at samle almisser. Stodderfogeden hørte selv til blandt tiggerne, men havde en slags offentligt embede, der gjorde ham til 'stoddernes konge', som almuen plejede at kalde ham. Da tiggeriet ved forordningen af 1708 blev forbudt, blev det fattigfogedernes – som man nu fra officiel side kaldte dem – opgave at pågribe enhver, der betlede for en dusør pr. hoved.³⁹

Fattigfogederne var meget upopulære. Befolkningens sympati var oftest på betlernes side, og det skete ikke sjældent, at almuen forhindrede fattigfogederne i at pågribe de flygtende betlere. Jagten på tiggerne førte således ofte til tumulter og slagsmål, når pøblen tog parti for de pågrebne betlere og gik løs på de forhadte og foragtede fattigfogeder.

Betleroptøjerne udviklede sig i nogle tilfælde til meget voldsomme sammenstød. Det skete f.eks. søndag den 14. januar 1714, da de københavnske fattigfogeder i Grønnegade blev overfaldet af matroser *"med knive, stenkast og blotte kårder"*. En af fattigfogederne fik fem store huller i hovedet, og hans højre pegefinger blev næsten hugget af, mens to andre fattigfogeder blev slået *"blå og blodige"* af den ophidsede pøbel.⁴⁰ Selvom synet på vold var markant anderledes i 1700-tallet end i vore dage, og mange anså et godt slagsmål for ganske normal opførsel, må den undertiden decideret livsfarlige vold, som fattigfogederne mødtes med af den voldelige pøbel, betegnes som grov.⁴¹ Betleroptøjer og voldelige overfald på fattigfogederne vedblev at være hyppige hændelser op gennem det 18. århundrede, og i 1789 var det kommet så vidt, at *"ingen duelige folk til fattigfogeder ville bekvemme sig af frygt for de insulter og overfald, som*

de jævnlige af pøbelen er udsatte for, når de ville efterkomme deres pligter".⁴²

For at hindre befolkningen i at angribe fattigfogederne var det bestemt, at byens almindelige politi og vægttere skulle komme fattigfogederne til undsætning. Det blev endog forordnet, at alle borgere skulle have et lille våben i deres bolig og komme politi, vægttere eller fattigfogeder til hjælp, hvis der var optøjer i deres nabolag. I sagen fra 1714, hvor fattigfogederne blev så ilde tilredt, var både vægterne og nabolagets borgere blevet alarmeret, men begge parter vægrede sig ved at blande sig, da de så, hvem de skulle forsvare. Hverken politi, vægttere eller borgere ønskede at blive identificeret med de forhadte fattigfogeder.⁴³

Enevoldsmagten kunne naturligvis ikke forholde sig passivt til, at loven blev overtrådt og dens formyndere overfaldet. Derfor søgte man gentagne gange at lovgive sig ud af problemerne. Allerede inden kampen mod tiggeriet for alvor skærpedes med 1708-loven, havde myndighederne været nødt til at gribe ind med love, der forbød almuen at blande sig, når fattigfogederne arresterede tiggere. Både i 1682 og 1697 advarede man om, "*at ingen må hindre stodderfogederne i tiggernes pågribelse*".⁴⁴ Da kampen mod betleriet blev optrappet med 1708-loven, ændredes fattigfogedernes rolle. De skulle nu optræde som en slags fattigpoliti, og man måtte gang på gang indskærpe fogedernes ret til at udøve deres embede. I 1700-årene fostrede den voldsomme modstand mod fattigfogederne og fattiglovene en omfattende lovgivning, der ofte var givet på baggrund af konkrete sammenstød mellem befolkning og fogeder.⁴⁵ I et reskript fra 1743 fastslog man, at de, som angreb fogederne "*med skældsord eller hug og slag i deres lovlige*

forretninger", de to første gange skulle straffes med henholdsvis spidsrod, tamp og den spanske kappe alt efter, om de tilhørte militær-, sø- eller civiletaten, mens alle, der blev arresteret for tredje gang, skulle idømmes tre års straffearbejde i citadellet.⁴⁶ I forordningen af 17. april 1773 indskærpede man endnu engang, at det almindelige politi skulle komme fattigfogederne til hjælp, når de blev overfaldet, ligesom straffen for at medvirke i betleroptøjer skærpedes til op til to måneders tugthus.⁴⁷

En lang række bestemmelser i den nye *Plan for Fattigvæsenets Indretning og Bestyrelse i Staden Kiøbenhavn* af 2. juli 1799 vidner om, hvordan den voldelige modstand mod de, der skulle opbringe betlerne, endnu eksisterede omkring år 1800. Alle overgreb mod fattigfogederne og al hindring af deres arbejde blev forbudt på det strengeste, og straffen for medvirken i betleroptøjerne blev berammet til fire til otte dage på vand og brød i Forbedringshuset eller en til seks måneder i Tvangsarbejdshuset, hvis et fattiglem havde formastet sig til at deltage i betleroptøjer.⁴⁸

Den brede befolknings syn på fattigfogedernes virke havde tilsyneladende ikke ændret sig en tomme på de hundrede år, der var gået siden betleriets kriminalisering. Det kom tydeligt til udtryk, da Københavns Fattigvæsenes politiret i 1813 blev lagt ind under den almindelige politiret, hvilket betød, at det almindelige politi nu skulle jage betlere. Betjentene vægrede sig nemlig ved at varetage det nye område, fordi anholdelse af betlere i almindelighed blev betragtet som "*en slags fornædrende forretning*", som kun fattigvæsenets egne fogeder ville varetage. Derfor måtte fattigvæsenet fra 1814 igen ansætte folk,

der alene skulle opbringe betlere, for det skete stadig med jævne mellemrum, at almuen befriede betlere og mishandlede fattigfogeder af sympati for de betlere, der satte sig i nødværge, når fogederne forsøgte at anholde dem.⁴⁹

Befolkningen viste ikke alene deres antipati mod fattigfogederne og dermed statens fattigpolitik i voldelige overfald på fattigfogederne, men også i mere fredelige handlinger som f.eks. ved at gemme de jagede betlere i deres huse. I 1705 berettede Københavns politimester Rømer, hvordan byens borgere hjalp *"en stor hob betlere"*, der var kommet til hovedstaden fra landet og fra Skåne i forbindelse med St. Hans kildefærd. Politiet havde jaget de uønskede og illegale fremmede betlere, men havde langt fra held med at fange dem alle. Rømer formodede, at de fleste gemte sig inden døre hos venner og medlidende i byen og afventede, at forfølgelsen sluttede, og faren drev over.⁵⁰

Problemet, at folk hindrede fattigfogederne i at pågribe de betlere, der søgte tilflugt i deres huse, påpegedes i flere forordninger. Endnu omkring århundredeskiftet udtryktes det klart i fattigvæsenets plan fra 1799, hvor det blev fastsat, at byens husejere og kroholdere skulle straffes med bøder på mellem fire og 20 rigsdaler, hvis de ikke anmeldte folk i deres husstand, de mistænkte for at være betlere. Men blev fattigvæsenets ansatte hindret eller overfaldet *"enten med ord, såsom trussel, skænden eller skælden, eller med gerning, såsom modstand, døres tillukning eller nogen anden fortræd"* kunne gerningsmanden straffes med bøder fra 10 til 20 rigsdaler eller efter omstændighederne med korporlig straf.⁵¹

Befolkningen må have haft tungt-

vejende grunde for at gå så voldsomt i rette med fattigloven og dens formyndere. Men hvad var det, der kunne få menigmand til at se igennem fingre med enevældens love og risikere bøder og hårde straffe alt efter lovbruddets størrelse? En del af forklaringen kan være, at betlernes hjælpere sjældent blev straffet, fordi datidens politi- og retssystem ikke formåede at forfølge eller opdage sagerne. Lovens arm var ikke lang, og det var muligt at slippe af sted med ganske meget. Ikke desto mindre er det ganske bemærkelsesværdigt, hvad man vovede for at beskytte betlerne.

Historikeren Bent Blüdnikow har påpeget en række eksempler på, at der kunne ligge en moralsk vurdering bag opløb og befrielsesforsøg. Han antager, at der lå en følelse af krænket retsfølelse til grund, når folkemængden greb ind over for anholdelser af tiggere.⁵² Sandsynligvis kan almuens had til fattigfogederne betragtes som en slags moralsk reaktion over for det, man betragtede som deres forræderi mod deres egen stand og lidelsesfæller. Det var ikke i overensstemmelse med folks sindelag, at fattigfogederne, der selv kom fra de usleste lag, skulle forfølge og udjage de hjemløse stakler.⁵³

Medlidenhed med arrestanterne samt bekymring for de arresterede betlernes skæbne var givet også årsag til optøjer. Børnehuset var berygtet for de indsattes dårlige forhold, og mange havde derfor en naturlig sympati for husets ulykkelige beboere. Denne medlidenhed foranledigede fra tid til anden, at befolkningen forsøgte at befri de indsatte. Det skete eksempelvis i 1776, da en 78-årig mand, der for anden gang var indsat for tiggeri, forsøgte at snige sig ud af Børnehuskirken blandt de almindelige borgere.

Da portneren ville stoppe den gamle, gav menigheden ham et par ørefigner og befalede ham "med myndighed" at lade stodderen gå fri.⁵⁴ Oprinet kan dårligt forklares anderledes end, at befolkningen havde medfølelse med den gamle tigger. En medfølelse, som i det mindste må have været naturlig for mennesker fra de samme sociale lag som betlerne. Befrielsesaktioner af denne type forekom med jævne mellemrum i al den tid, myndighederne arresterede betlere. Også på dette område tog statsmagten til genmæle per lov som f.eks. i fattigvæsenplanen fra 1799, hvor straffen for at hjælpe hæftede personer ud af arresten blev normeret til en bøde på mellem fire og ti rigsdaler.⁵⁵

Tiggerne og den dovne almue

Det kan være svært at indkredse, hvem tiggernes venner var, og hvilke beväggrunde de havde til at trodse loven og hjælpe. Meget tyder dog på, at socialt udsatte befolkningsgrupper, der selv kunne få brug for at supplere deres lovlige indtægter med ulovlige almisser, f.eks. matroser, soldater og andre af den fattige almue, var blandt de aktive i betleroptøjerne. De havde god grund til at kæmpe for tiggeriets fortsatte beståen, da de kunne identificere sig med og havde sympati for de opbragte betlere. I nogle tilfælde kan det meget vel tænkes, at betlerne var deres personlige venner eller slægtninge.

Man må altså umiddelbart forestille sig, at det var betlernes ligesindede, der stod bag de voldelige overgreb på fattigfogederne. Ifølge myndighederne var én af bevæggrundene til at hjælpe de opbragte tiggere at beskytte betleriet som mulig næringsvej, fordi mange "ef-

ter menneskets natur finder det bedre i magelighed ved tiggeri end ved arbejde at fortjene det nødvendige til livets nødtørftige ophold".⁵⁶ I et pro memoria af den 24. december 1776 fra det københavnske fattigvæsens direktion hed det ligeledes: "Årsagen til denne pøbelens voldsomme anfald, had og overlast mod fogederne og modstand mod betlernes anholdelse ligger ... deri, at den selv er ... [tilbøjelig] til at finde større lyksalighed i ørkesløshed og det dovne trygleri end i den pligtige arbejdsomhed og altså ugerne ser denne næringsvej hindret".⁵⁷

Præster, herredsfogeder og andre administratorer berettede ofte med mishag om, hvordan almuen kun arbejdede så meget, som det var nødvendigt for livets opretholdelse. Etnologen Palle Ove Christiansen har i sine undersøgelser af livet blandt 1700-tallets sjællandske bønder skildret to modsætninger i datidens bondebefolkning, nemlig de stræbsomme bønder, som arbejdede og havde langsigtede planer, og de fatalistiske, som netop kun arbejdede så meget, som det var nødvendigt, og levede fra dag til dag.⁵⁸ Den fatalistiske bonde lignede på mange måder betleren, og sandsynligvis havde han stor forståelse for betlerens liv. Myndighederne kunne således være bange for, at fatalistisk indstillede bønder skulle opgive deres bondeliv for en måske mere fri betlertilværelse: "Thi tryghed og dovenskab er den sjællandske bondes hovedfejl, og at kunne æde og drikke godt med hænderne i skødet er virkelig hans paradís".⁵⁹

I et brev til kongen fra 1784 berettede amtmand Fleischer i Antvorskov og Korsør amter, hvordan man i tider, hvor kornpriserne var høje, kunne se skarer af både børn og gamle, men også unge raske mennesker, indsidder og husmænd,

som tiggende gik fra hus til hus og fra gård til gård. Fleischer mente, at en stor del af almuebefolkningen var dovne og lade: *"Når tiderne er mådelig lette, arbejder de ikke uden for megen dyr betaling i få dage for at erhverve noget, som de i de øvrige udi ladhed kan fortære, men indfalder dyrtid, da griber de til posen og betlerstaven, og tør endog sige, at de med den kan fortjene mere til underhold for kone og børn end en anden, som går i dagleje; og hvorfor? – thi en utidig barmhjertighed hos en del af almuen... gør, at de endog giver slige folk den mundfuld brød, som de måske selv den dag kunne have haft nødig".*⁶⁰

Hvis man ser bort fra datidens tententløse fremstilling af bønderne som dovne og ugidelige, vidner beretningerne om, at i hvert fald en del af almuen til tider fandt det mere fordelagtigt eller måske decideret nødvendigt at vælge tiggerlivet i kortere eller længere perioder. De dele af befolkningen, der selv – af nød eller lyst – ønskede at kunne ty til denne ulovlige profession, var i sagens natur modstandere af forbuddene mod betleri og almissegivning og havde al mulig grund til at gribe ind, når fattigfogederne var på betlerjagt.

Mange af betlernes støtter levede formentlig selv under den konstante trussel om at udefrakommende ulykker som sygdom og misvækst kunne bringe dem til tiggerstaven. Meget tyder imidlertid på, at det ikke kun var andre mennesker på samfundets bund, der tog affære, når betlere blev grebet af fattigfogederne. I adskillige skildringer havde den protesterende gruppe en væsentligt mere sammensat karakter. Den gruppe mennesker, som fra tid til anden angreb fattigfogederne, var ifølge Københavns Fattigvæsens direktører

kendetegnet ved ikke alene at indbefatte *"den gemene pøbel, men endog en del borgere samt soldater og matroser"*.⁶¹ I 1769 berettede inspektøren ved Almindelig Hospital i København ligeledes, hvordan de forhadte fattigfogeder blev forfulgt af pøbelen herunder matroser og soldater, når de arresterede deres tiggende koner og børn, men også borgere og endog nogle herskaber lod deres gårdsfolk prygle fogederne.⁶² Endnu i 1796 berettede en skribent, hvorledes vægterne, når de skulle indfange betlere, *"er udsatte for at blive slet behandlede såvel af manchet- som kabuds-pøbelen"*.⁶³ Sandsynligvis udgjorde den fattige almue kernen af betlernes beskyttere, men gruppen af folk, der gerne kastede sig ud i håndgemæng for at redde en tigger fra fattigfogedernes klør, omfattede også hovedstadens borgerskab.

Betlernes hævn

Loven mod betleri og almissegivning blev ikke kun overtrådt som følge af befolkningens interessefællesskab og medlidenhed med betlerne. Der findes vidnesbyrd om, at nogle betlere truede bønderne til at give almisser. Betlerne nedbad eder og forbandelser og fremsatte trusler om ildspåsættelse og andre ulykker, som i 1640 da en tiggerbande truede folk på Ringstedegnen med både *"den røde hane"* og *"den styrtende syge"*, dvs. brandstiftelse og epilepsi, hvis befolkningen nægtede at give almisse.⁶⁴ I 1788 berettede præsten D.N. Blicher ligeledes, at bonden gav almisse for at afværge, *"at de selv eller deres børn eller deres kreaturer skulle vantrives, eller anden uheld tilstås dem, om de nægter nogen betler deres hjælp"*.⁶⁵ Tiggerne var ikke lette at afvise for bønderne, som tilmed ikke kunne reg-

ne med myndighedernes beskyttelse mod tiggernes eventuelle repressalier.

Bondens frygt for de ulykker, der kunne tilstøde ham, hvis han ikke gav til de fattige, var ikke alene grundet af folketro og betlernes trusler, men havde også religiøs baggrund. I Bibelen kunne han finde passager, der mere end antydede, at ulykker ville indtræffe, dersom betlerne ikke fik, hvad der tilkom dem. Gammeltestamentlige skrifter som "Ordsprogenes Bog" og "Siraks Bog" havde stor betydning som bondesamfundets ideologiske fundament. De blev således brugt aktivt i undervisningen på landet i det 18. århundrede og var f.eks. rigt repræsenteret i Jacob Badens *Forsøg til en moralsk og politisk Catechismus for Bønder-Børn* fra 1766. Her var synet på den fattige og på almisen præget af forestillinger om Guds frelse og straf over de ubarmhjertige, som i følgende passage fra Siraks Bog: *"Kære barn, lad den fattige ikke lide nød, og vær ikke hård imod den nødtørftige; foragt den hungrige ikke og bedrøv den nødtørftige ikke i sin armød. Afslå ikke den elendiges bøn, og vend dit ansigt ikke fra den fattige, at han ikke skal klage over dig; thi den, som har skabt ham, hører hans bøn, når han med et sorgfuldt hjerte klager over dig"*.⁶⁶

Skriftsteder som dette har sandsynligvis haft en afskrækkende virkning på befolkningen og kunne ydermere udnyttes af betlerne til at presse folk til at give.

Betlernes trusler og bøndernes frygt herfor blev ofte anført som en af grundene til, at forbuddet mod almissegivning ikke lod sig gennemføre. I 1780'erne nævntes betlernes trusler om brandstiftelse som en vigtig årsag til den fortsatte almissegivning.⁶⁷ Desuden frygtede bønderne også *"de stoddere som indfandt sig i*

landsbyerne om sommeren, når bonden med hele hans familie er udi marken", for da kunne betlerne enten stjæle fra de mennesketomme huse eller kue de kvinder, børn eller gamle, der var blevet tilbage i byen.⁶⁸ Der var med andre ord mange gode grunde til at stå sig godt med de omvandrende tiggere.

Befolkningens angst for betlernes forbandelser og trusler resulterede ikke alene i fattiglovenes omgængelse og den vedblivende almissegivning. Lejlighedsvist iværksatte myndighederne regulære tiggerjagter, hvor man forsøgte at indfange de omstrejfende betlere. Men udbyttet af jagterne var typisk magert i forhold til de mange indrapporteringer om landevejenes flokke af løsgængere. Bønderne nægtede eller kviede sig nemlig ved at deltage som medhjælpere i myndighedernes bestræbelser på at indfange tiggerne. I 1733 berettede stiftamtmand Sehestedt og biskop Ramus på Fyn, hvordan bønderne ikke kunne drives *"til at opbringe de omløbende af frygt for at blive enten ved ildebrand på deres huse eller anden fortrædelighed af slige omløberes tilhængere enten en eller anden skade og ulykke tilføjet"*.⁶⁹ Birkedommer Rønnow i Ulrichsholm birk forklarede på samme måde en mislykket tiggerjagt med almuens frygt for at antaste og pågribe mistænkelige omløbende betlere og løsgængere, fordi *"almuen er i den indbildning, at om de pågriber og anholder deslige personer, og de samme efter enten kort eller lang tids forløb kommer på fri fod, kunne da gøre dem skade på deres gård og kreaturer m.m."*⁷⁰

Eventuelle angivere kunne både frygte hævn fra betlerne selv og de indfangede betleres venner. Som tidligere nævnt havde betlerne sikkert stor sympati og sandsynligvis ofte også slægt og

venner i den fattigste del af den bofaste befolkning. Den store gruppe af fattige husmænd, daglejere og tjenestefolk levede ofte ligesom betlerne fra hånden og til munden og kunne selv meget let ende ved tiggerstaven. De havde altså tilligemed betlerne selv en interesse i at fastholde betlernes magtposition og muligheden for at ernære sig ved tiggeri.

Der er ingen tvivl om, at nogle betlere gjorde brug af forbandelser og trusler for at opnå almisser eller undgå anholdelse. Det er dog nærliggende, at myndighederne overdrev betydningen af betlernes trusler, når diverse strandede tiltag eller succesløse tiggerjagter skulle forklares for kongen og kancelliet. Det var en god, håndgribelig undskyldning for, at alting mislykkedes. Virkeligheden var, som vi har set, mere kompleks, end myndighederne skildrede den. Det var sandsynligvis kun et fåtal af marginaliserede, kriminelle betlere, der truede sig til almisse. Frygten for betlernes hævn kan kun delvist forklare, hvorfor befolkningen vægrede sig ved at hjælpe myndighederne, når de forsøgte at indfange omløbende betlere, og hvorfor man vedblev at give almisser på trods af forbuddet. Som regel var befolkningens sympati med betlerne helt utvungen. Eksempelvis greb befolkningen næppe ind over for arrestationer af betlere pga. frygt. Her tog man kollektivt eller individuelt, og uden at være truet dertil, betlernes parti over for fattigfogderne og så stort på de konsekvenser, det kunne have.

Sociale fællesskaber og egennyttig selvsikring

Modstanden mod forbuddet mod almissegivning og betleri kan også ses i sammenhæng med den tidlige moderne

verdens mere generelle normer og traditioner. Det danske samfund var domineret af systematisk gaveudveksling og såkaldt moralsk økonomiske normer. Det var en forestillingsverden, der bar præg af almenkristelige normer og værdier, der ikke kun betragtedes som religiøse formaninger, men også som helt grundlæggende love, der skulle og måtte efterleves.

Den moralske økonomi indebar, som navnet antyder, moralsk funderede forventninger til, at man inden for stænderne skulle hjælpe hinanden økonomisk i forsikringslignende fællesskaber.⁷¹ Inden for landsbyernes og håndværkernes sammenslutninger – lavene – foregik der en omfattende udveksling af goder og tjenester. Ingen gave eller tjeneste var gratis, for giveren forventede altid – før eller siden – sin gave eller tjeneste gengældt.⁷² Formålet med at give havde dels baggrund i kristent tankegods om at hjælpe sin næste, men gavegivningen havde også det egennyttige og snusfornuftige motiv at sikre giveren gengældelse for sin tjeneste den dag, han ville få brug for det. Fællesskaberne gav altså den enkelte adgang til ressourcer, der kunne hjælpe ham i en tid med ofte tilbagevendende ulykker som misvækst, sygdom og død.

Fællesskaberne virkede altså til den enkeltes gavn, men fællesskabets interesser blev til enhver tid sat før individets. Det skete, når landsbyens mænd koordinerede markarbejdet, og når lavet forbød lavsbrødrenes indbyrdes konkurrence. Til gengæld for indskrænkningen af den enkeltes handlefrihed fik han større sikkerhed; for lavsmedlemmer kunne forventede hjælp fra lavet i modgangstider. Man sørgede for, at lavsbrødrene til en vis grad var sikret mod social og økono-

misk deroute i tilfælde af ulykker som sygdom eller brand. Men kun til en vis grad. Selv økonomisk velstående folk fra byens øvre lag kunne ikke vide sig sikre. Da købmand Abraham Hviid i maj 1788 tog initiativ til at oprette et gensidigt forsikringsselskab i København, gjorde han det således med følgende ord: "*Ingen kan rose sig af lykken, førend han er i graven, og enhver, i hvor betydelig hans næringsvej end er, kan ved alderdom og ulykkelig tilfælde blive fattig og trængende*".⁷³

Almissegivning kan i et bredt perspektiv også betragtes som en forsikringsforanstaltning. Ved at fastholde traditionen om at give betlere almisse, var man, ligesom når man støttede sin fattige lavsbroder, med til at opretholde en form for socialt sikkerhedsnet, som sikrede fattigfolk et nødtørftigt livsunderhold. Almisser blev sandsynligvis givet for at opretholde et almisse-system, der skulle redde almissegiveren selv, hvis hans lykke vendte, og han nedsank i fattigdom. Gav man selv den fattige i dag, ville en anden sikkert give til én selv, hvis man i morgen så sig bragt til tiggerstaven.⁷⁴

Det var langt fra alle befolkningsgrupper, der indgik i de fællesskaber – som eksempelvis landsby- og håndværkerlavene – der bla. havde til formål at sikre medlemmerne i krisesituationer. Selvom middelstandens lavsmedlemmer i tilfælde af varig krise også før eller siden ville nedsynke i fattigdom, var by- og landbefolkningens store underklasse i endnu højere grad truet af at blive fattige som følge af sygdom, brand eller dårlige konjunkturer. Men reelt må man henregne store dele af befolkningen til gruppen, der var i den økonomiske farezone, og hvor uventede katastrofer kunne være ensbetydende med et liv i

fattigdom. Det er blevet anslået, at omkring 75 procent af den københavnske befolkning var i, hvad man kunne kalde 'fattigdoms-risikogruppen'. Det var den store økonomisk dårligt stillede gruppe, der bl.a. indbefattede soldater, matroser, svende og lærlinge, sømænd, fiskere, tjenestefolk og daglejere. De var pga. deres lave indkomster konstant i fare for at måtte gribe til tiggerstaven, hvis sygdom, dårlige høstår eller andre ulykker gjorde dem ude af stand til at tjene til dagen og vejen.⁷⁵

Størstedelen af Danmarks befolkning levede i det, man kan kalde et knapheds- eller risikosamfund.⁷⁶ Det sociale sikkerhedsnet var hullet, og kun de færreste kunne føle sig fuldstændig sikre på, at de ikke ved uheldige omstændigheder ville komme ud på en social rutsjetur. Mange i den store gruppe af landboer samt byernes lavere stænder levede et liv, hvor tilfældige og til stadighed tilbagevendende ulykker som f.eks. dårlig høst, kvægepidemier eller deraf følgende dyrtid kunne afgøre, om man fik brød på bordet eller ej. Den almindelige danskers liv var med andre ord præget af manglende økonomiske ressourcer og stor afmagt over for de stadigt tilbagevendende ulykker. Vejen fra byhuset, gården, husmandsstedet eller i endnu højere grad fra innsidderboligen eller baghuset til tiggerstaven var kort. Derfor manglede hverken borgere, bønder, innsiddere eller arbejdsmænd forudsætninger for at forstå samfundets virkeligt fattige. Derfor gav man gerne en omvandrende betler lidt, også selv om det var ulovligt, og man ikke havde meget at give af.⁷⁷

Det virker nærmest som om, de fattige havde *ret* til almisse, der kunne dække deres nødtørftigste behov. I den danske høstsang *Marken er mejet* hører

vi således om den gamle skik med at give de fattige en del af høstudbyttet: *"Rev vi marken let, det er gammel ret, fuglen og den fattige skal også være mæt"*.⁷⁸ Den, der havde nok, var forpligtet til at give til den, der manglede, for, som det i 1790 blev formuleret: *"det, du har, er ikke dit eget men et lån af Gud til din og fleres lyksalighed"*.⁷⁹ I et skrift fra 1822 understregede Københavns Fattigvæsens bogholder Henning August, at de fattige havde ret til at bede *"deres mere lyksalige medbrødre om at bidrage til at afhjælpe deres trang ved gaver; thi at klage sig er den ulykkeligens og betrængtes hellige forret, uden denne ville den skønne dyd medlidenhed ikke opstå"*.⁸⁰

Samfundet havde pligt til at forsørge dets fattige. I tider med høje fødevarerpriser skete det også, at myndighederne greb ind med forholdsregler, der skulle sikre de fattigste dele af befolkningen fødevarer til rimelige priser.⁸¹ I det øjemed modererede statsmagten i vinteren 1790 tolden på sild. Købmændene, der skulle importere sildene fra Sverige, fik glæde af toldlettelsen, men blev samtidig pålagt forskellige restriktioner, der skulle sikre, at *"denne foranstaltning kunne blive til virkelig lettelse for de fattige, og den bevilgede moderation i tolden alene kommer forbrugerne til gode"*.⁸²

Almisse og fattighjælp blev tilsyneladende opfattet som både de fattiges ret og de riges pligt. Disse normer var en del af knaphedssamfundets moralsk-økonomiske strategier, hvor indbyggerne afkrævedes et vist mål af samfundssind. Normsystemet bevirkede, at selv samfundets fattigste fik til dagen og vejen – men heller ikke mere. Systemet var dermed også en slags fattigdomsforsikring for de mange i fattigdomsrisikogruppen.⁸³

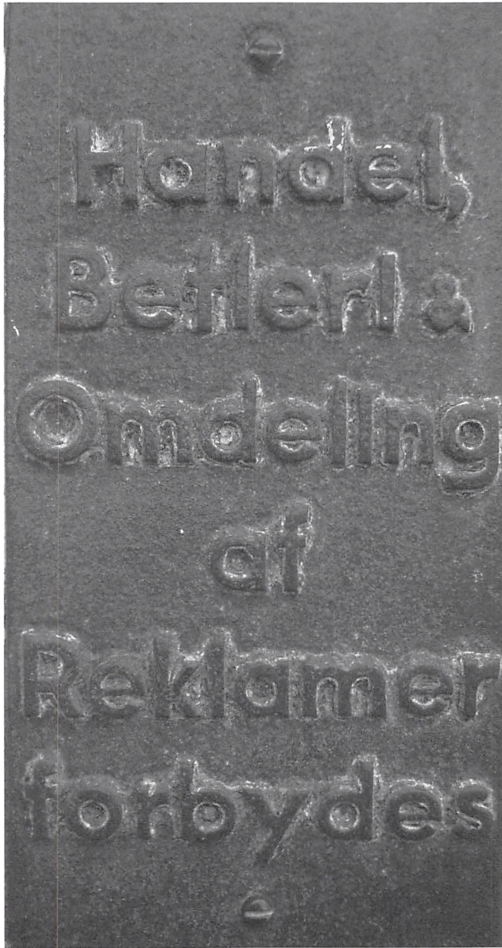
Afslutning

"De største hindringer for gennemførelse af offentlig forsorg i overensstemmelse med 1708-forordningen lå sikkert i bondesindets mange lag og krinkelkroge". Således har historikeren Anna Rasmussen karakteriseret betydningen af det *"pulterkammer af tro og overtro, af ældgamle traditioner, af arvet livssyn og sejlivede holdninger og fordomme"*, som er søgt eksemplificeret i denne artikel.⁸⁴

Det 18. århundredes fattiglove mødte hovedsageligt en tavs modstand, der mere kom til udtryk i handlinger end i ord. Som vi har set, findes der talrige eksempler på, at befolkningen direkte eller indirekte støttede tiggernes ret til at betle. Det kom til udtryk i de voldelige optøjer, når betlerne blev arresteret af fattigfogederne. Andre gange udtryktes accepten af eller støtten til tiggeriet dog mere fredeligt, når man gav betleren en skilling eller skjulte ham for fattigfogederne.

Modstanden mod tiggeriets og almissegivningens ulovliggørelse i fattiglovene af 1698 og 1708 var ikke nødvendigvis en fuldt bevidst modstand, og der var efter alt at dømme aldrig tale om en organiseret bevægelse til støtte for betlerne. Imidlertid var de mere risikable handlinger, som at skjule en betler eller at befri ham fra fattigfogederne, eksempler på en aktiv modstand mod, hvad man mente var en moralsk uretfærdig behandling af tiggerne. Motivet var sikkert i mange tilfælde socialt, når folk fra de laveste stænder hjalp betlerne, men almenkristelige og moralsk-økonomiske forestillinger spillede givetvis også ind som baggrund for, at folk af højere stand blandede sig i optøjerne og forsvarede betlerne.

Anderledes og mere kompliceret

Fattigdom og tiggeri var ikke kun et problem i 1700-tallet. De førhen meget udbredte "Betleri forbudt"-skilte vidner om, at mange fattige endnu satte deres lid til barmhjertige almissegivere i det 19. og 20. århundrede. Skiltene ses endnu i gadebilledet. Her et eksempel fra Øster Søgade 36 i København. Foto: Peter Wessel Hansen.

forholder det sig med den ulovlige almissegivning. Dels lod nogle givere sig true til at give almisser af frygt for tiggerens – og eventuelt Guds – hævnakter mod den ubarmhjertige.⁸⁵ Dels blev en del almisser angiveligt givet alene for at slippe for tiggernes plagerier. Dels gav man almisser for at opretholde og leve op til normerne i det forsikringslignende

moralsk-økonomiske gavesystem. Det kunne komme til udtryk ved, at man støttede nødstedte i ens egen familie, bekendtskabskreds eller stand – altså mennesker man havde medfølelse med og kunne identificere sig med, men det kunne også komme til udtryk i almisser til tilfældige omstrejfende betlere, fordi normer, god moral, retfærdighedssans eller socialt pres bød én at gøre det. Endelig blev en stor del af almisserne ikke kun givet for at hjælpe de fattige, men også i håb om at nedkalde Guds velvilje og hjælp over giveren, idet man troede, at Guds opmærksomhed i særlig grad kunne opnås ved at give almisser til de fattige.⁸⁶

Der var efter al sandsynlighed et skisma mellem lovgiverne og i hvert fald en del af præsteskabet, embedsfolkene og befolkningen. Lovgiverne ønskede at erstatte tiggeri og tilfældige almisser med en planlagt offentlig fattighjælp. Fattiglovene hindrede ikke folk i at støtte de fattige, så længe al barmhjertig medfølelse blev udtrykt i form af bidrag til fattigkassen. På dét punkt levede lovgivningen principielt op til de gamle kristne og moralske normer om at hjælpe samfundets fattige.

Men af flere forskellige årsager kunne mange alligevel ikke acceptere det nye system. For det første må man regne med, at mange enten ikke forstod eller accepterede, at ydelser til fattigkassen i princippet kunne være til lige så stor gavn for de fattige som almisser til betlere. Derfor blev opkrævningen af faste almisser i almindelighed opfattet som en ekstra skat. For det andet betød den personlige kontakt med almissemodtageren meget for giveren, både fordi man selv ville bestemme, hvem man hjalp, og fordi man selv ville modtage tak og vel-

signelse af den fattige. For det tredje var det af stor betydning, at man gav frivilligt, og når man havde overskud og lyst. Det var nemlig en sag mellem giveren og Gud og ikke en sag mellem giveren og kongen, om man gav nok. Samtidig forbød eller vanskeliggjorde lovene mod betleri og almissegivning fortsættelsen af en række indgroede kristne og moralsk økonomiske sædvaner, som omgærdede betleriet og almissegivningen. Det faktum, at fattigvæsenet ikke magtede at forsørge alle nødstedte, stred mod det tilsyneladende vigtige dogme i datidens normsystem, nemlig alles ret til et nødtørftigt levebrød. Man var forpligtet til at give alle trængende, uanset om lovgivningen bød noget andet. Derfor stred det også imod enhver form for retfærdighed, at brødløse stakler, som man egentligt burde række en hjælpende hånd, skulle arresteres og sættes bag tremmer.

Tiggeriet og den dertil uløseligt forbundne almissegivning lod sig da heller

ikke afskaffe. Betleri og almissegivning hørte stadig til dagens orden langt op i 1900-tallet. I 1822 kunne fattigvæsenets bogholder Henning August endnu bevidne befolkningens stadige tilbøjelighed til almissegivning på gaden og ved dørene, og i 1849 berettede provst Smith, hvordan private almisser angiveligt oversteg fattigskatten fire gange. Smith mente, at disse almisser var såre nødvendige så længe, det offentlige fattigvæsen ikke var sin opgave voksen, men betvivlede også, at betleriet nogensinde helt ville kunne udryddes.⁸⁷ Smith havde næppe kunnet fatte den velstand og de landvindinger, danskerne skulle opleve på det sociale område i det følgende århundrede – velfærdsstatens århundrede. Alligevel vil en tur gennem Københavns Hovedbanegård eller ned ad Strøget efter lukketid vise, at de københavnske gader 300 år efter den store betlerilovs udstedelse endnu danner ramme om hjemløse stakler og tiggeres liv.

Noter

- 1 Forordning om Forhold med Betlere, fattige Børn, rette Almisse-Lemmer og Løsgængere i Kiøbenhavn, saa og om Almisse til deres Underholdning samt Forordning om Betlerne i Dannemark saavel paa Landet, som i Kiøbstæderne, Kiøbenhavn undtagen af 24. september 1708, J.C. Schou: *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve* (Schous Forordninger), 2. del (1699-1730), 1777.
- 2 I 1733 berettedes det eksempelvis, at bønderne "overløbes af andre sognes betlere, som de fleste synes ej at kunne lade gå bort uden almisse". Iver Enevoldsens andragende til kongen af 24. november 1733, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1733 sag nr. 179, Danske Kancelli (DK), Rigsarkivet (RA).
- 3 Søren Hempel: Underdanigst Betænkning Om Betleriet at hemme af 13. april 1769 samt efterskrift uden dato, Fattigvæsenets arkiv (FV) nr. 128, Københavns Stadsarkiv (KSA).
- 4 Peter Henningsen: "Misericordia. Tiggere, husarme og andre fattige i København 1500-1800" i Peter Henningsen (red.): *Patrioter og fattigfolk. Fattigvæsenet i København ca. 1500-1850, 2005*, passim. Harald Jørgensen: "Det offentlige Fattigvæsen i Danmark 1708-1770" i Karl-Gustaf Andersson m.fl.: *Oppdagings av fattigdomen. Sosial lovgivning i Norden på 1700-talet*, 1983, passim.
- 5 Forordning (København) af 24. september 1708 (note 1).
- 6 Bodil Anker-Møller, Anne Yde Møller og Bjarne Steen Jensen: "Fattigdom og forsorg" i Thomas Bloch Ravn m.fl. (red.): *Staten og civilisationen. Mentalitetshistoriske essays om Danmark i 1700-tallet*, 1984, s. 61f.
- 7 Jørgensen: Det offentlige Fattigvæsen i Danmark 1708-1770 (note 4), passim.
- 8 Forordning angaaende en almindelig Pleye-Anstalts Indretning i Kiøbenhavn til Underholdning for Stadens Fattige af 16. november 1771, Schous Forordninger, 5. del (1766-1775), 1777.
- 9 Sst.

- 10 Forordning om Fattigvæsenets Indretning og Bestyrelse i Kiøbenhavn af 9. marts 1792, kap. 5, §§ 1, 2, 3, Schous Forordninger, 10. del (1788-1792), 1793.
- 11 Kongelig approberet Plan for Fattigvæsenets Indretning og Bestyrelse i Staden Kiøbenhavn og dens Forstæder af 1. juli 1799, §§ 1, 125 og 127, Schous Forordninger, 12. del (1797-1799), 1800.
- 12 Peter Henningsen: "Det philadelphiske system. Københavns Fattigvæsen og tvangsarbejds-huset i Pustervig 1800-1807", *Fortid og Nutid* hft. 2/2004, passim.
- 13 Reglement for Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse i Danmarks Kiøbstæder samt Reglement for Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse paa Landet i Danmark af 5. juli 1803, Schous Forordninger, 13. del (1800-1803), 1804.
- 14 Rescript (til Directeurerne for de Fattiges Væsen i Danmark), ang. hvorledes herefter med samme Væsen i bemeldte Rige skal forholdes af 16. november 1739 i Laurids Fogtman: *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve, 4. del 1. bd. (1730-1739)*, 1788.
- 15 Klage fra Københavns Fattigkommission på Konventhuset til fattigdirektionen over professor Jacob Lodbergs prædiken den 5. juli 1716 af 10. juli 1716. Kort referat af prædikenen samt Lodbergs memorial (udateret) om forordningen af 24. september 1708, Karen Brahes Bibliotek G IV, 107, Landsarkivet for Fyn. Birgit Løgstrup: *Fattigvæsenet i København omkring 1700 med særligt henblik på fattigforordningen af 24. september 1708*, speciale Københavns Universitet, s. 80f.
- 16 Det var som nævnt forbudt at kommentere kongelige forordninger, og biskop Worm forsøgte da også at stille Lodberg til regnskab for sin kritik. Lodberg fik imidlertid – sandsynligvis pga. gode forbindelser ved hoffet – efterfølgende særlig kongelig tilladelse til at prædike om denne sag. Harald Jørgensen: *Da censuren blev opgivet*, 1970, s. 23-68. S.M. Gjellerup: "Jacob Lodberg" i C.F. Bricka: *Dansk biografisk Lexikon*, bd. 10, 1896, s. 353f.
- 17 Kgl. forestilling af 10. december 1790 fra den til fattigvæsenets bedre indretning i Danmark nedsatte kommission, Indlæg til Sjællandske Registre 1792 sag nr. 207, DK, RA.
- 18 "Forbud om ikke at meddeele Betlere Gaver" i *Skilderie af vore Tider. Et original Ugeblad*, no. 4, 1791, s. 49-51.
- 19 Forordning af 9. marts 1792, kap. 5 § 6 (note 10).
- 20 Kgl. forestilling af 10. december 1790 fra den til fattigvæsenets bedre indretning i Danmark nedsatte kommission, Indlæg til Sjællandske Registre 1792 sag nr. 207, DK, RA.
- 21 Forordning af 9. marts 1792, kap. 5 § 6 (note 10).
- 22 Et eksempel på en præst, der udtrykte klar modstand mod privat almissegivning, var pastor Balthasar Münter ved Skt. Petri kirke i København. Balthasar Münter: "Von unsrer Versorgung der Armen", i Balthasar Münter: *Öffentliche Vorträge über die Reden und Begebenheiten Jesu nach den vier Evangelisten*, Bd. VIII, 1792, s. 182-190. Andre præster afviste ikke på samme måde al privat almissegivning, men kunne godt se det rimelige i at hjælpe fattige tiggere. Se eksempelvis C. Andresen: "Om Betleriet i Rønne paa Bornholm, samt Tale holden i Rønne latinske Skole ved Kandidaternes Dimission den 29 Septmbr. 1800" i *Minerva* oktober 1800, passim. Peder Hansen: Erindring om at uddele vore Almisser med Viisdom. En Tale 25. Maj 1794, 1794, s. 9-13.
- 23 Regnskab over Indtægt og Udgivt ved Trinitatis Sogns Arbeidshuus, 1796, s. 6ff.
- 24 Louis Bobé: *August Hennings' Dagbog under hans Ophold i København 1802*, 1934, s. 37. Forfatterens oversættelse fra tysk til dansk.
- 25 Kommentarer til lovforslag fra Københavns Magistrat dateret 15.1.1777, Indlæg til Sjællandske Registre 1777 sag nr. 136, DK, RA.
- 26 Kommentarer til lovforslag fra Den Almindelige Pleje-Anstalts Direktion dateret 24.12.1776, Indlæg til Sjællandske Registre 1777 sag nr. 136, DK, RA.
- 27 Østs pro memoria til Koefoed af 6. marts 1786, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1786, sag nr. 581-82, DK, RA.
- 28 J. C. F.: *Correspondenten*, no. 2, dateret "Christianshavn den 24. Octbr. 1796", s. 3-12.
- 29 "Betleres Opbringelse" i *Skilderie af vore Tider. Et original Ugeblad*, no. 3, 1791, s. 44-48.
- 30 D. Smith: Om Betlerie, foredraget i Møens Sogneforstanderskabers Forening i Mødet den 14de Marts 1849, 1849, s. 6f.
- 31 Jørgensen: *Det offentlige Fattigvæsen i Danmark 1708-1770* (note 4), s. 46f, 70-71, 100f.
- 32 Iver Enevoldsens andragende til kongen af 24. november 1733, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1733 sag nr. 179, DK, RA.
- 33 Ib Varmild: "Betlere og fattigfolk" i Axel Steensberg (red.): *Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede, 1720-1790*, 1971, s. 256ff. Carl Pontoppidan: *Magazin for almeeenlyttige Bidrag til Kundskab om Indretninger og Forfatninger i de Kongelige Danske Stater Deel 2*, 1793, s. 38f, 55, 72.

- 34 Anna Rasmussen: *Forsørget og forfulgt. Om offentlig forsorg på landet i første halvdel af 1800-tallet*, 1996, s. 18. Herredsfoged Carøe til amtet 29. december 1800, Kopibog 1791-1806, Voer-Nim herreder, Landsarkivet for Nørrejylland.
- 35 Niels Jacobsens forestilling til Sehestedt af 1. november 1732, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1733 sag nr. 356, DK, RA.
- 36 Gabel og Anchersens forestilling til kongen af 28. februar 1733, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1733 sag nr. 356, DK, RA.
- 37 Birkedommerne og provsterne i Koldinghus amts forestilling til Gabel og Anchersen af 8. marts 1732, Indlæg til Sjællandske Tegnelser, 1733, sag nr. 356, DK, RA.
- 38 Thomas Ebbesens forestilling til Gabel og Anchersen af 18. marts 1732, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1733 sag nr. 356, DK, RA.
- 39 Hugo Matthiessen: "Stodderkongen. Et Blad af Tiggervæsenets Historie", *Fra Arkiv og Museum* bd. 5, 1912-15, passim.
- 40 Brev fra De kommittede i Konventhuset til Fattigvæsenets direktører af 17. januar 1714, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1714 sag nr. 48, DK, RA.
- 41 Palle Ove Christiansen: *Lykkemagerne. Gods og greve, forvalter og fæster i 1700-tallets verden*, 2002, s. 102-108.
- 42 Carl Pontoppidan: *Magazin for almeennyttige Bidrag til Kundskab om Indretninger og Forfatninger i de kongelige Danske Stater*, 2. del, 1793, s. 377.
- 43 Brev fra De kommittede i Konventhuset til Fattigvæsenets direktører af 17. januar 1714, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1714 sag nr. 48, DK, RA.
- 44 Forordning af 1. maj 1697, Schous Forordninger, 1. del (1670-1699), 1777. Reskript af 13. maj 1682, *Kjøbenhavns Diplomatarium*, bd. 7, 1886, s. 6.
- 45 Se eksempelvis Forordning angaaende at ingen Overlast maae tilføyes de Fattiges Fogder ved Betleres Paagribelse i Kiøbenhavn af 26. februar 1777, Schous Forordninger, 6. del (1776-1777), 1778. Jørgensen: *Det offentlige Fattigvæsen i Danmark 1708-1770* (note 4), s. 48-71.
- 46 Placat at ingen i Kiøbenhavn maa hindre de Fattiges Fogder af 6. juli 1743, Schous Forordninger, 3. del (1730-1746), 1777.
- 47 Placat anlangende de til Betleres Paagribelse i Kiøbenhavn fœiede Anstalter af 17. april 1773, Schous Forordninger, 5. del (1766-1775), 1777.
- 48 Plan af 1. juli 1799 (note 11), kap. 9, § 134.
- 49 Betænkning og indstilling fra de fattiges direktion ved overpræsident Kierulff til kancelliet af 29.05.1832 om Ladegaardens Indretning fra 1. oktober 1832, s. 27f, FV nr. 142A, KSA.
- 50 Politimester Rømers rapport af 25. juli 1705, Henlagte sager 1699-1707, DK, RA.
- 51 Plan af 1. juli 1799 (note 11), kap. 9, §§ 132, 133 og 143.
- 52 Bent Blüdnikow: "Folkelig uro i København 1789-1820" i *Fortid og Nutid* bd. 33, hft. 1, 1986, s. 12-15.
- 53 Alan Hjorth Rasmussen: "Fattig og udstødt" i Axel Steensberg (red.): *Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede, 1620-1720*, 1969, s. 280.
- 54 Varmild: Betlere og fattigfolk (note 33), s. 251. Carl Pontoppidan: *Magazin for almeennyttige Bidrag til Kundskab om Indretninger og Forfatninger i de Kongelige Danske Stater* Deel 2, 1793, s. 241.
- 55 Plan af 1. juli 1799 (note 11), kap. 9, § 135.
- 56 Kgl. forestilling af 10. december 1790 fra den til fattigvæsenets bedre indretning i Danmark nedsatte kommission, Indlæg til Sjællandske Registre 1792 sag nr. 207, DK, RA.
- 57 Pro memoria fra direktionen over Fattigvæsenet i København til Danske Kancelli af 24. december 1776, Indlæg til Sjællandske Registre 1777 sag nr. 136, DK, RA.
- 58 Palle Ove Christiansen: "Livsstile i 1700-tallets landsby. Kultur og kontraster blandt østdanske bønder" i Palle Ove Christiansen: *Landsbyliv. Afhandlinger om livsstil og sociale relationer i landbosamfundet fra 1700-tallet til i dag*, 2004, s. 16-53.
- 59 Von Knuth og Harboes pro memoria af 25. juni 1773, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1787 sag nr. 827, DK, RA.
- 60 Fleischers brev til kongen af 4. marts 1784, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1787 sag nr. 827, DK, RA.
- 61 Brev fra Københavns Fattigvæsenets direktører til Danske Kancelli af 19. januar 1718, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1718 sag nr. 116, DK, RA.
- 62 Søren Hempel: Underdanigst Betænkning Om Betleriet at hemme af 13. april 1769 samt efterskrift uden dato, FV nr. 128, KSA.
- 63 J. C. F.: *Correspondenten*, no. 2, dateret "Christianshavn den 24. Octbr. 1796", s. 3-12.
- 64 Hjorth Rasmussen: Fattig og udstødt (note 53), s. 271ff. Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1938, s. 94ff.
- 65 D. N. Blicher: Plan til Forsørgelse for de Fattige af Land-Almuen i Danmark, Betleriets Afskaffelse og Vindskibligheds Befordring, 1788, s. 155. Her citeret efter Bo Isaksen og Morten

- Severin: *Myndighedernes kamp mod betleriet*, speciale, Odense Universitet, 1987, s. 52.
- 66 Ingrid Markussen: *Til Skaberens Ære, Statens Tjeneste og Vor Egen Nytte. Pietistiske og kame-ralistiske idéer bag fremvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-tallet*, 1995, s. 197f. Jacob Baden: *Forsøg til en moralsk og politisk Catechismus for Bønder-Børn*, 1766. Her citeret efter Markussen: *Til Skaberens Ære...*, bilag 1, s. 251-271. Se desuden Bibelen, *De Apokryfe Skrifter*, Siraks Bog 4,1-6.
- 67 Isaksen og Severin: *Myndighedernes kamp mod betleriet* (note 65), s. 52. Peder Hansen: *En prøve af Forslag til betleriets og den overhaandtagende fattigdoms Indskrænkning paa Landet*, 1786, s. 18: "Den røde hane skal gale over deres huse". D.N. Blicher: *Plan til Forsørgelse for de Fattige af Land-Almuen i Danmark, Betleriets Afskaffelse og Vindskibeligheds Befordring*, 1788, s. 155: "Den røde hane skal gale paa dit tag".
- 68 Von Knuth og Harboes pro memoria af 25. juni 1773, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1787 sag nr. 827, DK, RA. Isaksen og Severin: *Myndighedernes kamp mod betleriet* (note 65), s. 52. Hansen: *En prøve af Forslag til betleriets og den overhaandtagende fattigdoms Indskrænkning paa Landet* (note 67), s. 19.
- 69 Ramus og Sehesteds forestilling til kongen af 21. januar 1733, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1733, sag nr. 356, DK, RA.
- 70 Isaksen og Severin: *Myndighedernes kamp mod betleriet* (note 65), s. 52. Varmild: *Betlere og fattigfolk* (note 33), s. 248. Svend Frederiksen: *Aasum. Træk af Sognets Historie*, 1968, s. 104f.
- 71 Begrebet *moralisk økonomi* blev inden for historisk forskning lanceret af den fremtrædende britiske socialhistoriker E.P. Thompson. Thompson mente, at det 18. århundredes engelske *food riots*, hvor almuen krævede fødevarer til fair priser i hungerår, var styret af mere og andet end pøblens sult. Thompson argumenterede for, at oprørene brød ud, når hungersnød kombineredes med, at priserne på basale fødevarer som korn og brød, ofte ved grådige købmænd, møllere eller andre handlendes mellemkomst, oversteg, hvad pøblen i almindelighed anså for at være en retfærdig pris. Almuens indstilling til, hvad der var og især ikke var retfærdige priser, kaldte han "the moral economy of the poor". E.P. Thompson: "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century" i *Past and Present* nr. 50, 1971, s. 76-136. Begrebet er siden brugt i bredere sammenhænge om den tidligt moderne verdens normsystemer af en række danske historikere, se eksempelvis Peter Henningsen: *I sansernes vold: Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*, 2006, s. 880-914.
- 72 Ifølge den franske socialantropolog Marcel Mauss (1872-1950) gives alle gaver eller ydelser med forventning om modtagerens gengældelse. Hver gang en gave foræres, bliver der etableret en forbindelse mellem giver og modtager. Modtageren forpligtes til at acceptere gaven og at give noget til gengæld, hvilket er ensbetydende med gaveudvekslingens fortsættelse. Marcel Mauss: *Gaven. Gaveudvekslingens form og logik i arkaiske samfund*, 2000 (1923-24), passim.
- 73 Karin Lützen: *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, 1998, s. 171ff. E.N. Ritzau: *Borger-Vennen. Meddelelser i Anledning af det forenede Understøttelses-Selskabs hundredaarige Bestaaen*. 1788-1888, 1888, s. 2.
- 74 Troels Dahlerup: "Den sociale forsyning og reformationen i Danmark" i *Historie*, Ny rk., bd. 13, hft. 1-2, 1979, s. 195. Rasmussen: *Forsørget og forfulgt* (note 34), s. 19.
- 75 Peter Henningsen: "Fattigdom i København i tidlig moderne tid" i Peter Henningsen (red.): *Patrioter og fattigfolk. Fattigvæsenet i København ca. 1500-1850*, 2005, s. 7ff. Den tyske socialhistoriker Martin Dinges har ligeledes karakteriseret det tidligt moderne samfund, som "einer Gesellschaft mit 80 % Unterschicht-angehörigen, für die das Absinken in Bedürftigkeit ein ständiges normales Lebensrisiko war". Martin Dinges: "Frühneuzeitliche Armenfürsorge als Sozialdisziplinierung" i *Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft*, hft. 1, 17. årg. 1991, s. 21.
- 76 Udtrykket risikosamfund stammer fra den tyske sociolog Ulrich Bechs bog *Die Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, 1986. Birgit Løgstrup har brugt udtrykket i forbindelse med 1700-tallets landbosamfund i 'Risikosamfundets perspektiv på fæstebonden under godsejer, fællesskab og kirke i det lange 18. århundrede', tiltrædelsesforelæsning, Århus Universitet, 2002.
- 77 Rasmussen: *Forsørget og forfulgt* (note 34), s. 16f.
- 78 Inge Marstal m.fl.: *Sangbogen*, 1988, s. 171.
- 79 *Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger* (Adresseavisen), 2. november 1790, s. 2.
- 80 Henning August: Om Betlerie og dets Hjemmelse af 4. juni 1822, Collinske papirer vedr. fattigvæsenet mv. 1776-1828, Københavnske

- Renteskriverkontor, Rentekammeret Danske Afdeling, RA.
- 81 Søren Bitsch Christensen: *Monopol, marked og magasiner. Dansk kornhandel og kornpolitik 1730-1850 – med hovedvægt på reformårene*, ph.d.-afhandling, 2001, s. 397-448.
- 82 Adresseavisen (note 79) 13. januar 1790, s. 2. På lignende vis skete det i dyrtid, at statsmagten påbød, at korn og brød skulle sælges billigere til samfundets fattige. Carl Pontopidan: *Magazin for almeennyttige Bidrag til Kundskab om Indretninger og Forfatninger i de Kongelige Danske Stater*, Deel 2, 1793, s. 142, 177.
- 83 Dinges: *Frühnezeitliche Armenfürsorge als Sozialdisziplinierung* (note 75), s. 5-29.
- 84 Rasmussen: *Forsørget og forfulgt* (note 34), s. 16f.
- 85 Så sent som i 1849 påpegede provst Smith i Stege, at "dersom man giver enten af frygt for omløberne eller af frygt for at hedde hårdhertet ... da forsynder man sig imod samfundet og skader i stedet for at gavne, idet man forøger den menneskelige elendighed". Smith: Om Betlerie (note 30), s. 6f.
- 86 Peter Wessel Hansen: "Miraklernes tid. Almissekultur og gavegivning i Oplysningstidens København" i Peter Henningsen (red.): *Miraklernes tid og andre fortællinger om livet i 1700-tallets København*, 2008, s. 5-62, passim. Peter Wessel Hansen: *Nærings Seyl og Modgangs Speyl. Almissekulturen i oplysningstidens Danmark med særligt henblik på København*, speciale, Københavns Universitet, 2006, passim.
- 87 Smith: Om Betlerie (note 30), s. 6f. Henning August: Om Betlerie og dets Hemmelse af 4. juni 1822, Collinske papirer vedr. fattigvæsenet mv. 1776-1828, Københavnske Renteskriverkontor, Rentekammeret Danske Afdeling, RA.

Det skønneste syn i Skagen er en stranding!

Strandinger i Skagen 1820-1870

Anne Dorthe Holm

Fortid og Nutid, september 2008, s. 199-213.

Gennem tiden har indbyggerne ved kysterne i Skagen oplevet mange forlis og strandede skibe. I takt med den voksende skibsfart i 1800-tallet, voksede antallet af strandede skibe ved Skagen. Fra midten af 1800-årene strandede der således i gennemsnit et skib om måneden. Gennem tiden har fortællingerne om de barske vendelboers grådige opførsel overfor de stakkels søfolk cementeret forestillingen om, at lokalbefolkningen tjente rigtig godt på strandingerne. I denne artikel vil forfatteren give et bud på antallet af strandede skibe ved Skagen over en periode på ca. 50 år i 1800-tallet. Antallet af strandede skibe sammenlignes derefter med indtjeningsgrundlaget for hhv. byfogeden, strandingskommissionæren og de menige bjergere. Undersøgelsen er det første kvantitative studie af bjergningsarbejdets økonomiske betydning for fiskerbefolkningen i Skagen i 1800-årene. Artiklen dokumenterer således, at bjergningsarbejde var et vigtigt bierhverv for fiskerne i Skagen i 1800-årene.

Cand. mag. Anne Dorthe Holm, f. 1976. Museumsinspektør ved Museerne på Vestfyn. Tidligere museumsinspektør ved Skagen By- og Egnsmuseum. Har tidligere publiceret om bjergningsvæsenets organisering i Skagen, artiklen "Strandinger og bjergningsvæsen i Skagen i 1800-tallet," i *Vendsyssel Årbog 2006*, s. 21-32.¹

"Men tør Bergen nægte, at det skjønneste Syn han kan faa paa Skagen, er en god Stranding?"

Bemærkningen stammer fra en af de mange sager og kontroverser, som opstod i kølvandet på strandingerne i Skagen i løbet af 1800-tallet. Strandingerne gav indtægter til byen, og der var mange, som gerne ville have fingrene i en del af disse indtægter. I maj 1825 var den engelske brig *Bristol* grundstødt ved Skagen. Det lykkedes ret hurtigt at udsætte skibet igen, men i kølvandet på strandingen udbrød der en strid mellem byfogedens fuldmægtig Nørgaard og strandingskommissionæren og købmanden Bergen.²

I 1817 havde Skagens bjergere indgået kontrakt med to af byens købmænd Rasmus Bergen og Hans Rafn om, at de på bjergernes vegne måtte slutte kontrakt med de strandede kaptajner eller strandingskommissionæren om bjerggearbejdet og siden stå for uddelingen af bjergernes løn. For dette arbejde skulle de to mænd have 4 % af det strandedes værdi i løn. Kontrakten blev opsagt den 5. februar 1824, og allerede dagen efter indgik bjergerne kontrakt med byfogeden om at stå for dette arbejde. Der er ingen tvivl om, at det har været et hårdt slag for de to købmænd at blive vraget af bjergerne, og de forsøgte efterfølgende at vinde bjergerne tilbage. Konflikten blev

for alvor optrappet, da *Bristol* strandede året efter. Nørgaard var i byfoged Lunds fravær tiltrådt som hans fuldmægtig, og han indledte en længere kontrovers med Bergen. Ifølge Nørgaard var det et problem, at Bergen var købmand og strandingskommissionær, hvis han samtidig også skulle være bjergernes kasserer. Strandingskommissionæren fungerede som kaptajnens repræsentant på stedet og var garant for, at kaptajnen blev behandlet retfærdigt af de lokale. Denne stilling satte ham derfor i et modsætningsforhold til, hvad Nørgaard mente, var byens og de lokale bjergeres interesser. Nørgaard ønskede, at det fortsat var byfogeden, som skulle være bjergernes kasserer og ikke en mand, som i forvejen havde en klemme på de fattige fiskere i form af ubetalte regninger for varer købt i hans købmandsbutik. Som den vigtigste handlende i byen var Bergen ene i stand til at købe stort ind på strandingsauktionerne. Hvis han også blev bjergernes kasserer, ville han kunne bestemme de andre opkøberes betalingsfrister, og med de indkomne penge ville han kunne omsætte de købte varer og købe nye for bjergernes penge, inden bjergelønnen blev udbetalt til bjergerne. Nørgaard frygtede, at: *"...inden Strandingsaffairen tilveiebringes har ogsaa den største Part af Fiskerne optaget i Varer størstedelen af Bjergeloddet eller skylder allerede i forveien B. det meste af det de kan tilkomme og maaske mere end de kan tilkomme."*³

Ifølge Nørgaard var det hans opgave i Lunds fravær at sikre, at udbetalingen af bjergernes løn fandt sted på rådstuen og ikke i købmand Bergens butik.

Det lykkedes Bergen at få enkelte bjergere til at skrive under på, at de igen ønskede ham som bjergernes kasserer.

Ifølge Nørgaard var bjergerne udsat for et stort pres for at få dem til at underskrive en ny kontrakt. Ville de ikke det, nægtede Bergen ifølge Nørgaard at udlevere varer til fiskerne i sin butik.

Sagen udviklede sig gennem en længere periode og måtte føres helt til Danske Kancelli i København for at finde sin afslutning. Af sagsakterne ser man, at det ikke kun var den lokale købmand, som havde en interesse i at varetage bjergernes løn. Byfogeden havde selv en økonomisk interesse i at være bjergernes kasserer. Ifølge Bergen var det nemlig et problem, at byfogeden både skulle påse, at de strandlidte blev behandlet ordentligt og retfærdigt, og at han samtidig skulle modtage procenter af værdierne fra bjergningsarbejdet ved at varetage bjergernes interesser.

Sagen sluttede først $\frac{3}{4}$ år senere. Nørgaard vandt sagen på byfoged Lunds vegne, og d. 14. februar kunne de lokale bjergere få udbetalt deres velfortjente bjergeløn på 1 rbd. pr. person af byfogeden.

Historien om Nørgaard og Bergen er ikke enestående, men den giver en godt indblik i de interessekonflikter, der let opstod i et lille samfund som Skagen, når værdierne fra strandingerne skulle fordeles. Strandinger var noget, der skete jævnlige. For de søfarende var turen omkring Skagen frygtindgydende, og det var de mange strandingskatastrofer i området, som fik Frederik 2. til i 1580 at kræve, at der blev opført fyr langs sejlruten mellem Skagen og Falsterbo i Sverige.⁴

Strandingerne førte til tider til store værdikoncentrationer i det lille bysamfund. Gennem tiden har der været skrevet meget om de rige strandinger, som forgyldte lokalsamfundene. En af de

mest standhaftige myter er, at de lokale præster i Vendsyssel fra prædikestolen bad Vorherre om at sende gode strandinger til området. I 1800-årene var det på mode i litterære kredse i København at skabe en fortælling om de barske kystfolk, som endda var parat til at slå sagesløse strandlidte ihjel for at skaffe sig penge og værdifulde genstande.⁵

Der er heller ingen tvivl om, at strandingerne betød et kærkomment tilskud til den daglige indtægt i fiskeriet for bjergernes vedkommende og i købmandens forretning for købmand Bergen. Ligeledes har indsamlingen af strandingsgoods efter en stranding været en yndet beskæftigelse for lokalbefolkningen langs Vestkysten. Denne "stråning" langs forstranden var forbudt, idet denne del af stranden tilhørte kongen. Alt indstrandet tømmer og andet strandingsgoods skulle overlades til strandfogeden, som havde travlt med at overvåge stranden efter et forlis.⁶

Indtægterne fra strandingerne og indsamlingen af strandingsgoods må have været støt stigende i takt med den voksende trafik på verdenshavene. I løbet af 1800-tallets sidste halvdel steg trafikken på havet kraftigt, og det var først omkring år 1900, at antallet af strandinger for alvor begyndte at falde igen.⁷

Men hvor mange skibe strandede egentlig ved Skagen i 1800-tallet, og var de rige strandinger så rige, som man får indtryk af? Hvem tjente i virkeligheden på strandingerne – bjergene eller strandingskommissionæren?

Historiografisk oversigt

Forskningen i den danske strandingshistorie er meget sparsom. Traditionelt har interessen samlet sig om de

spændende strandingsberetninger, som rummer både sømændenes dramatiske kamp på liv og død og de heroiske helteberetninger om tapre redningsmænd. Et eksempel er Ludvig Mylius-Erichsens klassiske fortællinger, som første gang blev trykt i 1901 og 1905, og som siden er samlet til *Strandinger og redningsfolk – fortællinger fra den jyske vestkyst og Skagen*.⁸ Men også for nylig er der udkommet en bog med fortællinger om strandinger i form af Thomas Thomsens *Danske Strandinger – Berømte forlis og strandingshistorier fortalt gennem viser og aviser, skildringer og skildrier*.⁹

De dramatiske strandingshistorier er ofte blevet gengivet på baggrund af redningsvæsenets indberetninger og de enkelte stationers protokoller. Disse indberetninger og protokoller er siden blevet anvendt til at forsøge at give et bud på antallet af strandede skibe ved de danske kyster. Erik Pedersen har således lavet en komplet fortegnelse over strandede skibe på Bornholm og Christiansø siden 1830,¹⁰ mens Søren Manø Hansen ligeledes har brugt redningsstationernes protokoller og indberetninger til at berette om de enkelte stationers redningsaktioner fra Skallingen til Nymindegab 1852-1975.¹¹ En af de tidligste behandlinger af redningsvæsenets kilde-materiale finder man i J. S. Hohlenbergs gennemgang af redningsvæsenets indberetninger i de første 10 år (1858-1868). Han bruger bl.a. indberetningerne til at lave en statistisk gennemgang af antallet af strandede skibe i perioden og til at undersøge de strandede skibes nationalitet, de værste strandingssteder i landet osv.¹²

De økonomiske aspekter af strandingerne for lokalsamfundene er kun yderst sparsomt behandlet. Poul Holm giver i

Kystfolk et tentativt bud på bjergningsarbejdets økonomiske betydning for de lokale bjergere og påpeger, at bjergningsarbejdet har været en vigtig del af fiskernes kombinationsnæring i lighed med jordbrug og søfart.¹³

Det benyttede kildemateriale

Med redningsvæsenets oprettelse i 1852 begyndte man at føre systematiske optegnelser over strandinger i hele landet. Fra 1858 udgav indenrigsministeriet en årlig *Beretning om Redningsvæsenets Virksomhed*. Heri stod angivet hvilke strandinger, der havde fundet sted langs de danske kyster i det forløbne år.¹⁴ I gennemgangen af disse indberetninger, skelner Hohlenberg mellem *totalforlis* og *grundstødninger*, og han bruger *strandinger* som en samlebetegnelse for alle strandede skibe.

I forbindelse med Frederik 6.'s strandingsforordning fra 1836 blev det pålagt byfogeden at nedfælde alle relevante oplysninger om strandingen: Tidspunktet for anmeldelsen af strandingen, skibets tilstand, årsagen til strandingen osv. Antallet af bjergere, og hvem de var, blev også grundigt noteret, så protokollen siden kunne sammenlignes med forbjergernes optegnelser.¹⁵ Der blev også redegjort for, hvad bjergerne bjergede af ladningen. Derved undgik man, at fingernemme bjergere stak noget til side til eget forbrug.

Byfogedens optegnelser blev også brugt ved den efterfølgende søret, hvor skibets kaptajn og besætning – hvis de var i live – skulle redegøre for årsagen til strandingen. Kaptajnen fik forinden, af stedets byfoged, udformet en søprotest, hvori han fralagde sig ansvaret for selve strandingen.¹⁶ Disse strandingspro-

tokoller angiver samtlige strandinger, og der skelnes ikke umiddelbart mellem forlis og grundstødninger.

Strandingsprotokollerne giver os et grundigt indblik i omstændighederne omkring en stranding, og vi kan også bruge protokollerne til at give et bud på antallet af strandinger i Skagen by fra 1837 og i årene frem. Men skal vi samtidig prøve at give et bud på bjergernes indtjening ved bjergningsarbejdet, er det nødvendigt at kigge nærmere på bjergelønsprotokollerne. Heri er hver eneste stranding, der udløste en bjergeløn til de faste og løse bjergere, systematisk noteret. Protokollerne indeholder også forbjergernes optegnelser over, hvilke bjergere, der deltog i bjergningsarbejdet. Disse optegnelser blev som sagt sammenlignet med byfogedens optegnelser, så alting kunne gå rigtigt for sig.¹⁷

Udbetalingen til bjergerne fandt først sted efter, at de økonomiske mellemværender mellem parterne var bragt i orden. Der kunne derfor gå flere måneder, før bjergerne fik deres løn. Når et strandet skib optræder i bjergelønsprotokollen det ene år, kan det derfor godt være strandet året før.

Bjergelønsprotokollerne kan derfor med forsigtighed bruges til at vurdere antallet af strandinger det enkelte år. Protokollerne kan også med forbehold bruges til at vurdere det samlede antal strandinger i Skagen i 1800-tallet.

Ser man på antallet af strandinger i perioden 1838-1854 optræder der således 153 strandede skibe i strandingsprotokollerne, og heraf er de 20 skibe ikke registreret i bjergelønsprotokollerne. Det er ca. hvert 8. skib, som således ikke er registreret i bjergelønsprotokollerne. Det er bemærkelsesværdigt, at det især er i de første år, efter at strandingsforordningen

trådte i kraft, at uoverensstemmelserne mellem strandingsprotokollerne og bjergelønsprotokollerne optræder.

Der er således en meget lille forskel mellem antallet af optegnelser i strandingsprotokollen og antallet af optegnelser i bjergelønsprotokollen. Bjergerne er derfor oftest blevet engageret til bjergningsarbejde uanset, om der var tale om en grundstødning eller et totalforlis. Når en stranding ikke blev opført i bjergelønsprotokollerne, kan det skyldes, at kun en lille gruppe af bjergere blev engageret til at trække et skib fri efter en grundstødning.¹⁸ Der kunne også være tale om et totalforlis, som ikke førte nogen form for bjergningsarbejde med sig.

Et eksempel kunne være briggen *Jannet* af London, som strandede ved Skagen i januar 1839. Skibet var på vej fra St. Petersborg til Leith med en ladning hamp. Skibet sank, og det viste sig efterfølgende umuligt at bjerge noget fra lasten. Derfor blev der ikke udbetalt bjergeløn. Sagen endte dog med, at de modige mænd, der reddede besætningen ombord på skibet, fik en stor kontant belønning både af den danske og den engelske regering for deres heltedige indsats.¹⁹

For de strandinger, hvor der kun var tale om ilanddrevet gods, tilfaldt lønnen for opsamlingen af varerne strandfogeden, der som kongens embedsmand på stranden havde pligt til at beskytte kongens forstrandsret. Der tilfaldt således ikke bjergerne en bjergeløn, og derfor optræder de ikke i bjergelønsprotokollerne.

Til trods for de forholdsvis systematiske optegnelser, så kan der også være sager og protokoller, som gennem tiden er gået tabt. Sammenligner man de forskellige typer af kildemateriale,

ser man også, at byfogeden ikke altid selv har været klar over de formelle omstændigheder omkring skibene: Om der var tale om en skonnert eller en brig, hvor skibet kom fra osv.

Desværre kan man heller ikke bruge strandingsprotokollerne som et entydigt svar på, hvor mange strandinger, der er sket ved Skagens kyster. Der optræder således enkelte strandinger i bjergelønsprotokollerne, som ikke er noteret ned i strandingsprotokollerne.

Til gengæld kan man heller ikke ukritisk bruge redningsvæsenets optegnelser som bevis på antallet af strandinger fra 1850'erne og frem. Der optræder således strandinger i redningsvæsenets optegnelser, som ikke ses af bjergelønsprotokollerne – og omvendt. I årene 1861-1868 er der således fire skibe ud af 86 noterede, som Skagens bjergere får bjergeløn for, uden at disse optræder i redningsvæsenets statistik.²⁰

Hvis vi ser bort fra strandingsprotokollernes data og udelukkende holder os til bjergelønsprotokollerne, kan vi dog forsøge at give et bud på antallet af strandinger og bjergningsaktioner i selve Skagen over en periode på 50 år i midten af 1800-tallet. Ved at benytte bjergelønsprotokollerne som grundlag for beregningerne kan vi samtidig give et bud på, hvor meget bjergerne rent faktisk tjente ved bjergningsarbejdet.

Hvor mange skibe strandede ved Skagen i 1800-tallet?

I 1810 skrev Gregers Begtrup om Skagen, at der årligt skete 3-4 strandinger.²¹ På dette tidspunkt var strandinger således en forholdsvis sjælden begivenhed, som ikke gik ud over hovedernæring – fiskeriet. I de følgende år steg

antallet af strandinger markant. I denne undersøgelse tages der udgangspunkt i året 1825. Bjergelønsprotokollerne går dog kun tilbage til 1832. For at få et klarere billede af antallet af strandede skibe over en længere periode, er der således fra årene 1825-1832 medtaget oplysninger fra strandingsregnskaberne for de strandede skibe.

Som det ses figur 1 strandede der over en 50-års periode 1825-1870 ca. 387 skibe i Skagen, hvilket giver et gennemsnit på 8,6 strandinger pr. år. Men antallet af strandinger er meget ujævnt fordelt. Som det ses steg antallet af strandinger kraftigt i 1840'erne for at kulminere i 1867 med 18 strandinger. Selv om Skagen fik et nyt fyr i 1858 til afløsning for det gamle fyr fra 1747, var perioden mellem 1840'erne og 1860'erne altså den værste periode i områdets historie, hvad strandinger angår. Til gengæld ser det ud som om, at den opadgående tendens i strandingsantallet allerede knækkede

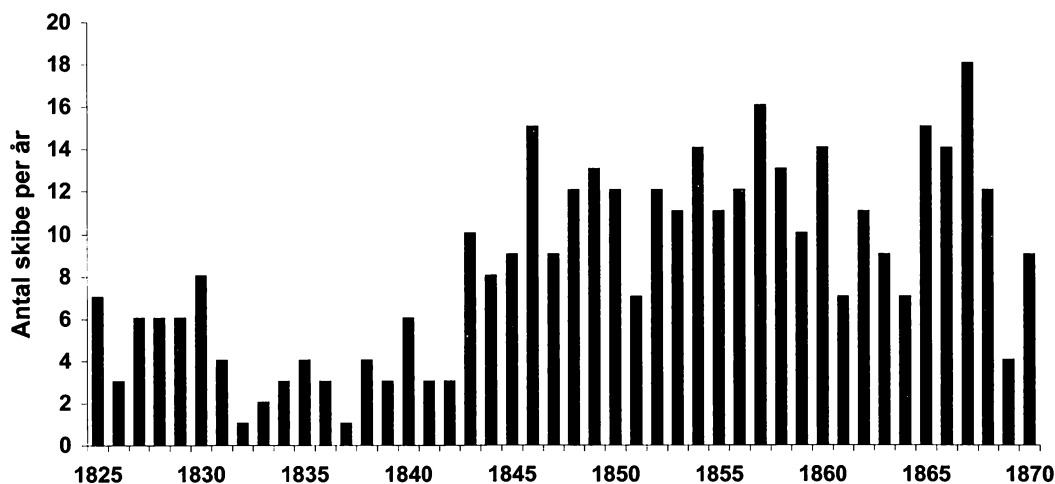
omkring 1850. De mange nybyggede fyr er sandsynligvis en del af forklaringen, mens det stigende antal dampskibe gjorde sikkerheden til søs markant bedre.

Den kraftige stigning i antallet af strandinger i 1840'erne hænger sandsynligvis sammen med industrialiseringen og den voksende trafik på verdenshavene. I provinsen i Danmark skete der en tredobling af den danske handelsflådes tonnage over tre årtier fra 1830 og frem. Har tendensen været den samme i resten af Europa, er det måske en del af forklaringen på stigningen i antallet af strandinger ved Skagen.²²

Skibe og handelsruter

Analysere man skibenes handelsruter, optræder der et klart mønster: Mange af de strandede skibe sejlede med tømmer fra Norge til Danmark og tog korn med retur til Norge. Danmarks eksport af korn steg fra 100.000 tons i 1830'erne

Antal strandede skibe ved Skagen, 1825-1870

Figur 1. Antal strandede skibe ved Skagen, 1825-1870. Kilde: Strandingsregnskaber og bjergelønsprotokoller. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, B25, Skagen Byfoged; 53-54, 229-30, 232, 7028.

til næsten 250.000 tons i 1850'erne.²³

Skibene kom fra hele verden: Fra Skt. Petersborg og Stettin i øst med ladninger af tømmer, hamp og stykgods til Boston og New York i vest. Der blev fragtet sild fra Norge og Holland, sukker og kaffe fra Sydamerika og vin, parfumer, tobak osv. fra Sydeuropa. Sammenligner man ladningernes indhold og sejlruterne med skibstypen, viser det sig, at størstedelen af den oversøiske sejlads mellem Europa og Sydamerika og USA blev foretaget af større sejlskibe af typerne brig, bark og fregat. De mindre skibe, der strandede ved Skagen, sejlede derimod overvejende i rute mellem f.eks. Danmark og Norge.

Blandt de mindre skibe var skonnerten den dominerende sejlskibstype i disse år. I perioden 1841-1855 udgjorde skonnerten 35 % af alle strandinger ved Skagen.²⁴ Det var især i provinsen, at skonnerten blev et populært transportmiddel. Skonnertens rig var lettere at håndtere end f.eks. jagtens, hvilket kan være en af forklaringerne på stigningen i brugen af skonnerter.²⁵

Af strandingsprotokollerne og bjergelønsprotokollerne kan man også se, at industrialiseringen satte sit præg på skibenes laster: Fra 1840'erne og i årene frem var lasten på de strandede skibe domineret af kulvarer og jernbaneskiner, som skibene hentede i de nordengelske og skotske havnebyer.²⁶

Fordelingen af bjergelønnen

I 1787 beklagede toldereren Olavius sig over det kaos, der opstod, når skibe strandede ved Skagen. I sin *Beskrivelse over Schagens Kiøbstæd og Sogn* fra 1787 skrev toldereren forarget, at der ikke fandtes nogen form for organisering af bjergerne. Alle smed tilsyneladende,

hvad de havde i hænderne for at styrte til stranden, når der skete en stranding.²⁷

I 1799 blev problemet for stort selv for amtmanden i Hjørring. Han foranledigede, at Skagens bjergere blev organiseret i *faste* og *løse* bjergere.²⁸ De faste bjergere var fiskere, som arbejdede i de traditionelle fiskerselskaber, og som kendte havet godt. De påtog sig det hårde og slidsomme arbejde med at trække de strandede skibe fri af grunden eller med at bjerge skibenes last ved hjælp af primitive redskaber. De faste bjergere havde pligt til at møde op ved hver eneste stranding for at tilbyde den strandede kaptajn og hans besætning hjælp ved bjergningsarbejdet.

De løse bjergere derimod kunne møde op ved en stranding og tilbyde deres hjælp, men de havde ikke pligt til at gøre det. Det var ofte kvinder og større børn eller mænd, som ikke arbejdede i et selskab men som ønskede at tjene en ekstra skilling. Det kunne også være håndværkere, som ikke var vant til at være på havet.

Mens de faste bjergere tog sig af arbejdet ude på det åbne hav, sørgede de løse bjergere for, at skibets inventar, varer og andet blev båret helt ind på stranden eller transporteret op til et pakhus i byen. Var varerne ikke gået i fordærv, kunne de opbevares her, indtil auktionerne skulle finde sted.

Når auktionerne havde fundet sted, og værdierne var blevet realiseret, kunne bjergerne få udbetalt deres løn. Det fandt sted på rådstuen under overværelse af formændene for bjergningsselskaberne, de to forbjergere, som repræsenterede bjergerne, bjergernes kasserer eller regnskabsfører, byfogeden og to vidner.

Fordelingen af lønnen til de faste og

Det hvide fyr fra 1747, med det grå fyr fra 1858 i baggrunden. Foto: Lokalsamlingen i Skagen.

løse selskaber var ofte en kilde til konflikt mellem bjergerne. Fra gammel tid var det kutyme, at alle i byen skulle have gavn af strandingerne. Alle bjergerne skulle derfor nyde godt af bjergelønnen, uanset hvor meget, de havde deltaget i selve bjergningsarbejdet. Man hæftede også solidarisk med hinanden: Mistede man en båd eller et anker i forbindelse med bjergningsarbejdet, fik bjergerne kompensation i form af midlerne fra den samlede bjergeløn.

I takt med at antallet af strandinger voksede fra 1830'erne og frem, voksede utilfredsheden blandt de faste bjergere. De beklagede sig over, at lønnen til de faste bjergere blev for lille, fordi de skulle dele med de løse bjergere, selvom der ofte var for lidt at lave for de løse bjergere. Da der i 1838 skulle uddeles bjergeløn for briggen *Canada*, som strandede ved Skagen med en ladning

tal, bemærkede byfogeden i et brev til amtmanden, at antallet af løse bjergere var vokset betydeligt i de senere år: *"Naar Strandinger indtræffe med kostbare Ladninger indfinder sig paa Stranden en utallig Mængde løse Bjergere, som paaberaabende dem den Bestemmelse, at ingen arbejdsdygtig maa udelukkes fra bjergning, paastaae Deltagelse i samme: ved ringere Leiligheder møde faa, og naar der ei er Udsigt til Gevinst slet ingen."*²⁹

Samtidig var det et problem for de faste bjergere, at nogle af de løse bjergere ikke var dygtige og arbejdsomme nok til at modtage en lige så stor betaling som de faste bjergere: *"..nogle af de løse bjergere vare haandværkere, andre havde anden Bestilling og Embede, og nogle vare uduelige..."*³⁰

Når de faste bjergere var så nidkære omkring bjergelønnen, hang det til tider også sammen med dårlige tider i fiske-

Strandingsgods fandt ofte anvendelse som byggematerialer i husene i Skagen, her i "Den rige fiskers hus" på Skagen By- og Egnsmuseum. Foto: Skagen By- og Egnsmuseum.

riet. Svigtede fiskeriet, som det tilsyneladende gjorde i slutningen af 1850'erne, var indtægten fra strandingerne så meget desto vigtigere.³¹

Forestillingen om, at hele byen skulle have gavn af strandingerne var ikke grundet i lovgivning eller i vedtægter. Men ligesom alle, der deltog i selve arbejdet, skulle modtage bjergeløn, var det også skik, at der ved hver lønudbetaling blev udbetalt en sum penge til byens gamle, svage, enker eller fattige. Det var ikke en bestemt gruppe mennesker, der således år efter år kunne forvente en lille skilling. Antallet og personerne kunne ændres fra gang til gang – alt efter hvem der trængte mest. Men også byens præst og lærer blev betænkt med en sum penge. I 1839 anmodede også byens læge om en sum penge. Han var i bekneb med at få

betalt sin medicin og blev straks opført som modtager af bjergelønnen!³²

Bjergernes indtjening ved bjergningsarbejdet

Diskussionerne mellem bjergerne indbyrdes viser, at der var penge at tjene ved bjergningsarbejdet, og at antallet af bjergere voksede i takt med, at antallet af strandinger steg i midten af 1800-tallet. Diskussionerne viser også, at bjergelønnen var meget svingende: Nogle gange var der tale om rige strandinger i form af luksusvarer som vin og sukker eller jernbaneskiner. Andre gange var værdierne meget små, fordi skibet sejlede i ballast, som det var tilfældet med *Bristol* i 1825.

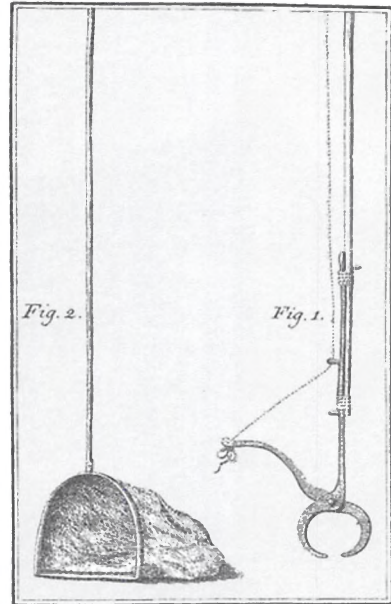
Lønnen til bjergerne afhang af lastens værdi. Normalt fik bjergerne udbetalt $\frac{1}{3}$

af værdierne, men var der tale om meget værdifulde laster, kunne andelen ned-sættes til $\frac{1}{4}$. Var lastens værdi derimod lille, kunne bjergerne være heldige at opnå en andel på $\frac{1}{2}$.

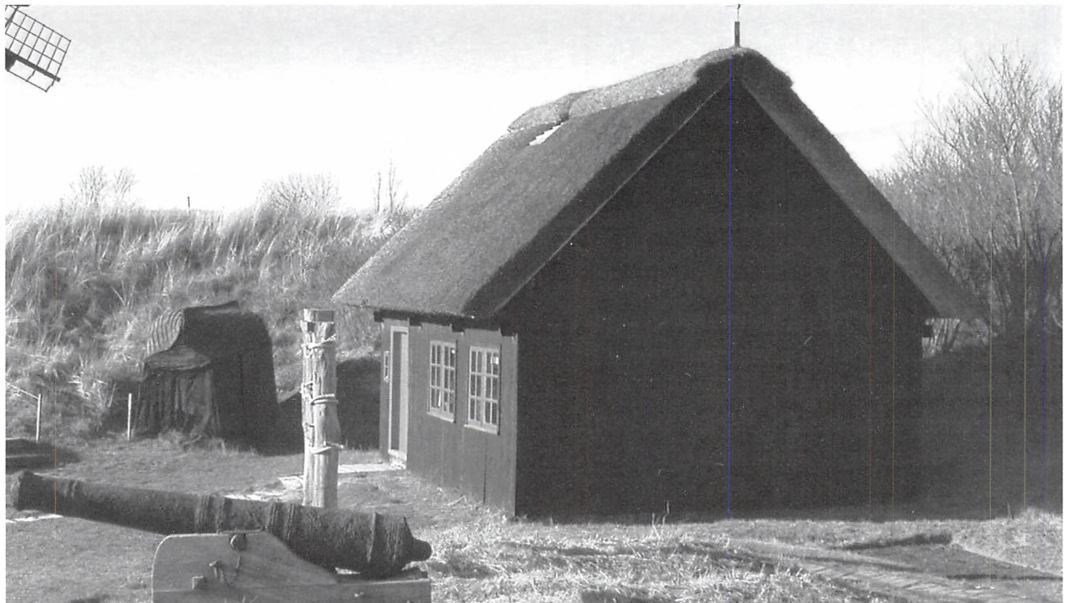
I 1810 redegjorde Gregers Begtrup meget klart for, hvilke laster, som var særlig interessante for de lokale i Skagen og hvilke, der absolut ikke var: *"De kjæreste Strandinger for Skagens Beboere ere Skibe, som have til Ladning Hamp, Hørlærred, Kaffebonner, Viin; mindre kjærkommen er Tømmer, da samme er meget besværligt at bjerge..."*³³

Tømmeret var tungt og voldsomt, og bjergernes redskaber bestod af primitive redskaber som stænger og net til at fiske korn og andre ting op med, som det ses af illustrationen fra tolder Olavius' bog. Til gengæld var det vigtigt at få bjerget de værdifulde fødevarer som kaffe, citrusfrugter og sukker, inden varerne blev fordærvede.

Tab. VI.

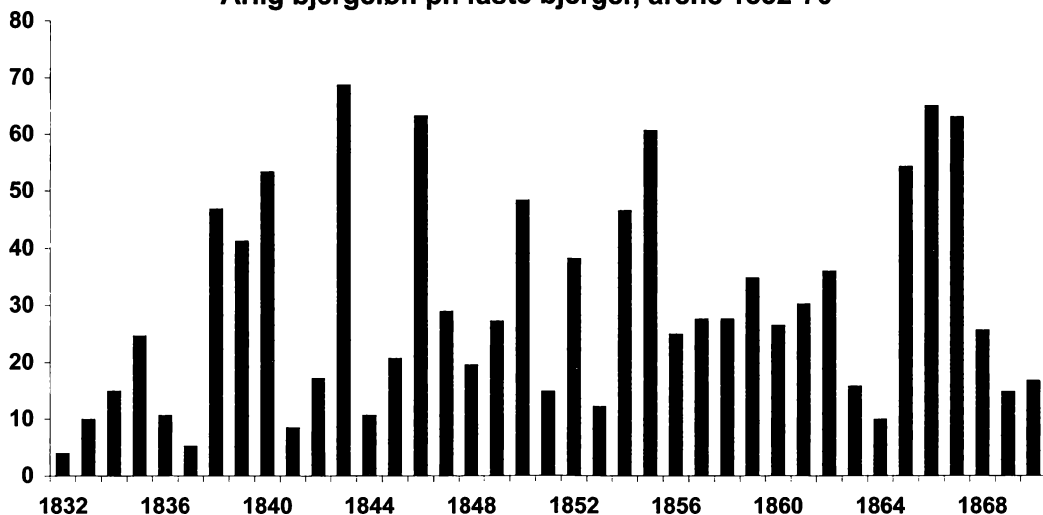

To eksempler på redskaber, som bjergerne brugte i deres arbejde: En tang og en "kasse" lavet af gammelt sejldug med en bøjle omkring. Tegning fra Olaus Olavius' bog "Beskrivelse over Schagen Kiøbstad og Sogn." Foto: Skagen By- og Egnsmuseum, 2003.

Indtægterne fra bjergningsarbejdet faldt på et tørt sted i det fattige Skagen. Her ses "Den fattige Fiskers hus" på Skagen By- og Egnsmuseum. Foto: Skagen By- og Egnsmuseum.

Årlig bjergeløn pr. faste bjergere, årene 1832-70

Figur 2. Årlig bjergeløn pr. faste bjergere, årene 1832-70. Kilde: Strandingsregnskaber og bjergelønsprotokoller, Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, Skagen Byfoged, 53-54, 229-30, 232, 7028.

Figur 2 viser udbetalingen af bjergeløn til en fast bjergere i årene 1832-1870. Som det ses, har lønnen været meget svingende år for år. Til trods for det stigende antal strandinger fra midten af 1800-tallet, er der ikke noget, der tyder på, at bjergerne har opnået en stadig større indtjening. Nogle år har bjergerne kunnet tjene op mod 70 rbd., som det var tilfældet i 1843. Andre år gav ikke nær så meget: Året efter modtog hver faste bjergere kun en samlet løn på ca. 10 rbd. Med en årsløn på 70 rbd. kunne man købe et flyndervod og en ko. Eller man kunne lægge pengene til side til en båd, så man kunne starte sit eget fiskerselskab. Modsat har en årsløn på 10 rbd. ikke haft nær så stor betydning.³⁴

Bjergelønnen blev udbetalt i lodder. De faste bjergere var berettiget til en hel lod for deres hårde og besværlige arbejde på havet. De løse bjergere derimod fik ofte kun $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{4}$ lod alt efter arbejdsindsats. Et bjergningselskab bestod

normalt af seks fiskere, og hvert selskab fik udbetalt syv lodder af den samlede bjergeløn. Summen af de seks lodder blev fordelt mellem de seks fiskere, mens den sidste lod tilfaldt ejeren af båden. Denne fordeling minder om fordelingen af fangsten i fiskeriet. Havde bådejeren en eller flere karle, som kunne hjælpe til med bjergningsarbejdet, blev antallet af lodder større. I 1839 måtte amtmanden dog understrege, at man ikke kunne sende en karl i stedet for sig selv og dermed forvente at opnå en hel lod. Den tilfaldt kun bjergeren selv.³⁵

For at dæmme op for den store mængde løse bjergere forsøgte de faste bjergere at få de løse til at organisere sig i selskaber med en formand på samme måde som de faste bjergere. I 1859 tog man fra Justitsministeriets side yderligere skridt til at begrænse antallet af løse bjergere. Hvert halve år skulle der skrives en liste over de bjergere, som deltog i bjergningsarbejdet. Kun de bjer-

gere, der var anført på denne liste, kunne deltage i bjergningsarbejdet og modtage bjergeløn. Samtidig blev det bestemt, at kun fiskere kunne ansættes som bjergere.³⁶ Derved undgik man, at folk med svingende arbejdsevne tog arbejdet fra de søvante.

Med en så svingende bjergeløn er det klart, at bjergerne ikke kunne leve af bjergningsarbejdet. Det har kun været en bibeskæftigelse for fiskerne i Skagen. Et fiskerselskab kunne i midten af 1800-tallet forvente at tjene op mod 25 rbd. pr. dræt.³⁷ Det gav hver enkelt fisker 3,57 rbd. i indtjening. Taget i betragtning at der har været mange fiskedage på et år, må man forvente, at indtægten i fiskeriet har været noget større end den, fiskerne kunne forvente ved bjergningsarbejdet.³⁸ I 1859 kunne A. J. Smidth i sin indberetning fra Skagen konstatere, at de bedste blandt Skagens fiskere tjente 300 rd. årligt ved fiskeri, mens de dårligste kun tjente 200 rd.³⁹

Nogle gange kunne bjergningsarbejdet dog tage så meget af fiskernes tid, at det gik ud over fiskeriet. I Ålbæk-området syd for Skagen kunne fiskerne i 1837 konstatere, at der var perioder, hvor bjergningsarbejdet og østersskrabning beskæftigede de lokale i fisketiden i en sådan grad, at der kun blev udskibet få eller ingen fisk.⁴⁰

Strandingskommissionærens løn

Mens bjergerne har tjent en meget svingende løn ved bjergningsarbejdet, har de lokale strandingskommissionærer tjent godt som kaptajnens lokale hjælp på strandingsstedet. Som konflikten mellem Nørsgaard og Bergen viser, hændte det, at strandingskommissionærerne ragede uklar med de lokale bjergere,

myndighederne eller andre strandingskommissionærer i byen. I 1825 udstedte kongen en forordning med det formål, at de indstrandede blev behandlet ordentligt, og at de sikredes ”*imod at udsuges med ubillig betaling for den Hielp, som Lovene tilsige dem.*” I *Forordning ang. Strandings-Commissionaires Sallarium* blev det præciseret, at strandingskommissionæren skulle modtage 4 % af det strandedes værdi i bjergeløn, hvis værdien ikke oversteg 5000 rbd. Oversteg værdierne de 5000 rbd., faldt kommissionærens procentdel tilsvarende. I 1800-tallets Skagen beløb kommissionærernes løn sig ofte til mellem 30 og 50 rbd. pr. stranding. Der var altså tale om en rigtig god løn, som den menige bjergers selvsagt ikke kunne gøre sig nogen forhåbninger om.⁴¹

Den gode løn til kommissionærerne betød også, at der i en by som Skagen i midten af 1800-tallet var flere kommissionærer, som konkurrerede indbyrdes om at nå ud til de strandede skibe først. Kunne man nå at træffe aftale med kaptajnen om assistance, inden nogle af de andre nåede ud til det strandede skib, var konkurrencen fra andre kommissionærer minimal. Kaptajnen var på sin side ofte parat til uden diskussion at betale en god løn for hjælpen, i den svære situation han og hans besætning stod i.

I midten af 1800-tallet er der meget, der tyder på, at konkurrencen mellem byens strandingskommissionærer var hård. Købmand Lars Holst skriver i sin erindringsbog *Minder fra Skagen* fra 1924, at han som ung mand hyrede folk til at gå ved stranden og holde øje med eventuelle strandinger. På den måde kom han sine konkurrenter i forkøbet ved at være den første på stranden og den første til at tilbyde den forulykkede

kaptajn sin assistance. I forbindelse med en stranding i 1858 lykkedes det Holst at være den første strandingskommissionær på strandingsstedet. Midt om natten fik han hurtigt og stille samlet sine folk på stranden, og inden strandingen var rygtedes til resten af byen, nåede han ud til skibet. Mens han var på skibet for at træffe aftale med kaptajnen, var meldingen om strandingen åbenbart nået ud til andre strandingskommissionærer, som ønskede at sabotere Holsts forretning. Da Holst ville køre kaptajnen ind til byen i den hyrede vogn, meddelte kusken ham således, at han ikke ville køre nogen steder. Han var blevet bestukket af en konkurrent til at lade være med at hjælpe Holst og kaptajnen!⁴²

Byfogedens indtjening

Når købmand Bergen i forbindelse med *Bristols* stranding i 1825 kritiserede Nørgaard for at være lige så lidt upartisk som ham selv i forbindelse med udbetalingen af bjergelønnen, så er kritikken berettiget: Byfogeden havde krav på en del af bjergelønnen og kunne derfor ikke optræde som en uvildig kasserer for bjergerne. Desuden var det i myndighedernes interesse, at de havde overblik over indtægten fra bjergningsvæsenet, så de kunne opkræve de nødvendige skatter og afgifter.

Føromtalte Lars Holst nævner i sine erindringer, at byfogedens løn i midten af 1800-årene ikke var særlig stor. Derfor er det menneskeligt forståeligt, skriver Holst, at også byfogeden anså strandinger som en Guds gave.⁴³

At også byfogeden forstod at udnytte strandingerne til det yderste, får man desuden et indtryk af, når man læser forfatteren Camillo Bruuns beskrivelser af

livet i Vendsyssel i midten af 1800-tallet. Heri beskriver han, hvordan byfogeden i Skagen reserverede interessante ting til sig selv, når der fandt strandingsauktioner sted. Ifølge Bruun ignorerede byfogeden også de lokales rapserier og bidrog derfor til en tilstand af lovløshed langs stranden.⁴⁴

I forordningen fra 1836 blev det stadfæstet, hvilken løn byfogeden kunne forvente at få for sit arbejde i forbindelse med strandingerne. Den første dag byfogeden mødte op på stranden for at overvåge arbejdet, kunne han forvente 5 rbd. i løn. For hver af de følgende dage kunne han regne med 4 rbd. med tillæg. Skete strandingen i de hårde vintermåneder mellem 1. november og 1. marts, kunne byfogeden således forvente at få et tillæg på $\frac{1}{4}$ af de førnævnte beløb.⁴⁵

Udover vagtlønnen kunne byfogeden forvente at få betaling for at udføre det administrative arbejde i forbindelse med strandingen: Kaptajnen skulle afgive søforklaring, der skulle afholdes en søret, kontrakten mellem kaptajn og bjergere skulle nedfældes og konfirmeres, og der skulle laves annoncer, indgås aftaler om auktioner, syns- og skønsforretning over skib og last osv.⁴⁶

Selv om byfogeden ikke kunne regne med en nær så stor indtægt som strandingskommissionæren, har indtægterne fra overvågningen af bjergningsarbejdet og det administrative arbejde alligevel udgjort en betydelig del af embedsmændens indkomstgrundlag.

Det skønneste syn i Skagen er en stranding

Lunds skarpe bemærkning til Bergen om, at det skønneste syn i Skagen for ham måtte være en stranding, må have

ramt købmanden hårdt. Som gennemgangen af indtjeningen viser, var det netop købmanden, som i sin egenskab af strandingskommissionær tjente godt på strandingerne. Men ligefrem at synes, at strandinger var det skønneste syn i byen, har været en provokation, når man tænker på den ulykke og økonomiske katastrofe, som det kunne være for de ramte.

Ikke desto mindre er der nok mange skagboer, som har takket forsynet for den indtægt, som strandingerne bragte med sig. Men som analysen af indtjeningen viser, har indtægten for de menige bjergeres vedkommende været svingende. Nogle år udgjorde indtægten fra bjergningsarbejdet en stor del af fiskernes samlede indtægt. I 1843 kunne en fast bjerg tjene op mod 70 rbd. på bjergningsarbejdet. Til andre tider udgjorde lønnen kun 1/7 af denne indtægt, som det var tilfældet i 1844. Der viser sig heller ikke at være en entydig sammenhæng mellem et stigende antal strandinger og en stigende indtægt for bjergernes vedkommende. Selv om antallet af strandinger ved Skagens kyster kulminerede i 1867, steg bjergernes indtægter ved strandingsarbejdet ikke tilsvarende. Til gengæld viser analysen af fordelin-

gen af bjergelønnen, at diskussionerne og konflikterne indbyrdes mellem bjergene voksede i takt med det stigende antal strandinger.

Selv om bjergningsarbejdet ofte tog mange dage og endda kunne tage tid fra fiskeriet, som det skete i Ålbæk i 1837, er det klart, at bjergningsarbejdet var et bierhverv. Men bjergningsarbejdet var et vigtigt led i lokalbefolkningens overlevelsesstrategi. Bjergningsarbejdet var en central del af skagboernes kombinationsnæring på linie med fiskeri og handel med fiskevarer. I et område, hvor jordbrug har været så sjældent, har bjergningsarbejdet været en nødvendig og vellykket strategi i kampen for overlevelse.

I modsætning til den populære forestilling om, at det har været den menige bjerg, som har tjent stort, viser undersøgelsen tværtimod, at det var embedsmændene og ikke mindst strandingskommissionærene, som har opnået den største fortjeneste. For bjergene, som udførte det hårde og kolde arbejde på havet, har bjergningsarbejdet udgjort et godt supplement til indtjeningen i fiskeriet. Men det var fiskeriet, der var den primære indtægtskilde.

Noter

- 1 Herværende undersøgelse er foretaget, mens forfatteren var ansat som museumsinspektør ved Skagen By – og Egnsmuseum 2004-2007. Tak til Skagen By – og Egnsmuseum, og arkivar på Lokalsamlingen i Skagen, Hans Nielsen, for arkivbistand i forbindelse med undersøgelsen.
- 2 Dette og følgende afsnit er baseret på sagsakter i Skagen Byfoged B25, strandingsregnskaber, 1825 og Blandede sager ang. bjergningsvæsenet 1809-1854, Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg (LAN). Byfoged Lund blev udnævnt til byfoged i 1803 og fortsatte indtil sin død i 1828.

- Købmand Bergen tog borgerskab som købmand i Skagen i 1810. Han flyttede i 1832 til Frederikshavn, hvor han fortsatte som købmand, strandingskommissionær og konsul.
- 3 Skagen Byfoged B25, strandingsregnskaber, 1825, LAN.
- 4 C. Klitgaard, *Skagen Bys historie indtil 1870*, 1928, s. 299.
- 5 Poul Holm, *Kystfolk. Kontakter og sammenhænge over Kattegat og Skagerrak ca. 1550-1914*, 1991, s. 238.
- 6 *Forordning angaaende hvad der i Strandings-tilfælde skal iagttages*, 1836, § 2 og 3.
- 7 Den danske sejlskibsflåde voksede år for år for

- at kulminere i 1876 med 2966 fartøjer svarende til 210.703 nrt. Samtidig begyndte antallet af dampdrevne skibe at vokse. Anders Monrad Møller m.fl., *Dansk Søfartshistorie*, bd. 5, s. 8 ff., 1998.
- 8 Ludvig Mylius-Erichsen, *Strandinger og redningsfolk – fortællinger fra den jyske vestkyst og Skagen*, 2007.
 - 9 Thomas Thomsen, *Danske strandinger. Berømte forlis og strandingshistorier fortalt gennem visser og aviser, skildringer og skilderier*, 2007.
 - 10 Erik Pedersen, *Bornholmske strandinger. Strandinger ved Bornholms og Christiansøs kyster 1830-1986*, bd. 1 og 2, 1987.
 - 11 Søren Manøe Hansen, *Strandinger og redningsaktioner 1852-1975*, 1977.
 - 12 J. S. Hohlenberg, "Strandingsforholdene og Redningsvæsenet paa de danske Kyster" i *Tidsskrift for søvæsen*, Ny række 4., 1869.
 - 13 Holm s. 38 f.
 - 14 *Beretning om Redningsvæsenets Virksomhed 1858*.
 - 15 Forbjergerne var bjergningssselskabernes formænd, som var bjergernes repræsentanter overfor myndighederne.
 - 16 *Forordning angaaende hvad der i Strandings-tilfælde skal iagttages* 1836, § 13 og 21.
 - 17 Skagen Byfoged B25, bjergelønsprotokoller 1832-48, 1848-61 og 1861-1870, LAN.
 - 18 Det var f.eks. tilfældet med briggen *Ronsvig*, som strandede 1. juni 1839 på rejse fra Hull til Riga. Skagen Byfoged B25, strandingsprotokoller 1837-1840, LAN.
 - 19 Skagen Byfoged B25, strandingsprotokoller 1837-1840, LAN.
 - 20 Redningsvæsenets statistik er ellers tidligere blevet brugt til at undersøge antallet af strandede skib ved Skagen. I 1868 undersøgte J. S. Hohlenberg de første 10 år af redningsvæsenets historie. Hans konklusion var, at der ved Skagen i perioden 1858-1868 var strandet 122 skibe. I samme periode får jeg tallet til 130. Forskellen kan skyldes, at jeg benytter bjergelønsprotokollerne som primær kilde, og det præcise tal for det enkelte år derfor er usikkert, mens Hohlenberg altså bruger redningsvæsenets indberetning.
 - 21 Gregers Begtrup, *Beskrivelse over Agerdyrknin-gens Tilstand i Danmark, Nørrejylland*, bd. 2, 1810, s. 558
 - 22 *Dansk Søfartshistorie*, bd. 4, s. 46 ff.
 - 23 *Dansk Søfartshistorie*, bd. 4, s. 57.
 - 24 32 % af skibene var brigger, 5 % var galeaser, 6 % var barker mens 20 % var andre typer skibe. 2 % var ukendte. Skagen Byfoged B25, bjergelønsprotokoller 1832-48, 1848-61, LAN.
 - 25 *Dansk Søfartshistorie*, bd. 4, s. 52.
 - 26 Dette bekræftes af undersøgelsen af danske provinsskibes anløb i udenlandske havne i hhv. 1828, 1843 og 1857 i *Dansk Søfartshistorie*, bd. 4, s. 58.
 - 27 Olaus Olavius, *Beskrivelse over Schagens Kiøbstad og Sogn*, 1787/ 2003, s. 158.
 - 28 Klitgaard, s. 148.
 - 29 Skagen Byfoged B25, bjergelønsprotokoller 1832-1848, LAN.
 - 30 Skagen Byfoged B25, bjergelønsprotokoller 1832-1848, LAN.
 - 31 Lars Holst, *Skagen – fisk, folk og by*, 1993 s. 12.
 - 32 Skagen Byfoged B25, Blandede sager ang. bjergningsvæsenet 1809-1854, LAN.
 - 33 Begtrup, s. 558.
 - 34 Når Poul Holm skriver med henvisning til A. J. Smidth, at "I Skagen synes fiskernes bjergeløn i gennemsnit i 1850'erne at have ligget omkring 200 rigsdaler om året – eller omtrent lige så meget som de tjente ved fiskeriet," så er der tale om en indtægt, som ikke var alle forundt. (Holm, s. 39). Hos Smidth er der nemlig tale om en forbjerger, som selv har haft båd og karl, og han har derfor været berettiget til mindst to lodder for sit forbjergerarbejde og båd + en halv eller en hel lod for karlens arbejde. I brutto-beløbet på 200 rigsdaler, som Smidth angiver, er der heller ikke medregnet udgifter til reparationer. A. J. Smidth, *At vove for at vinde: dansk fiskeri skildret af A. J. Smidth 1859-63*, 1987.
 - 35 Skagen Byfoged B25, Blandede sager ang. bjergningsvæsenet 1809-1854, LAN.
 - 36 Skagen Byfoged B25, bjergelønsprotokoller 1848-1861, LAN.
 - 37 Dvs. hver gang voddet blev trukket i land.
 - 38 Lars Holst, *Minder fra Skagen*, 1924, s. 14.
 - 39 Smidth, s. 40.
 - 40 Henrik Krøyer, "Prøve af en historisk-statistisk Udsigt over de danske Fiskerier" i *Tidsskrift for Fiskeri* 1, s. 38, 1866.
 - 41 *Forordning ang. Strandings-Commissionaires Sallarium*, 1825.
 - 42 Holst, 1924, s. 34.
 - 43 Holst, 1924, s. 32.
 - 44 Camillo Bruun, *Fra Vendsyssel*, 1866, s. 68-69.
 - 45 *Forordning angaaende hvad der i Strandings-tilfælde skal iagttages*, § 20.
 - 46 Syns- og skønforretningen var en uvildig vurdering af skibets tilstand og last. Det skulle således vurderes, hvorvidt skibet var for medtaget til at kunne sejle videre, og hvorvidt lasten skulle bjerges og sælges på strandingsstedet eller ej.

Lokalmuseum i en globaliseret verden

Muligheder og udfordringer

Keld Dalsgaard Larsen

Fortid og Nutid, september 2008, s. 215-225.

Herværende debatindlæg tager udgangspunkt i det faktum, at samfund og museum er uløseligt forbundet. Samfundsudviklingen spiller altid ind på museernes opgaver og muligheder. Museerne må derfor i deres virke forholde sig analytisk og pragmatisk til samfundsudviklingen. Også selvom udviklingen kan virke helt uoverskuelig. Hvad er museernes – herunder ikke mindst lokalmuseernes – muligheder og udfordringer i en verden præget af forandring, overflod og globalisering? Indlægget argumenterer for, at globaliseringen gør de lokalforankrede museers virke mere nødvendig end nogensinde i bestræbelserne på at styrke menneskenes muligheder for at være menneske.

Keld Dalsgaard Larsen, f.1954. Cand.mag. i historie og oldtidskundskab, museumsinspektør på Silkeborg Museum. Har et bredt forfatterskab bag sig inden for lokalhistorie, industrihistorie, arbejderhistorie, familiehistorie, idrætshistorie og kulturhistorie generelt. Udgav i 2007 bøgerne *Silkeborg – Sort på hvidt – En avis og et trykkeri* og *Silkeborg – Sort på hvidt – En byhistorie*.

Som museumsinspektør på Silkeborg Museum skal jeg jævnlige tage stilling til lokalbefolkningens gaver til museet. Det kan være en lidt ømtålelig affære, fordi giverne af et godt hjerte mener at stå med små klenodier, mens museet langt hen ad vejen må sige nej tak. I disse situationer tager jeg normalt ud til den potentielle giver for at ordne ”forretningen” ansigt til ansigt.

For et års tid siden var jeg således ude at besøge en ældre dame i et større parcelhus. Manden var død, og nu forestod et noget uoverskueligt oprydningssarbejde for enken i forbindelse med salg af hus og fraflytning. Kvinden viste rundt og viste de genstande, hun havde

tiltænkt museet. Jeg måtte takke nej, og vi fik så en mere generel snak om det at skulle rydde op efter godt 40 års familieliv. Pludselig går det op for os, at alt det som ægteparret i årtier har samlet sammen her til slut reelt er værdiløst! Ingen er interesseret i TV-apparatet, køkkenudstyret, møblerne, sengene, støvsugeren, reolerne, bøgerne, servicet, nipsgenstandene, gardinerne, gulvtæpperne, bluserne, viskestykkerne, lamperne, havemøblerne osv. Alt sammen noget ægteparret havde brugt et helt liv på at samle sammen – i perioder spinket og sparet for at få indkøbt. De vokse børn har deres eget. De har hverken lyst til eller brug for at mod-

tage noget af indboet. I bedste fald kan den ældre dame få Kirkens Korshær eller lignende organisationer til gratis at hente det hele! Hjemmet i parcelhuset var i alle henseender typisk for den solide overflod, som præger mange danske hjem – og alligevel bliver slutresultatet, at hele herlighedens værdi går i nul. Overflodssamfundet har i sandhed også sine paradokser og udfordringer.

Overflodssamfund? Vi plejer at bruge betegnelser som velfærdssamfund eller videnssamfund om vort samfund. Det lyder som sådan langt mere positivt end overflodssamfund. Ikke desto mindre er "overflodssamfundet" en vinkel, jeg vil inddrage for at belyse de udfordringer, museerne står overfor. Herunder ikke mindst lokalmuseerne i en globaliseret verden.¹

Samfundet

Samfund og museum har altid hørt sammen og indvirket på hinanden. Samfundet udstikker så at sige rammerne for museernes virke. Når samfundet forandrer sig, vil det som en afledet følgevirkning også give nye signaler om museernes samfundsmæssige opgaver.

Museerne opstod under enevælden, hvor museerne skulle vidne om den enevældige konges magt og væld. Med demokratiets indførelse (i en samfundsformation, som er blevet kaldt forskelligt: det moderne samfund, kapitalisme eller industrisamfundet) blev det museernes opgave at vise nationens og folkets betydning og dybde. Og folket var alle, høj som lav, i hele Danmark fra hovedstaden til den mindste flække på den jyske hede. Nationalmuseet, centralmuseer og lokalmuseer var alle med til at præsentere Danmark og det danske folk for sig

selv. I disse år tales der meget om, at det moderne samfund og industrisamfundet er på vej væk, og et nyt – af nogen kaldet for videnssamfundet – er på vej frem. Hvad betyder det så for museerne? Hvem skal de nu være museum for?

Tredelingen i samfundsudviklingen: standssamfund, industrisamfund og videnssamfund går igen i flere varianter. Der tales også om det traditionelle samfund, det moderne samfund og så det postmoderne samfund. En tredje variant over samme tema er Lars Qvortrups tredeling mellem det deocentristiske, det antropocentristiske og det polycentristiske samfund.² Denne opdeling inddrages her til skitsering af museernes aktuelle udfordringer:

Det deocentristiske samfund er det traditionelle samfund (fra før ca. 1800), hvor Gud var centrum og platform for altings anskuelse.

Det antropocentristiske samfund er afløseren, hvor mennesket kom i centrum. Det begyndte allerede med den italienske renæssance, men sætter sig for alvor igennem fra omkring 1800. Centrum er mennesket eller Folket. Det er folket, der styrer – jf. demokrati. Det almenmenneskelige menneske er centrum og platform for altings anskuelse.

Det polycentristiske samfund er nu ved at tage over. Her opløses "centrum" i mange "centre" (sociale systemer). Hverken Gud eller Mennesket (menneskeheden) er "centrum" eller platform for altings anskuelse. Det enkelte individ er ikke længere henvist til Gud eller menneskeheden – men til sig selv!

Den aktuelle samfundsepoke – hvad man så end kalder den – opfattes som en "individualistisk" epoke. Væk er tidligere tiders slægtsbånd og klassetilholdsforhold. Det enkelte menneske er "frit",

fri fra tidligere tiders afhængighedsforhold og platforme. Til gengæld indgår det i en global kontekst, f.eks. i et globalt marked. Mennesket er øjensynligt blevet en fri, individuel verdensborger.

Museernes samfundsmæssige ageren følger udviklingen: I det traditionelle samfund var museerne med til at iscenesætte den enevældige konge (og Gud), i det moderne samfund bidrog museerne til at iscenesætte Nation og Folk. Hvem skal museerne nu iscenesætte? Svaret peger hen imod "den eneste ene – sig selv". Logikken tilskriver, at museerne står over for at skulle selviscenesætte den enkelte!

Museerne *har* problemer med at finde udgangspunkt og målgruppe(r), fordi det hidtidige udgangspunkt (Nationen og Folket) med dertilhørende publikum er undermineret, uden at noget alternativ er trådt klart frem som afløser. Nationalmuseet har med den nye oldtidsudstilling søgt at løse problemet med inddragelse af fokusgrupper. Med fokusgrupper kan man øjne karikaturen: Hvad synes I selv? Hvad ønsker I selv? Hvad vil I have?

Tidligere gik spørgsmålene på, om det var kongernes, de riges, magthaverenes historie, som var i fokus. Eller om også de fattige, kvinderne, de undertrykte osv. fik deres historie fortalt. Denne problematik er i dag tilsyneladende overhalet af tiden, idet tendensen går hen imod, at historien konstitueres af den enkelte publikummer!

Det globale

Det moderne museum har haft "nationen" som grundlag. Men i den nye globale verden er "nationen" som fænomen (eller konstruktion alt efter gemyt) under pres, og toneangivende anser nationalstater-

ne for værende på vej ud af historien til fordel for den globale verden, beboet af verdensborgere og med et globalt verdensmarked. Det kan få radikale følger for nationernes nationalmuseer og lokalmuseer. Danmarks Nationalmuseum tog problematikken op på en konference i maj 2007. Politiken bragte den 23. maj 2007 en artikel med overskriften "Verdensarv eller national ejendom?". Museumsdirektør Neil MacGregor fra British Museum udtalte her følgende nærmest programatiske udsagn: "*Et nationalmuseum i en globaliseret verden skal være for hele menneskeheden*". Artiklen fortsætter: "*Historien og kulturarven tilhører ikke nogen mere end andre, lyder hans pointe*".

Neil MacGregor uddybede sine synspunkter i en artikel i Politiken den 27. maj 2007:

"Alt, hvad mennesker skaber, er til enhver tid påvirket af, hvad de er i berøring med. Derfor eksisterer der slet ikke noget, der kan kaldes en national kultur. At afvise ideen om en enestående identitet må være en af museernes fornemste opgaver. Det er meget let at gøre. For samlingerne er i sig selv en arv, som hævder at verden er en enhed. Her har vi hele verden samlet under eet tag. Her har vi et offentligt rum, hvor alle træder ind på lige betingelser".

I en verden, hvor nationen opleves som irrelevant, vil de lokale samfund ligeledes let komme under pres. I Danmark har man i mange år haft en latent kritik af lokalmuseerne gående ud på, at vi ikke skal have så mange små "nationalmuseer" spredt rundt i landet. Underforstået at de lokale museer ligner hinanden til forveksling – og at de som ideal har landets nationalmuseum. Nogle steder har man draget den konklusion,

at man opretter ”verdensmuseer” eller ”verdenskulturcentre”.

Den moderne verden

Den industrielle revolution er en historisk begivenhed på linie med menneskets overgang fra jægersamfund til agerdyrkning. Med det moderne samfund voksede en helt ny civilisation frem, som radikalt ændrede menneskenes vilkår på alle niveauer. Kampen mod sulten blev overvundet i vor del af verden, og en iboende velstandsstigning forbedrede til stadighed levevilkårene for det enkelte menneske i generation efter generation. Teknologiske fremskridt og en stadig øget arbejdsdeling flyttede rundt på varer, så der blev vendt op og ned på alle traditionelle erhverv og erhvervsstrukturer. Det enkelte menneske havnede i et system, hvor man var producent af et specialprodukt til et stort og ukendt marked, mens man omvendt blev forbruger af alt andet fra selv samme ukendte marked. I samme forbindelse gik man overordnet fra en selvforsyningsøkonomi til en pengeøkonomi. Penge blev tingenes – om ikke altings – målestok. Familien forvandlede også over tid fra at være en produktionsenhed til at være en forbrugsenhed.

Overgangen fra knaphed til overflod i vor del af verden skete ikke fra det ene årti til det andet. Der skulle gå ca. 150 år (ca. 1820-1970), hvor samfundet endnu var præget af knaphed. Der skulle holdes hus med såvel indtjening som husholdning.

Den økonomiske højkonjunktur 1958-1973 forrykkede for alvor normerne fra knaphed og sparsommelighed til forbrug og materiel velstand. Knaphedssamfundet bliver afløst af overflodssamfundet

fra 1970'erne. Det er her i denne proces, mange er begyndt at tale om en ny samfundsformation – det postmoderne samfund, videnssamfund, informations-samfund, det polycentriske samfund osv. 68-generationens oprør var så at sige fødselshjælperen for den nye udvikling. Grundlaget for denne formodede nye samfundsformation er under alle omstændigheder et overflodssamfund, et ubegribeligt rigt samfund i historisk perspektiv. Det moderne samfund har i løbet af små 200 år frembragt ufattelige resultater, som har skabt nye vilkår for menneskene – og nye mennesker.

Overflodssamfundet er ekstremt masseproducerende af allehånde varer. Det virker ind på menneskets forhold til de enkelte genstande. Museerne har tradition for at samle ind fra et knaphedssamfund, hvor genstandene havde lang levetid og var ”personlige” gennem et eller flere menneskeliv. Menneskets forhold til sig selv og til ”tingene” har imidlertid ændret sig. Med overflodssamfundets gigantiske mængder af genstande står museerne over for nye udfordringer med hensyn til indsamling, bevaring, forskning og formidling.

Om udviklingen er god eller dårlig, er irrelevant. Den er en realitet, som vi må leve med, og som sådan lige så godt kan opfattes som positiv. Men det skal ikke forhindre os i at forholde os til forskellige u hensigtsmæssige følger virkninger.

Global og lokal virkelighed

Norge løsrev sig fra Danmark i 1814 og fjernede dermed et vigtigt marked for dansk kornproduktion. De nye markedsvilkår resulterede i en produktudvikling af dansk kornavl, så den kunne afsættes på et mere åbent marked. Senere i

1800-tallet fik dansk kornproduktion ødelæggende konkurrence fra oversøiske producenter, blandt andet pga. nye transportmuligheder. Igen medførte de udefrakommende realiteter forandringer i Danmark, så der måtte sættes på animalsk produktion og lurmærket smør. Danmark har altid været en del af en større international virkelighed. Det blev udbygget i den moderne tid, og i dag virker den globale virkelighed så påtrængende, at man ligefrem taler om én global verden, hvor vi hver især er individuel verdensborger. Men her går vi fra den konkrete virkelighed – at verdenssamfundet påvirker vor lokale hverdag – til en uvirkelig abstraktion.

Den individuelle verdensborger findes ikke som fritsvævende individ. Der er godt nok stadig flere mennesker, som rejser kloden rundt for at finde de bedste og billigste varer eller nye markeder for egne produkter. Men hver især har de en lokal forankring, et sted, hvor de bliver genkendt som et konkret individ på godt og ondt. I den store verden, i lufthavnen, i taxaen, på hotelværelset og i show-roomet er man en anonym sælger eller køber. Et anonymt menneske, som til enhver tid kan erstattes af en anden anonymitet. Paradoksalt italesættes dette liv som værende en VIP-tilværelse. Men her anerkendes man først og fremmest som sælger og køber. Ikke som familiemenneske, kunstelsker, fodboldelsker, håndboldtræner, den morgengnavne, den hjælpsomme nabo osv. Mennesket går fra den abstrakte rolleindehaver til et konkret menneske i sin lokalitet. I lokaliteten gives et erfaringsgrundlag til at være menneske, og en basal identitet skabes, som kan give grundlag for at knytte kontakter med andre konkrete mennesker ude i den store verden.

I Silkeborg vil det være oplagt at trække to af byens kendte borgere frem, Asger Jorn og Lars Larsen. Asger Jorn var om nogen kosmopolit, og han kunne sagtens finde på at omtale Silkeborg som et småborgerligt provinshul. Alligevel var og er Silkeborg en uadskillelig del af den store verdenskunstner. Og det skønt han ikke boede i Silkeborg ret mange år af sit liv. Men det var her, han havde sit udgangspunkt, sin hjemstavn, sin gamle mor og flere af sine søskende og en række trofaste venner. Silkeborg var et omdrejningspunkt i Asger Jorns liv, og derfor havnede Jorns samling da også i Silkeborg. Ude i den store verden var Asger Jorn ikke en fritsvævende kunstner – han kom fra et provinshul ved navnet Silkeborg. Og netop i visheden herom kunne Asger Jorn være menneske ude i verden.

Lars Larsen – Dyne-Larsen – bor i Silkeborg. Herfra udgår hans verden. Delvist. Lars Larsen er vokset op i Thy som yngste barn i en søskendeflok på fire børn og med en enlig mor. Lars Larsen kommer fra jævne kår i Hurup. Det er også Lars Larsens hjemstavn, her lærte han livet at kende og blev erkendt som en initiativrig ung mand, der ikke var bange for at forsøge alt muligt for at komme fremad. Lars Larsen er ikke en abstrakt verdensborger, han er en provinsiel jyde med ben i Thy, Aalborg og Silkeborg. Og netop ved at være et provinsielt menneske kan Lars Larsen gebærde sig som konkret menneske ude i verden – og blive erkendt og værdsat som sådan på sine mange forretningsrejser.³

Alle er vi lokalforankrede borgere med muligheder for at komme vidt omkring i verden. Men udgangspunktet er lokaliteten. Vi er alle i udgangspunktet

provinsielle, og det er vor styrke! Det provinsielle er ikke forbeholdt Skjern, Hurup eller Brande eller andre gode steder uden for storbyerne. I Århus kommer man fra Trøjborg, Frydenlund, Vorrevangen, Bispehaven, Christiansbjerg, Hasle, Viby eller Odensegade. København er ligeledes inddelt i sine "provinshuller" og lokaliteter. Det er her, vi erkender os som mennesker og bliver erkendt som mennesker på godt og ondt. At være provinsiel er slet og ret en forudsætning for at kunne agere som verdensborger.

Overflod og oplevelse

Overflodssamfundet har sikret menneskets basale behov, men tilbage er så fænomener som "selvrealisering", "lykke" og tro på fremtiden. Umiddelbart kunne man tro, at det var nemmere i et rigt samfund at "realisere sig selv", men her møder det enkelte menneske et paradoks: På den ene side er fordringen til den enkelte om selvrealisering, at være synlig og gøre en forskel massiv og påtrængende. På den anden side er mulighederne nærmest forsvindende, fordi alle andre også kæmper herfor! Som gjaldt det liv eller død.

Tidligere kunne man sige, at "selvrealisering" for den enkelte var at finde sin plads sammen med de andre. Nu italesættes "selvrealisering" som noget med at skille sig ud. Være berømt. Karikeret, så tramper alle ovenpå hinanden for lige at nå berømmelsens tinde.

Menneskene er i dag forbrugere. Vor identitet hænger ikke sammen med, hvad vi producerer, men snarere med hvad vi forbruger. Vi er noget i og med vort forbrug. Den seneste overbygning på denne forbrugsspiral er den såkaldte

"oplevelsesøkonomi". Oplevelsesøkonomi er et eksempel på markedets ekspansion på nye domæner, f.eks. på kulturområdet.

Aktuelt hersker der nogen forvirring med hensyn til "oplevelsesøkonomi", men der forskes kraftigt i det, så videnskaben kan finde den rette legitimering af fænomenet. På Aalborg Universitet foregår et større forskningsprojekt, som blandt andet har udsendt værket *Oplevelsesøkonomi. Vinkler på forbrug*, og heri formuleres et af problemerne som at få forbrugerne til at betale for noget, de i princippet allerede har.⁴ Oplevelser skal gøres til salgsvare og indgå på et marked.

Markedsgørelsen af tilværelsen er så langt fremskreden, at den er blevet tidens "selvfølge". Professor Birgitte Tufté, Copenhagen Business School, kan f.eks. kækt udslynge følgende udsagn mest af alt som en munter konstatering:

*"Cogito, ergo sum" – "Jeg tænker, altså er jeg", skrev den franske filosof René Descartes i det 17. århundrede. Spørgsmålet er, om den filosofi, der kendetegner dagens samfund, kan defineres som "Jeg køber, altså er jeg.""*⁵

Mennesket er som sådan ikke noget, men *bliver* dog noget i og med sit forbrug. Og jo mere forbrug, jo mere bliver man! I et samfund, hvor mennesket latent er i fare for at blive usynligt – og dermed ikke "er" – så bliver forbrug menneskets redning mod helt at opløses i det store intet! Set fra vareudbydernes vinkel er denne situation vel noget nær det optimale. Vi mennesker er forvandlet til forbrugsnarkomaner.

Bettina Kiilsgaard Henrichsen behandler problematikken i sit speciale *Kulturarven i oplevelsesøkonomien*. Et sted i specalet foretages en slags asso-

cierende opsamling på den oplevelsesøkonomiske optik, som munder ud i følgende sentens:

*"Følger man ovenstående iagttagelser sælger producenterne allerede i dag kunden til kunden selv i et vist omfang."*⁶

Menneskeheden er åbenbart nået et punkt, hvor det enkelte menneske kan være en vare – til sig selv! Salg af mennesker har ellers længe været lakmusprøven på grænselandet til det ikke-menneskelige. Er denne grænse forrykket? Og er det acceptabelt, når blot det er en oplevelse?

Alt skal i tiden være en oplevelse. Det skal være en oplevelse at handle ind i supermarkedet, at gå på restaurant, at holde fødselsdag, at være på konference, at yde noget på arbejde, måltidet, bio-grafturen, museumsbesøget osv. Hverdagen skal være en oplevelse. Kedsommeligheden er den største synd i livet. Livet er for kort til kedelige hverdage. Problemet er blot, at når alle hverdage bliver til søndage, så bliver de nyvundne søndage til morgendagens hverdage. Og nye ekstravagante oplevelser skal holde ny kedsomhed stangen. Det ser ud til, at forbrugsnarkomanien rummer dimensionen: Oplevelsesnarkomani.

Oplevelsesøkonomien er en optimering af den eksisterende økonomi. Det er en "kommercialisering af kulturen" og ikke en "kulturalisering af økonomien". Markedsøkonomien og de økonomiske rationaler udvider territorium og presser på med formlen "pengene er altings målestok". Markedsøkonomien har historisk vist sig utrolig vækstskabende og berigende, men det vil altid være relevant at spørge til grænserne for pengevældet. Hvor langt går vi?

Brud og kontinuitet

Virkeligheden findes. Den kan imidlertid anskues på utallige måder. Vi lever i en tid med formodning om, at "virkeligheden" i dag er radikalt forskellig fra tidligere tiders "virkeligheder", og at mennesket har udviklet sig til på det nærmeste at være en selvberørende individualist. Det er grundlæggende forkert. Og har som sådan intet med virkeligheden at gøre.

Det er en videnskabelig erfaring, at når man leder efter forskelle, finder man forskelle. Omvendt leder man efter ligheder, finder man ligheder. Udsagnene "Alt er forandret" og "Intet nyt under solen" er begge forkerte. Filosofen Lars-Henrik Schmidt har karakteriseret den nuværende tilstand som "postrevolutionær": *"Det postrevolutionære er erfaringen af, at intet kan forblive, som det er – samtidigt med at det helt anderledes er umuligt"*. Kontinuitet og forandring er komplementære fænomener i tiden.

Den store fokusering på tidens "individuelle" samfund er på mange måder misvisende. Aldrig før i historien har menneskene været mere henvist til hinanden end nu. Det selvberørende og individuelle menneske har aldrig eksisteret og mindre nu end nogensinde. Den ekstreme arbejdsdeling har gjort, at det enkelte menneskes bidrag er så specialiseret, at det alene af den grund er henvist til alle de øvrige specialisters bidrag til helheden. Fornemmelsen af "individualitet" udspringer således ikke fra den faktiske virkelighed, men snarere fra oplevelse af individuel anonymitet.

Nutidens menneske lever i en virkelighed udspændt af den historiske dimension og i et menneskeligt fællesskab. Menneskets vilkår er således fortsat historien og fællesskabet.

Museet i tiden

Museet er altid museum i tiden. Altid en del af det menneskelige fællesskab. Museet kan derfor som sådan aldrig sætte sig ud over sin tid og blive en elitær fortrop, som magter at trække samfundet i en bestemt, ønsket retning. Museet er en del af samfundet, afspejler samfundet. I museums kredse ymtes af og til nogle idealistiske tanker om, at museerne har et særligt ansvar for at gå "forrest" og "vise vej" i samtiden. Sådanne overvejelser udspringer af manglende virkelighedserkendelse og selverkendelse. Museerne er grundlæggende samfundsbevarende institutioner. De kan som sådan ikke gå foran, men er henvist til den vægtige opgave til stadighed at stille spørgsmål og byde på perspektiver til samfundsudviklingen.

Museernes samfundsmæssige sigte har varieret over tid. Museerne har iscenesat den enevældige konge og senere danskerne som folk og nation. De lokale museer er vokset frem for at underbygge, bevidne og iscenesætte et lokalt fællesskab. Museerne er også institutioner til at "forlige sig med" forandringerne. På alle niveauer.

Forandringerne skaber museer og museumssamlinger. Museerne er tidens "gemme" for værdigenstande, man ikke længere har brug for, men som alligevel har så stor affektionsværdi, at man ikke kan nænne at destruere dem. Genstande og historierne bliver herved gemt – og udviklingen kan fortsætte. Museernes funktion er på sin vis at ligne med "sorghåndtering": Udviklingen afstedkommer sorg over tabet af det velkendte, det trygge og det værdsatte. Men bruddet er ikke definitivt. Museerne er med til at sikre et betydningsfuldt udvalg af genstande og historier fra den forgangne

virkelighed. Trådene spindes mellem fortid, nutid og fremtid.

Museernes styrke er det konkrete og det nære. Museerne er altid forpligtet på virkeligheden. I stort og småt. På godt og ondt. Dette udgangspunkt skal museerne bruge som omdrejningspunkt til at finde deres plads i tidens malmstrøm af kontinuitet og forandring. Museerne skal overordnet understøtte menneskenes iboende bestræbelser på at agere menneskeligt, tilbyde "kroge" til virkeligheden i al dens mangfoldighed og sætte de menneskelige udfordringer i perspektiv.

Noget virkeligt andet

Museerne tager udgangspunkt i det tredimensionelle menneskeliv. Konkret og i overført betydning. Museernes tredimensionelle genstande er vidnesbyrd på konkret menneskeliv og virkelighed. På noget virkeligt. På noget andet i forhold til en reflekterende nutid. Med andre ord "noget virkeligt andet", som museumsgæsten har mulighed for at forholde sig til.

Men genstandene fortæller ikke uden videre deres historie. Omgangen med og udbyttet af genstanden rummer en dobbelthed: På den ene side er genstandene "noget virkeligt andet" uafhængigt fra nutiden. På den anden side er det selv samme nutid, som skal tolke, tyde og give relevans til genstandene. Heri ligger til stadighed en faglig og menneskelig udfordring. At kunne gå i meningsfuld dialog med historien. Dialogen med "noget virkeligt andet" fordrer, at vi erkender det fortidige i dets egen kontekst og forholder os ydmygt til vor egen tid.

Nutiden har en trang til at være så opslugt af sig selv, at dialogen med "no-

get virkeligt andet" let bliver en monolog. Museerne har derfor den vanskelige dobbeltopgave at præsentere såvel positive oplysninger om fortidige virkeligheder som åbne spørgsmål med relevans til nutiden om, hvordan vi skaber og forvalter menneskelige erfaringer.

Fraser som "i gamle dage var alting bedre" (f.eks. sammenhold, håndværk, familieliv, børnenes opførsel) eller "i gamle dage var alting så hårdt og gråt" (f.eks. nøjsomhed, børnearbejde, sygdommes hærgen) er meningsløse. Fortiden kan ikke leves om. Nutiden må leve sit eget liv. Og gerne ved at trække på tidligere tiders menneskelige erfaringer.

Museerne har med sine udstillinger, forankret i en materiel anden virkelighed, mulighed for at skabe et rum, hvor det nutidige menneske møder en større virkelighed end sin egen. Historien giver plads til, at museumsgæsten ikke fylder det hele. Mødet med og erkendelsen af "noget virkeligt andet" giver mennesket mulighed for at erfare sig selv som menneske og reflektere over det at være menneske.

Museerne kan kun tage udgangspunkt i nutidens mennesker. Der kan nok skabes udstillinger om de døde, men ikke for de døde. Museumsudstillingerne henvender sig til nutidens mennesker, som vi nu engang er på godt og ondt. Herunder at nutidens mennesker ønsker at blive set og behandlet som individuelle personligheder. Udstillingsmæssigt er tidligere tiders monolog om den fortidige Sandhed og Virkelighed utidig og må afløses af dialog om de fortidige og nutidige sandheder og virkeligheder. Men det er vigtigt at understrege, at der er tale om to parter – museum og publikum. Det giver ingen mening, at publikum uimodsagt selv

kan skabe sig sin fortid, nutid og fremtid. Sådan er virkeligheden ikke. Heller ikke på et museum. Museerne skal skabe udstillinger, publikum kan relatere sig til og reflektere over.

Alle og ingen

"Et nationalmuseum i en globaliseret verden skal være for hele menneskeheden... Historien og kulturarven tilhører ikke nogen mere end andre", pointerede museumsdirektør Neil MacGregor fra British Museum. I forlængelse heraf vil det være snublende nært at hævde, at "museum i en globaliseret verden skal være for hele menneskeheden". Altså for forskelsløst alle. Men hermed er kæden efter min mening knækket, og den rene abstraktion tager over. Og vi havner i den velkendte formulering: For alle og dermed for ingen. Man tror, det er for alle, og som sådan noget positivt. Men ved at favne alle, rammer man ingen. Og det har nutidens mennesker slet ikke brug for: At blive behandlet som "alle" for derved at havne i puljen "ingen".

Museerne må gøre forskel. Ved at gøre forskel træder nogen frem, som "noget" konkret, der kan indgå i relation til "noget andet" (andre individer, andre virkeligheder).

Lokalmuseerne må tage udgangspunkt i det ansvarsområde, de enkelte museer har. For Silkeborg Museums vedkommende er det Silkeborg Kommune. Udgangspunktet – udvælgelsen – er givet på forhånd, nemlig Silkeborg, Silkeborgegnen og silkeborgenserne. Silkeborg Museum har til opgave at skabe relevante udstillinger og formidle relevant viden om lokaliteten Silkeborg Kommune. For silkeborgensere og gæster (herunder turister).

Viden om Silkeborg og silkeborgenserne sker naturligvis i en løbende dialog. Det kan ske mere eller mindre kvalificeret, men centrale dialogpartnere er museum og lokalbefolkning. Med henblik på at skabe blik på den lokale virkelighed. Gøre lokalbefolkningen synlig for den selv som befolkning og enkeltindivid. Og give turister og andre et relevant indtryk af, hvad det er for en by, egn og befolkning, de gæster.

De lokale museer må fastholde og perspektivere den helt unikke vinkel, det lokale har til erkendelse af det konkrete menneskeliv. Her kan de lokale museer bidrage med viden først og fremmest i forhold til lokalområdet, men også til den generelle viden om tidens menneskeliv og dets udfordringer.

Udforskning og formidling af lokaliteten har flere aspekter. Tidligere etnologisk tradition ønskede at udforske en lokalitet for at kunne sammenligne den med andre lokaliteter. For på den måde at få materiale til at kunne påpege lokale særpræg, som adskilte sig fra andre særpræg. Den mulighed foreligger fortsat. Men derudover giver det nære lokale kendskab og den fortløbende dialog med lokalsamfundet lokalmuseerne en enestående mulighed for at kunne følge det nære og konkrete menneskeliv i tiden. Det skal naturligvis altid tænkes sammen med den nationale og internationale indflydelse, men lokalmuseerne kan sikre det lokale perspektiv. Hvem kan ellers?

Lære og opleve

Museerne står med ben i såvel "folkeoplysning" som "oplevelsesbranchen". Sådan har det været længe. Kommunerne regner f.eks. også de lokale museer

som lokale turistattraktioner. Museerne kan ikke melde sig ud af det omgivende samfund. Museerne må følge med tiden også med hensyn til tidssvarende formidling, som fænger nutidens publikum. Og i de bestræbelser er det oplagt at inddrage indretningsarkitekter, designere, kunstnere og andre kreative og vidende mennesker i udstillingsarbejdet.

Frem til midten af 1990'erne blev skismaet mellem "oplysning" og "underholdning" ikke betragtet som noget større problem. Nyskabelser og støt øget publikumsbesøg gik pænt hånd i hånd. Men denne udvikling tog en ny drejning i anden halvdel af 1990'erne. Museerne fortsatte naturligvis med at udvikle tidssvarende formidlingsformer, men nu uden den store publikumssucces. Tværtimod er der en generel stagnation og nedgang i museumsbesøgstallet. Den gængse forklaring er, at "underholdningsbranchen" er blevet så omfattende, tilbuddene så mange, at folk simpelthen ikke tager sig tid til museernes tilbud. Ikke nødvendigvis sådan, at museernes tilbud fravælges. Der er blot noget andet, som tilvælges. I den fremstormende oplevelsesøkonomi er museerne med andre ord blevet presset. Og den hidtidige balance mellem "oplysning" og "underholdning" forrykkes, idet den traditionelle "folkeoplysningstanke" mister terræn.⁷ Problemet er imidlertid, at museerne på ingen måde kan konkurrere på "ren underholdning". Museernes historiske eksistensberettigelse baseret på "viden og oplysning" er uundværlig i museernes profilering. Uden "viden og oplysning" bliver museerne ligegyldige. Hvad er museernes modtræk i denne trængte situation?

De største og mest ressourcestærke museer har valgt at ekspandere sig til ny

fremgang. Tidens nye museumsinitiativer er enorme investeringer på alle planer. Det nye Aros (Århus Kunstmuseum) og det kommende Moesgaard Museum er investeringer i omegnen af en halv milliard – hver. Det er museumsdrift på markedsrelaterede vilkår og underlagt oplevelsesøkonomiens logik.⁸ Disse ambitiøse initiativer er med til at skabe et nyt niveau for moderne museumsdrift. Udgangspunkt, forskning og formidling vil tage nye former. De nye megamuseer vil tendentielt fokusere på "alle", på menneskeheden. Udgangspunktet bliver alle (som udstillingsobjekt) til alle (som publikum).

Lokalmuseerne vil i den udvikling komme under stadig større pres. I kampen mellem giganterne. Det samme vil forståelsen af vigtigheden af det lokale vidensfelt. Universiteterne og de nye store museumscentre vil i jagten på pengene (bevillingerne) have en iboende tendens til at synliggøre egne gøremål som de ideelle inden for såvel organisation som formidling og forskning.

Danmark har historisk haft et ene-

stående decentralt og lokalforankret museumsvesen, men der er en tydelig tendens i tiden til at nedgøre dette faktum til noget kuriøst og usamtidigt. Fremhævelsen af det globale og den abstrakte verdensborger er en potentiel eliminerende af det lokale og det konkrete menneske. Videnskaben bliver alt for nemt en "videnskab" om abstrakte mennesker. Inddragelse af det lokale vil langt lettere give grundlag for en "videnskab" med udgangspunkt i konkrete mennesker.

Selvrefleksion er et af tidens mantraer. Mennesket skal kende sig selv gennem selvrefleksion. Men selvrefleksion giver kun mening, hvis fællesskab og historie inddrages. Menneskets virkelighed er ikke eneboeren på en øde ø. Museernes opgave er at styrke mulighederne for, at mennesket kan erkende sig selv som historisk væsen med fortrøstning på nutiden og fremtiden. Og her har lokalmuseerne en særlig opgave med at synliggøre og perspektivere den konkrete virkeligheds betydning for det at være menneske i en globaliseret verden.

Noter

1 Baggrunden for dette debatindlæg er mit efterhånden mangeårige virke med lokalhistorie og de løbende diskussioner herom. I forbindelse med debatindlægget har jeg særskilt inddraget følgende titler: Regeringen: *Danmark i kultur- og oplevelsesøkonomien – 5 nye skridt på vejen* (2003), Dorte Skot-Hansen: *Museerne i den danske oplevelsesøkonomi – når oplysning bliver til oplevelse* (2008), Allan Berg Nielsen (red.): *Nye udstillinger i nye rammer. Moesgårdkonference 2007* (2007), Christian Jantzen og Tove Arendt Rasmussen (red.): *Oplevelsesøkonomi. Vinkler på forbrug* (2007), Kulturministeriet: *Udredning om museernes formidling* (2006) og Bettina Kiilgaard Henrichsens artikel "Oplevelsesøkonomi og Kultur (arv)" i *Danske Museer* nr. 5 2007 og hendes speciale: *Kulturarven i oplevelsesøkonomien* (Syddansk Universitet, Center for Kulturstudier august 2006).

2 Der henvises her til trilogien: Lars Qvortrup: *Det hyperkomplekse samfund. 14 fortællinger om informationssamfundet* (1998), Lars Qvortrup: *Det lærende samfund – hyperkompleksitet og viden* (2001) og Lars Qvortrup: *Det vidende samfund – mysteriet om viden, læring og danselse* (2004).

3 Lars Larsen udsendte i 2004 sin selvbiografi *Go'daw jeg hedder Lars Larsen. Jeg har et godt tilbud til samtlige danske husstande*.

4 *Oplevelsesøkonomi. Vinkler på forbrug* s. 12.

5 Fra hendes artikel "Børn, unge, medier og forbrug" i publikationen *Børnekultur i udvikling* (Børnekulturens Netværk 2008).

6 Specialet s. 51 (jf. note 1).

7 Det er også en af pointerne i Bettina Kiilgaard Henrichsens artikel.

8 De nye kommercielle vilkår præsenteres, vedkendes og drøftes ligefremt i *Nye udstillinger i nye rammer*, se f.eks. s. 245f.

Anmeldelser

Torkel Eriksson, Knut Drake og Peter Carelli: Kärnan och borgen. Helsingborgs slotts medeltida byggnadshistoria. Skånsk senmedeltid och renæssans 22. Dunkers Kulturhus og Vetenskapsso-cieteten i Lund, 2007. 120 s., ill. Pris ikke oplyst.

Denne bog er en vigtig diskussion og videreudbygning af de resultater, der fremkom ved opsigtsvækkende undersøgelser og udgravninger, som blev foretaget af Helsingborg Museums daværende leder Torsten Mårtensson 1931-32. Den drivende kraft i de nyere undersøgelser har været Torkel Erikson, i mange år leder af samme museum, der allerede 1992 kunne publicere en sensationel dendrokronologisk datering af det knejsende hovedtårn "Kärnan". Dette tårn er ikke, som Mårtensson formodede, opført af Erik af Pommern i forbindelse med anlæggelsen af Krogen over for Helsingør og indførelsen af sundtolden i 1420'erne. Kernen er mere end 100 år ældre, rejst af Erik Menved allerede i årene 1314-19.

Bogens essens er et omfattende manuskript, der blev efterladt af Torkel Erikson ved hans død 2002, og som de to medforfattere har redigeret og suppleret. Fremlæggelsen består af syv kapitler, der behandler "Staden och borgen", "Det antikvariske arvet", "Historiska källor" (herunder gamle prospekter og planer), "Tidligare forskning", "Nya tag" samt "Borgen i Staden". Hertil kommer et afsnit "Till orientering" med anskuelige opmålinger, snit m.m. samt endelig noter, litteratur og to små registre over steder og personer, der godt kunne have været slået sammen.

Fra den tidligste udforskning har et væsentligt udgangspunkt været Brauns bekendte byprospekt fra 1588, der viser byen liggende langs kysten, mens borgen med dens kernetårn og diverse bygninger troner ovenover på et plateau, som omslutes af en ringmur med hovedsageligt halvrundt fremspringende tårne. Intet udover Kernen er i dag bevaret over jorden. Men det kan nu fastslås arkæologisk, at den ældste by opstod i 1000-tallet oppe på det senere borgområde. Hvis befæstningen da, som forfatterne mener, virkelig er yngre end de ældste

bebyggelsesspor, er stedet så ikke fra første færd udvalgt for sit forsvarspotentiale og sin strategiske beliggenhed ved overfarten over Øresunds smalleste sted? Det tidligst kendte element i borgen synes at være et ældre cirkulært hovedtårn, der blev udgravet 1931-32 lige ved siden af det eksisterende kernetårn. Det var opført af den lokale sandsten lige som en måske samtidig hal (*palatium*) og en særegen rundbygning, der senere kom til at danne et af de vestre tårne i ringmuren. Udgravninger 2002 og 2004 har nu sensationelt bekræftet, at der har været tale om en rundkirke (viet Skt. Mikael), idet der er fundet middelaldergrave omkring den.

Hele denne sandstensborg, vel med palisader omkring plateauet, vil forfatterne datere til anden halvdel af 1100-talet. Men mon ikke det er lidt vel forsigtigt udelukkende at sammenligne med borge og rundkirker fra Valdemarstiden? Et tilsvarende, men større, rundtårn i Bastrup på den nordsjællandske side dateres gerne til første del af århundredet, selv om det ikke kan have haft fuldt den strategiske betydning som Helsingborg. Og hertil kommer vidnesbyrd, der med forsigtighed må kunne hentes ud af sandstensmaterialet. Denne lokale sten, der kunne brydes så at sige i selve Helsingborg, må have været et meget stærkt incitament til tidligt stenbyggeri. Vi ved, at stenen blev brugt som den tidligste i Lunds domkirkekrypt allerede o. 1100, og meget tyder på, at den bragtes på skib til kirkebyggerier på Nordsjælland ikke længe efter (kirkerne i Vejby, Valby m.fl.). Hvorfor skulle man da ikke have taget sin egen sandsten i brug til byggeri i Helsingborg lige så tidligt?

I øvrigt kunne forfatterne med fordel have udnyttet en tysk rimkrønike, der beretter om en belejring af sandstensborgen i begyndelsen af 1260'erne. Vi hører her både, hvordan forsvarerne måtte æde deres egne heste, og hvordan man (helt rigtigt) kun vanskeligt kunne nå frem til borgen over land, derimod nok "på skibe".

Med opførelsen af Erik Menveds kernetårn 1314-19 rev man det gamle ned og brugte dets sandstenskvadere som indvendig vægbeklædning i det nye teglstenstårn (der nævnes dog ikke krumhugne kvadre). Dette stående tårn er med god grund hovedemnet for bogen. Det måler 17x17 m og har en murtykkelse på 4,25 m. Af dets oprindelig otte etager blev den øverste fjernet allerede

1653, da man indrettede kanonstilling deroppe. Og flere af de øvrige etager er i løbet af middelalderen blevet slået sammen, så tårnet i dag fremstår med kun fem store stokværk.

Mærkeligt nok havde tårnet oprindelig kun trælofter, hvilket kan have været en omstændighed ved en formodet, tidlig brand med efterfølgende nyindretning. Disse arbejder omfattede især en sammenslåning af to etager til den såkaldte "Kungsal" med en højtspændt hvælving, hvis ribbeprofiler og konsolhoveder (af kalksten fra Stevns) må datere arbejderne til midten af 1300-tallet (Mårtensson mente 1400-tallet). Endelig har man mod middelalderens slutning indrettet et borgkapel i tilslutning til kongesalen, og dette noget utraditionelt ved at udhugge det i den svære murtykkelse som et fint, lille hvælvet rum. Om en brug af tårnet som eksklusiv bolig vidner også et af de få løsfund, nemlig 17 skønne skår af en importeret syrisk glasskål fra o. 1260-80, der vel må have været i brug på Erik Menveds tid.

Er Kernen velbelyst, kan det samme ikke siges om den ringmur med tårne, man ser på Brauns prospekt. For det er næppe lykkedes at finde utvetydige rester af den ét eneste sted. Tilsvarende står billedet af bygningerne inden for ringmuren noget uklart. Mest interessant er et diplom fra 1427, ifølge hvilket Erik af Pommern holdt møde "I borgen Helsingborg ... i det runde tårn, som er kongens særlige gemak (*camera*)". Dette runde tårn kan næppe være andet end Skt. Mikael's (ombyggede?) rundkirke, der måske som andre borgkirker kan have haft en eksklusiv overetage.

Når det gælder borgens indretning og brug, giver især renæssancetidens lensregnskaber og syn oplysninger. Forfatterne vurderer, at stadsboligen i Kernen har været indrettet til lensmændene, mens kongerne på deres gennemrejse snarest har taget kvarter i slotsgårdens store fruerstue af bindingsværk.

Med indførelsen af moderne forsvarsbefæstning var borgen forældet. En udbygning med bastioner planlagdes da også af svenskerne endnu under krigen 1643-45, altså adskillige år før Skånes indlemmelse 1658! Planerne blev dog opgivet 1680, da Karl XI påbød, at alt skulle rives ned. Det skulle faktisk også gælde Kernen, men den blev lykkeligvis stående som det prægtige monument og vartegn, vi kender i dag.

Det tjener Torkel Erikson og hans to medforfattere til stor ære, at de har præsteret denne interessante, samlede fremlæggelse af Helsingborgs borg og dens historie. Bogen bringer meget nyt og vil være til stor nytte både for borgforskningen og for den almene dansk-svenske historie.

Ebbe Nyborg

Paul Erik Engelhardt: Skåne mellem dansk og svensk. En undersøgelse af de nationale brydninger i Skåne stift i årene 1658 til 1679. Holdninger hos biskoppen og i præsteskabet. Museum Tusulanums Forlag, 2007. 280 s., ill. 248 kr.

Bogen er en revideret ph.d.-afhandling, som forfatteren (der er årgang 1934) begik i 1994. Den er altså ikke blevet til i forbindelse med "fejringen" af Roskildefredens 350 år i 2008, men dens udgivelse harmoner fint med begivenheden. Afhandlingen er mest af alt formet som en lang kommentar til ældre litteratur, hvor skånske gejstlige holdninger til Roskildefredens konsekvenser omhandles. Det drejer sig ikke mindst om Knud Fabricius' klassiske Skånes Overgang fra Danmark til Sverige I-III (1906-1958) og Karl F. Hanssons disputats Lundabiskopen Peder Vinstrup (1950). Det meste af stoffet er altså velkendt i forvejen, men er her sat sammen og "fordøjet" på ny.

Paul Erik Engelhardt undersøger først biskop Peder Vinstrup, der blev på sin post som biskop i Lund efter 1658, og hans holdning til det pludseligt aktuelle spørgsmål om svensk kontra dansk nationalt tilhørsforhold i Skåne. Med til billedet af Vinstrup hører, hvad Engelhardt også bemærker, at biskoppen var lidt af en kamæleon, og det var måske også medvirkende til, at man i hans samtid fra både svensk og dansk side accepterede ham. Han var nok mere bureaukrat end visionær teolog, og hvis ikke det var fordi han tilfældigvis var biskop i Skåne under nationalitetsskiftet, var han næppe blevet biograferet så meget, som han faktisk er.

Vinstrup har ikke det bedste eftermæle i Danmark. Fabricius skildrede ham ikke positivt, og det skyldes, at Vinstrup efter 1658 måtte gå Sveriges ærinde. Han blev derfor set som en overløber eller en mand, der satte salveten frem for alt andet. Fra svensk side har man i forskningen generelt været bedre tilfreds med ham og anset ham for at være en loyal repræsentant for det nye styre. Engelhardt fremlægger imidlertid en tolkning, som stemmer med Ingun Montgomerys fremstilling i Sveriges Kyrkohistoria (2002), og som siger, at Vinstrup formelt set var loyal, men samtidig forsøgte at bevare dansk lov og sprog i Lund stift, i hvert fald på det gejstlige område. Derfor var han altså ikke så egoistisk en skikkelse, som Fabricius beskrev ham, eller en "forsvensker", som Hansson ville det, men snarere noget midt imellem, i et forsøg på at dele sol og vind lige mellem gammel dansk kultur og nye svenske krav. At dette er Engelhardts overbevisning, lades man ikke i tvivl om, for den gentages

på trættende vis igen og igen på de første 120 sider af bogen.

Til Engelhardtts tese om Vinstrup kan man indvende, at det var i biskoppens egen interesse at bevare dansk kirkelov, for det gjorde det jo mere rimeligt, at han, qua sin erfaring og indsigt, fortsatte som biskop frem for, at han skulle erstattes med en uppsvensk. Det var også en taktik, der bedst bevarede opbakningen til ham i præsteskabets; det udgjordes jo immervæk af danske mænd.

Bærende for Engelhardtts tolkning er, at Vinstrup havde aflagt ed over for den svenske konge og derfor i et og alt måtte føje ham. Det frikender ham så også for stort set hvad som helst, herunder at han i en *top secret* henvendelse til svenskerne foreslog en etnisk udrensning i Skåne. Det skulle ske ved, at man tvangsforflyttede store dele af den skånske befolkning op nordpå, og i stedet lod gammelsvenske indbyggere flytte sydpå og ind i de tomme huse! Selv den svenske regering var vist overraskede over biskoppens samarbejdsvillighed på dette punkt og gik da heller ikke videre med ideen.

Det gjorde de bl.a. ikke, fordi den målrettede forsvenskning først satte ind efter Skånske Krigs afslutning i 1679. Perioden fra 1658 og frem til Skånske Krigs udbrud i 1676 havde været præget af en mere afventende holdning, hvor jo bl.a. dansk kirkelov stadig blev respekteret. Denne uafklarede sameksistens afspejles i øvrigt i bogen, hvor svensk og dansk stavemåde af stednavne skifter i flæng. Visse lokaliteter har dansk stavemåde, f.eks. Gønge herred og Barsebæk, mens de fleste andre har svensk. Der er i øvrigt en syndflod af stednavne i spil bogen igennem, og det er ingen kritik, men det er det til gengæld, at der ikke er et eneste kort i bogen, hvor de mange omtalte herreder og sogne kan lokaliseres.

Engelhardtts plæderen for kongetroskabets betydning for Vinstrup (nemlig at den var en uadskillelig del af hans kristendom og derfor umuligt for ham at bryde) harmonerer meget dårligt med resten af bogens resultater: At der var en stribe af gejstlige i Lund stift, der ikke følte sig bundet af samme aflagte ed til den svenske konge, men i stedet fremmede bestræbelserne på at lade Skåne vende tilbage til Danmark. Det lykkedes jo på Bornholm, hvor f.eks. præsten Povl Ancher var en af hovedmændene bag frihedsoperationen.

Bogen har reelt intet bud på, hvorfor disse mænd ikke skulle være ligeså bundne af eden som biskoppen. Mindre kristne var de vel ikke. Det nærmeste, Engelhardt kommer en forklaring, er en indrømmelse (s. 80) af, at biskoppen, hvis ikke han føjede svenskerne, jo risikerede at miste sit embede og sine rare indtægter! Tilbage står derfor reelt Fabricius' tolkning af Vinstrup: Man må sno sig,

som man bedst kan, og Engelhardt lykkes derfor ikke ganske med sit forsøg på positivt at revurdere Vinstrups indsats.

Hvad angår den øvrige gejstligheds manøvrering mellem dansk og svensk i stiftet, baserer Engelhardt sig først og fremmest på en gennemgang af det monumentale *Lunds Stifts Herdaminne* (et 14-binds-værk hovedsagelig med præstebioграфier). Engelhardt giver sig god tid til anekdoter og biografiske detaljer, og man tænker sig, at han som fhv. sognepræst har fundet det interessant med alle disse præsteskebøner. Men det er ikke en problemfri fremstillingsform uden videre at levere en serie af minibiografier. De får i for stor udstrækning lov at stå som enkeltstående eksempler på, hvordan man kunne være prodansk, prosvensk, begge dele eller ingenting. F.eks. fortæller Engelhardt, at efter Skånske Krig blev mange præster forhørt af svenskerne, men kun fire blev afskediget for fraternisering med den danske fjende. Fire ud af hvor mange? Hvad vil det sige? Blev 25 eller 100 præster afhørt? Jeg er klar over, at kilderne er sparsomme, men det havde været velkommet med et forsøg på at sætte de opremsede præster bedre i relation til den overordnede problemstilling. Måske kunne Engelhardt også have sparet på de biografiske detaljer om dem alle sammen og i stedet valgt en enkelt præst eller to ud, som kunne studeres mere indgående.

Nationalfølelse, danskhed eller svenskhed, kan være en svær størrelse at definere, både nu og dengang. Det gør det ikke bedre, at kilderne til at belyse spørgsmålet for Skånes vedkommende i overgangsfasen er få og svære. Ofte udtales ord fra de involverede om nationalt tilhørsforhold i sammenhænge, hvor budskabets modtager farver formuleringerne. Man kan altså ikke bare tage prodanske eller prosvenske tilkendegivelser for pålydende. Det er elementært, og Engelhardt styrer da også med sund fornuft uden om de værste faldgruber. Men navnlig i denne del af bogen med de mange præstebioграфier, og hvor enkelte udsagn fra dem bruges til at rubricere dem i forhold til nationalt tilhørsforhold, melder forbeholdene sig. F.eks. er der provsten i Fers (Färs) herred, der ifølge Engelhardt under Skånske Krig afslørede "sit sande nationale jeg" (s. 239). Han fortalte nemlig en anden mand, hvordan han kun længtes efter at blive Christian Vs undersåt. Det er muligvis helt rigtigt, men den mand, han betroede sig til, var en dansk kaptajn! Hvad skulle han ellers have sagt?

Ligesom biskop Vinstrup måtte også de lavere stillede gejstlige sno sig, som de bedst kunne, og hvad, der står klart efter endt læsning, er, at det nationale tilhørsforhold ikke altid var bestemmende for de enkelte præsters ageren. Det indgik som et af eksistensvilkårene, som man måtte forsøge at

tackle bedst muligt. Engelhardt drager et sted selv en parallel til besættelsen 1940-1945. Her gik nogle danskere aktivt til modstand, nogle ydede modstand i det stille og forsøgte ellers at få tingene til at glide, mens atter andre beredvilligt gik den nye magts ærinde. I samme situation befandt skåningene sig i 1658, og præsterne reagerede ikke ens, men forskelligt som befolkningen i øvrigt.

Bogen følger sig til en kirke- og præstehistorisk tradition med forkærlighed for det biografiske stof, og hvor omtrent alt, hvad præster foretager sig, pr. definition er interessant og oplysningsværdigt. Forfatteren slutter oven i købet bogen med en troserklæring. Det gør bestemt ikke bogen underlødigt eller ringe, men er med til at forklare dens disposition og stofvinkling. Den er heldigvis også velskrevet, præget af forfatterens engagement i stoffet, og ved at sammenfatte oplysningerne om gejstligheden i Lunds stift vil bogen fremover være nyttig for den, der vil sætte sig ind i, hvordan man i Skånelandene skulle og kunne navigere mellem dansk og svensk efter 1658.

Morten Fink-Jensen

Hans Edvard Nørregård-Nielsen: Nørre Vosborg. En vestjysk herregård. Fotografier af Janne Klerk. Gyldendal, 2008. 149 s. ill., 299 kr.

Den 4. april 2008 indviedes den tidligere herregård Nørre Vosborg som kulturcenter, hotel m.v. efter en storstilet restaurering for langt over hundrede millioner kroner, og samme dag blev den her anmeldte bog udgivet. Sammenhængen mellem de to begivenheder understreges yderligere af, at bogens udgivelse er blevet økonomisk støttet af Fonden Realdania, som gennem ejendomsselskabet Realea har været hovedkraften bag restaureringen. Man bliver derfor noget forbløffet, når man konstaterer, at den gennemgribende restaurering og omdannelse af herregården, som må siges at være en skelsættende begivenhed i dens historie, slet ikke bliver behandlet i bogen, men blot nævnt i nogle få sætninger. Den omhyggelige og særdeles vellykkede istandsættelse af interiørerne, som er med til at gøre Nørre Vosborg til en stor seværdighed, nævnes slet ikke. Bogens mange smukke fotografier viser da også bygningerne i dybt forfald med afskallende mure og ituslåede vinduer, og ikke et eneste billede af den nyrestaurerede herregård er kommet med. Ganske vist blev stedet som omtalt først genindviet samtidigt med bogens udgivelse, men det skulle nok til sidst have været muligt at tage et passende

billede, eller man kunne i det mindste have bragt et restaureringsbillede, der kunne antyde den gamle gårds fremtid. Det har tydeligt nok ikke været forfatterens hensigt.

Et andet forhold, som er affødt af det valgte udgivelsestidspunkt, er, at resultaterne fra den igangværende tværvideenskabelige undersøgelse af herregårdens og omegnens historie ikke har kunnet komme med. Forfatteren udtaler flere steder sit håb om, at undersøgelserne vil bringe ny viden og afklare tvivlsspørgsmål, og det synes da også at blive tilfældet. F.eks. ser det nu ifølge avisomtale ud til, at den borgtomt, som man hidtil har anset for Nørre Vosborgs forgænger, ikke kan have været det af tidsmæssige årsager, og dermed er et vigtigt afsnit i bogen allerede forældet.

Forfatteren er naturligvis klar over, at sådanne forhold kunne opstå, og skriver side 23: "*Når denne bog alligevel bliver udsendt, skyldes det hensynet til det gamle Nørre Vosborg, der nu er ved at forsvinde bag den storstilede og tiltrængte redningsaktion, der skal fastholde gården som et center for egnen. Jeg glæder mig helhjertet, men skal med alderens privilegium ligesom på Skagen tillade mig at minde om, at der var et andet, et bedre om man vil.*" Man skal med andre ord ikke vente sig andet og mere end en slags mindeskrift om det ældre Nørre Vosborg, og i anmeldelsen skal dette herefter tages ad notam, selv om det ville have været ønskeligt, at titlen havde afsløret forholdet, så en uopmærksom køber ikke får noget andet, end han vel med rimelighed kunne forvente.

Teksten er bygget kronologisk op og kan siges at falde i tre omtrent lige store dele. I den første omtales forudsætningerne og det formodede første Nørre Vosborg, i den anden det nuværende Nørre Vosborg fra den første begyndelse i 1552 under Knud Henriksen Gyldenstjerne og videre gennem de skiftende ejere til Andreas Tang, der døde i 1868. Den sidste tredjedel handler mest om H. C. Andersen og hans besøg på Nørre Vosborg, men også lidt om Blicher og Himmelbjergmøderne, og endelig nævnes de sidste 140 års ejere ganske kort.

Sproget er farverigt og underholdende og vil sikkert kunne læses med fornøjelse af folk med smag for den slags prosa, hvor de skiftende tider "taler halvhøjt med hinanden", hvor landet om efteråret "ligger samlet af en blond helhedstone", og hvor Nørre Vosborg "nykker fint som en sprukken spilledåse". Rundt omkring blandt sådanne betragtninger og mellem fakta og myter om de skiftende ejere skal man så søge de bygningshistoriske oplysninger, men der er nu ikke så meget mere konkret at finde, end hvad man kan læse i almindelige oversigtsværker.

Bogen er illustreret med en del fine ældre fotos

fra Nationalmuseet og især af mange nyoptagelser i farver, der breder sig over langt mere end halvdelen af bogens sider. Billederne er taget af Janne Klerk i løbet af 2003 og viser gården og omgivelserne på snart sagt alle årstider, under alle slags vejrforhold og på alle tider af døgnet. Det er mageløst dygtigt gjort. Hvordan kan det mon være, at forfaldet, der virkede så forstemmende i virkeligheden, kan se så smukt ud på fotografier? Billederne er i øvrigt helt mennesketomme, og heller ikke så meget som en hund, en kat eller en krage har fået lov til at komme med. Til disse fremragende fotografier har forfatteren skrevet en række vellykkede illustrations-tekster, der ikke så meget beskriver, hvad man ser på billederne, som giver en kommentar hertil. Det er måske her, at forfatterens særlige stil kommer bedst til sin ret. En del af billedteksterne er i anførselstegn og må være citater, men det er langt fra altid, at man får at vide, hvorfra de stammer.

Bogen er forsynet med en ejerliste og et navne-register, men hverken med noter, kildefortegnelse eller litteraturliste. Et kort over Nørre Vosborgs omegn er ganske kønt, men beskæringen er lidt underlig. Hvis man f.eks. ikke havde valgt at lade havet fylde mere end halvdelen af kortfladen, kunne man have vist beliggenheden i forhold til Holstebro, der omtales flere steder i bogen. Planen over Nørre Vosborgs bygninger er i flere detaljer ikke korrekt. Mest meningsforstyrrende er nok, at den trekan-tede karnap på sydføjens østgavl er vist som en rektantet forlængelse i bygningens fulde bredde, så man må tro, at sydfløjen rager frem foran østfløjens østsider.

Sammenfattende kan man sige, at bogen ikke er den vægtige afhandling om Nørre Vosborg, som man kunne ønske sig, men det kunne den vel heller ikke blive på nuværende tidspunkt, hvor den tværfaglige undersøgelse ikke er afsluttet. Det er imidlertid en smuk og underholdende bog, og Janne Klerks fotografier har blivende værdi ved at dokumentere tilstanden umiddelbart før den nye epoke for den gamle herregård.

Viggo Petersen

Signe Trolle Gronemann: Hvor tæt kan man komme? Tingsted sogn 1740-50 – et community-studie. Landbohistorisk Selskab, 2007. 171 s., ill. 178 kr.

Hvor tæt kan man komme? Det udmærkede spørgsmål stiller Signe Trolle Gronemann i titlen på sin bog *Hvor tæt kan man komme? Tingsted sogn 1740-50 – et community-studie*. Bogens teoretiske udgangspunkt er mikrohistorien, hvor man

anskuer samfundet fra neden i stedet for – som den traditionelle historieskrivning – fra oven. Man giver de nederste i samfundet en stemme med vægt på individet og forsøger at se verden fra deres synsvinkel. Og hvordan gøres det så?

Bogen begynder med et forord efterfulgt af en indledning, hvor problemformuleringen ridses op: "*Målet er gennem en række tematiske afsnit at beskrive forskellige, men nært forbundne aspekter af livet i sognet [d.v.s. Tingsted sogn] gennem de ti år undersøgelsens periode dækker. Hvilke sociale og økonomiske sammenhænge indgik beboerne i? Hvilke problemer og udfordringer prægede dagligdagen? Og hvordan søgtes de løst?*" Derefter følger tre hovedafsnit, en konklusion og til sidst et fyldigt bilag.

De tre hovedafsnit, der er bogens rygrad, er 1) Metode, litteratur, kilder, 2) Tingsted sogn på Falster, bl.a. administrationen, hoveriet og landsbyens gårde og huse samt 3) syv vinkler på Tingsted sogn. I 3. hovedafsnit går forfatteren tæt på nogle begivenheder i det lille samfund, bl.a. en undersøgelse af et forbrudt fæste, ulovlig skovhugst, familie, børn og ægteskab. Dette afsnit, der er bogens egentlige hovedundersøgelse, fylder kun rundt regnet 50 sider ud af bogens 171 sider, mens bogens bilag næsten fylder det samme.

Trolle Gronemanns mikrohistoriske studie bygger på et detaljeret kildestudie, hvor hun kæder kvantitative kilder sammen med kvalitative kilder. Hun forsøger at genfinde de behandlede individer i så mange serielle kilder som muligt, i et forsøg på at lave en dybdegående undersøgelse. På dette punkt adskiller bogen sig ikke fra andres mikrohistoriske arbejder, bl.a. af David Sabeau, Palle O. Christiansen og Hans Henrik Appel, som hun er påvirket af.

En af de personer, man møder flere gange i bogen, er Rasmus Larsen Pille, der både var gårdforsidder, d.v.s. en der havde forbrudt sit fæste, og dømt for ulovlig skovhugst. Da han i 1741 fæstede en gård, havde han allerede en større gård i en anden by; men han kom ind i en uheldig periode. I 1745 blev besætningen på den nyfæstede gård ramt af sygdom, og til sidst kunne han ikke længere betale sine afgifter. Året efter blev han derfor sat fra sin gård. I 1751 ses han som husmand, og familiens ændrede sociale status betød bl.a., at han og hans hustru efter 1746 kun stod faddere for ganske få børn i forhold til tidligere. Ved faderen Lars' død i 1755 var Rasmus dog igen fæster af en gård. Undersøgelsen af Rasmus' skæbne viser os de barske realiteter på landet i 1700-tallet, og hvor hurtigt man kunne miste alt. Men samtidig fortæller den også noget om mulighederne for at komme på fode igen.

I afsnittet "Livsstile i landsbyen" diskuterer Trolle Gronemann sit materiale fra Tingsted sogn i lyset af Palle O. Christiansens undersøgelser af livsstile på Giesegaard og hans inddeling i to bondetyper, nemlig de stræbsomme (de, der tænkte fremad) og fatalisterne (de, der ikke slog igennem). Hun kommer bl.a. frem til, at det i hendes undersøgelse er svært at udskille bestemte bønder som ekstra succesrige i forhold til andre, da de næsten allesammen var "i *restance med deres afgifter og ingen administrerede i særlig grad at spare op*". Hun gør dog selv opmærksom på, at problemet med hendes undersøgelse formentlig er, at hun ikke som Christiansen har "en større unik kilde af mere berettende karakter, som kan udpege centrale problemstillinger eller tematikker", til rådighed. Den korte undersøgelsesperiode spiller givetvis også ind, og ud fra et så sparsomt materiale er det i det hele taget tvivlsomt, om hendes undersøgelse berettiger til en vurdering af Christiansens metode.

I bogen konkluderer Trolle Gronemann: "Afsluttede må siges at community-studiet i den grad er muligt. Man kan komme ganske tæt på!" Der er mange forhold i datidens samfund, som det først er muligt at udtale sig om, når man går helt tæt på og ser på individet og dets handlinger. Selv om det lykkes forfatteren at gå i dybden med nogle udvalgte personer og grupper i samfundet, så er det desværre ikke de store banebrydende resultater, man finder i *Hvor tæt kan man komme? Tingsted sogn 1740-50 – et community-studie*. Bogen er dog alt i alt velskrevet, underholdende og fungerer desuden som en god introduktion til 1700-tallets landboliv samt periodens historiske kilder – for ikke at tale om den mikrohistoriske teori og tilgang. Mange vil givetvis kunne tilbringe nogle underholdende timer i selskab med bønderne i Tingsted sogn og deres kamp for at få tilværelsen til at hænge sammen i en længst forsvunden tid.

Michael Dupont

Nina Javette Koefoed: Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre. Køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark. Museum Tusculanums Forlag, 2008. 390 s. 298 kr.

Nina Javette Koefoed sætter med bogen *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre. Køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark* fokus på uægteskabelig sex – både den førægteskabelige og utroskab – samt synet herpå i det såkaldt lange 18. århundrede. Denne betegnelse dækker peri-

oden fra Christian V's Danske Lov blev udstedt i 1683 til 1812, hvor en plakat ophævede lejermålsbøders aftingelse og inddrivelse. Geografisk er undersøgelsesområdet begrænset til kongeriget Danmark.

Bogen er blevet til på grundlag af forfatterens ph.d.-afhandling, som blev forsvaret i 2004, hvilket dog ikke fremgår noget sted. Ph.d.-afhandlingen gav forfatteren Aarhus Universitets Forskningsfonds ph.d.-pris samt KRAKAprisen 2005. Sidstnævnte har til formål at fremme dansk kønsforskning. Der er således tale om en bog, som der ligger et stykke solid forskning bag, og bogen er opbygget som en afhandling med bl.a. et velargumenteret kapitel om de teoretiske og metodiske overvejelser. Bogen vil især henvende sig til fagfolk eller trænede læsere med en særlig interesse for emnet. Den er skrevet i et godt sprog og har en indbydende forside med Frantz Henningsens maleri "Forladt. Dog ej af venner i nøden" (1888), som forestiller en fattig mor, der står alene med sine to små børn. Udover denne er der ikke anvendt illustrationer. Bogen er forsynet med litteraturliste, kildeoversigt, diverse bilag samt et stikordsregister.

Uægteskabelig sex har ikke altid været noget, der har tilhørt privatlivets fred, og fra flere sider blev fænomenet forsøgt reguleret og begrænset. I første omgang fra slægtens og kirkens side, senere fra statens. Det gælder både førægteskabelige forbindelser og utroskab, som var kriminelle forhold helt frem til begyndelsen af 1800-tallet. De centrale spørgsmål, der søges belyst i bogen, er, hvorfor det i det hele taget var interessant at regulere uægteskabelig sex. Hvilken samfundsideologi lå bag reguleringen, og hvordan blev lovgivningen argumenteret og legitimeret politisk? Derudover ønsker forfatteren at klarlægge, hvilke ændringer, der fandt sted i lovgivningen og legitimeringen heraf. Kildemæssigt bygger undersøgelsen bl.a. på retsmateriale i form af Danske Kancellis brevøger, supplikker, supplikprotokoller og Jyske Tegnelser, som alle indeholder korrespondance mellem konge og lokale embedsmænd og direkte eller indirekte undersætterne. Derudover benyttes love og forordninger samt forarbejder til disse. Selve lovene fortæller kun om, hvordan lovgivningen var og om, hvilke normer lovgiveren ønskede at fremme, mens forfatteren i forordningerne kan følge udviklingen i loven og i de normer, som lovgiveren ønskede at håndhæve samt principperne og argumenterne, der lå bag justeringen af loven. Også gennem inddragelsen af forarbejder til forordningerne opnår Koefoed at få indsigt i nogle af de tanker, der lå bag lovgivningen.

Da Danske Lov blev udstedt i 1683, var uægteskabelig sex stærkt kriminelt. I perioden

frem til lovens indførelse havde emnet bevæget sig fra i middelalderen at være en sag om krænkelser af slægten til at være en religiøs synd for til sidst at blive en sag for de verdslige myndigheder – en udvikling, der kulminerede under enevælden med Danske Lovs indførelse. Det religiøse spillede en væsentlig rolle, og opfattelsen var, at Gud var indstifter af samfundsordenen, og den enevældige konge var indsat af Gud. Kongen havde derfor pligt til at sørge for, at undersåtterne efterlevede De Ti Bud, som blev et vigtigt grundlag for Danske Lov.

Ved Danske Lovs indførelse byggede myndighedernes regulering af uægteskabelig sex således på det religiøse. Lovens strenge straffe for uægteskabelig sex var inspireret af Mose-loven. Uægteskabelig sex blev straffet med åbenbart skriftemål, bøde, straf på yderste formue eller landsforvisning, og ved tre eller flere gentagelser var straffen piskestraf, fængselsstraf eller dødsstraf. Ifølge Koefoed var målet med reguleringen at få folk til at gifte sig og beskytte centrale elementer i det kristne ægteskab, som jomfruelighed ved ægteskabets indgåelse og monogami. Det var derfor muligt at sone førægteskabelige forhold ved at indgå ægteskab og dermed få nedsat sin straf. Danske Lov overtog et eksisterende princip om, at både manden og kvinden var ansvarlige for deres seksualitet, og derfor skulle begge straffes i forbindelse med uægteskabelig sex. Den ugifte mand var desuden pålagt en forpligtelse til ægteskab, hvis han havde gjort kvinden gravid. Dette ændrede sig i 1734 med en forordning, der gjorde det sværere at forpligte manden til ægteskab på grundlag af uægteskabelig sex. Lovændringen var begrundet i en formodning om, at kvinder lokkede attraktive mænd til førægteskabelig sex for derpå at kræve ægteskab af dem. Dermed blev ansvaret for førægteskabelige forbindelser i høj grad flyttet fra manden til kvinden, og samtidig var der tale om en indirekte accept af mænds uægteskabelige seksuelle forbindelser. På trods af lovændringen tyder Koefoeds undersøgelse af supplikmaterialet dog på, at der frem til 1760'erne var et kulturelt krav blandt undersåtterne om ægteskab, hvis de førægteskabelige forbindelser resulterede i graviditet.

I begyndelsen af 1700-tallet vandt pietismen frem med ideerne om, at personlig tro og omvendelse var afgørende for den personlige frelse – idéer som var i klar modsætning til den ortodokse lutherske statsreligion, som byggede på tanken om, at hele samfundet kunne frelses, hvis kongen sikrede, at alle levede efter Guds ord. Pietismen vandt tilslutning hos både Frederik IV og hans søn Christian VI, som blev kronet i 1730. Koefoed mener, at pietismen og personliggørelsen af religionen

fik væsentlig betydning for, at reguleringen af sex med udgangspunkt i Guds Lov blev mindre legitim. Da kongen med pietismen blev frataget ansvaret for hele samfundets frelse, blev der samtidig åbnet for at se på de sociale konsekvenser af den strenge lovgivning. Det blev naturretstænkningen med troen på universielle naturretssystemer, inspireret af naturvidenskabelige fremskridt, der leverede ny legitimering af kongens sædelighedslovgivning. Naturretten blev i 1736 pligtstof for alle kommende jurister, og tankegangen stod derfor stærkt i den juridiske embedsstand fra midten af 1700-tallet.

Undersøgelsen viser, at Danske Lovs regulering af uægteskabelig sex forblev næsten uændret frem til 1767, hvor det åbenbare skriftemål blev afskaffet, og igennem hele perioden blev reguleringen legitimeret med at være i overensstemmelse med Guds Lov. Forbud og straffe blev ikke ophævet, men der var dog visse ændringer igennem perioden. F.eks. ændrede man i 1751 kvinders kagstraf for tredje gangs lejrsmål. Kagstraffen medførte ærestab, og kvinder, der var straffet ved kag'en, blev udstødt af samfundet og mistede således deres mulighed for selvforsørgelse, hvilket ikke var ønskværdigt, da de således blev gjort til en byrde for samfundet. På grundlag af de nye tanker ændrede debatten sig efterhånden fra, hvem der havde ansvaret for de uægteskabelige forhold til, hvem der havde ansvar for de uægte børn, der blev konsekvensen af forholdene. I 1763 blev manden igen forpligtet i forhold til konsekvenserne af uægteskabelig sex. Denne gang blev han ikke pålagt ægteskab, men derimod forsørgerpligt over for de uægte børn, der blev resultatet. Kvinder og mænd blev ligestillede i forhold til forsørgelsen. Det var også det nye fokus på de sociale konsekvenser af lejrsmålstraffen, som banede vej for afskaffelsen af det åbenbare skriftemål i 1767. Forsørgelse af de uægte børn blev det centrale, og ophævelsen af det åbenbare skriftemål blev det punkt, hvor forældres naturretlige forpligtelse overfor deres børn afløste den kirkelige legitimering af reguleringen af uægteskabelig sex.

Koefoeds undersøgelse viser, at der i sidste halvdel af 1700-tallet voksede et nyt syn på moder- og faderrollen frem. Moderen blev efterhånden anset som den naturlige omsorgsperson for barnet, mens man mente, at faderen ikke kunne rumme kærlige følelser for sit barn, hvis dette var uægte, fordi det uægte barn forstyrrede hans samfundsposition. Resultatet af dette syn blev, at kvinden i 1794 blev tilkendt opfostringsretten til de uægte børn. Den naturretlige forpligtelse til at forsørge sit afkom var også grundlaget for, at Struensee i 1771 havde ophævet straffen for lejrsmål. Loven

blev dog genindført året efter, da Struensee blev afsat, og først i 1812 blev første- og andengangs lejermål afkriminaliseret, da lejermålsbødernes aftingelse og inddrivelse blev ophævet, mens den endelige afkriminalisering af uægteskabelige forhold kom med Straffeloven af 1866.

Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre beskriver en spændende udvikling, og det er interessant at få indblik i de tanker og argumenter, der ligger bagved de lovmæssige ændringer. Samtidig er det værd at fremhæve bogens afdækning af, hvordan reguleringen af den uægteskabelige seksualitet udviklede sig i en vekselvirkning mellem konge, kirke, embedsmænd og undersåtter, hvor alt tyder på, at der generelt var overensstemmelse mellem lovgivningen og befolkningens normer, og hvor den lovgivningsmæssige udvikling og forandringer i befolkningens normer afspejler hinanden. Det kunne dog også have været interessant, hvis bogen ud over at vise naturretsfilosofiens og pietismens indflydelse på synet på uægteskabelig sex i kongeriget havde haft lidt mere udblik til det øvrige Europa, hvor forholdet mellem borger og stat i høj grad var på dagsordenen i den omhandlede periode.

Vibeke Kaiser-Hansen

Flemming Holm-Larsen og Erik Helmer Pedersen (red.): Furesø-borgernes hverdagsliv i Englandskrigenes slagskygge. En egnhistorisk skildring. Ca. 1770-1814. Værløseegnens Historiske Forening, 2008. 309 s., ill. 245 kr.

Man bør være lidt skeptisk overfor lokalhistoriske skrifter, fordi de ofte er skrevet af sognepatrioter, der indædt forsøger at gøre deres lokalmiljøes rolle i historien større, end den nok i virkeligheden er. Men har man dette forbehold for øje, ligger der en guldgrube af information ude i de lokale arkiver og bøger.

Denne Furesø-bog bestræber sig på at være regional og ikke lokal. Den fremhæver og idylliserer ikke Farum og Værløses rolle til det pinlige, argumenterer netop for, at området faktisk, bortset fra en ret nær beliggenhed på hovedstaden, er helt og aldeles på det jævne. Bogen er et ærligt forsøg på efter kommunalreformen at knytte en egn tættere sammen, gennem en fælles historie. Forfatterne, der reelt er en ni mand stor redaktionsgruppe, går nøgternt til deres stof. Gruppen introducerer begrebet "den tavse historie". Det er uklart, hvad begrebet præcis skal bruges til, men de definerer det i

indledningen som "den historie, som datidens mennesker gennemlevede og som satte bestemte grænser for deres selvudfoldelse".

Bogens undersøgelse er delt op i tre dele:

Den første del handler om dagliglivet ved Furesøen. Der berettes bl.a. om ildebrande, sociale forhold ("*En arbejdsdag på 18 timer var ganske almindelig,*" s. 135 – Arh, mon dog?), manufaktur-fabrikken og udskiftningen i området. Der stilles især skarpt på den driftige bonde og sognefoged Lars Nielsen, der som noget ret usædvanligt på denne tid, har skrevet dagbog. Vi følger ham omkring til sognefogedens alsidige og ikke altid lige ukomplicerede gøremål. Det er sprogligt veloplagt, fordi vi undtagelsesvis er nær på de lokale, det levende og det konkrete. Lars Niensens dagbog er dog ikke nyt stof. Den blev udgivet af Jørgen Dieckmann Rasmussen og Claus Bjørn af Landbohistorisk Selskab tilbage i 1978. Der er ikke et ord om Englandskrigene. Det konstateres endda (s. 123), at generelt påvirkede Englandskrigene ikke i nogen væsentlig grad egnen.

Den anden del handler om kirkeliv og skoleliv på biskop Balles tid. Her anskues lokalmiljøet ud fra opdragelsen af almuens børn og samfundets sociale forhold. Oplysningstiden skabte debat om seminariernes opståen, hvoraf ét, Jonstrup Seminarium, lå i lokalområdet, og dets opståen følges nøje. Seminariet havde en førerstilling i perioden og var spydspids i bestræbelserne på at højne lærerstanden, og Jonstrups historie er for så vidt indvævet i Danmarkshistorien. Billederne, vi får af biskop Balle og den lokale sognepræst Kampmann, viser dem som sympatiske, flittige, retfærdige og unuancerede mennesker. Det er lidt uklart, hvorfor biskop Balle spiller en så stor rolle i denne del og efter en lang gennemgang af hans salmebogsprojekt, tænker man: Hvor er fokus? Det er ikke ligegyldigt, men det er omstændeligt, og fokus slinger noget.

Den tredje del om den offentlige mening er klart den mest vellykkede og interessante, og den er skrevet af Ebbe Hertel og Jørgen Vang Larsen. Den handler om opinions- og meningsdannelse og den indflydelse, som aviser og tidsskrifter havde på udviklingen ca. 1790 til 1811. Det er problematisk at bruge udtrykket "den offentlige mening" om en lille gruppe af veluddannede, kritiske spidsborgere, der bragte sig til orde, men kapitlet er bevidst om denne hæmsko, også om at Furesø-bønderne – "folket" – nok har været mere optaget af mad, arbejde, tøj, høst og bolig end af Monsieur Rousseaus ædle tanker fra Frankrig.

Igen er der dog ikke meget indholdsmæssigt, der omhandler Furesø-regionen, og dermed er relevant for problemstillingen. Jo, *Politievennen* be-

klager sig da af og til over de fordrukne kulsviere fra Nordsjælland, der kører som djævlø og snyder med priserne, men det er ikke meget af indholdet, der omhandler emner ret langt ude over voldene. Bladene tager ofte københavnerens parti over for de griske bønder, uden at skrive ret meget om dem. Det er symptomatisk, at ordene "her i staden" indgår i mange af artiklerne. Jeg tvivler på, at aviserne har haft særlig stor udbredelse omkring Furesøen.

Kapitlet er en glimrende introduktion til forholdene omkring trykkefriheden, censur o.s.v. Det er en nødvendig forforståelse, før man kan læse og forstå en datidig avis og bruge den som kilde til noget som helst. Pressefriheden og kongens frisind knækker ikke midt i 1790'erne – nej, det *bøjer*, for det sker netop ikke fra den ene dag til den anden. Der er vældig stor forskel på, hvad man kan forvente at læse i aviserne før og efter dette. Men mon folk, der skal beskæftige sig med den tids aviser som kilde, finder frem til denne Furesø-bog?

Sætter man sig ind i avisernes ophavssituation, så kan man dog godt stille relevante spørgsmål til aviserne som kilder. Med dette for øje er de to kildetyper nogle fantastisk levende kilder. I *Politievennen* kan vi læse mængder af underholdende eksempler: Om dårlige veje, rendestensbrædder der mangler, eller om en papegøje fra Amagertorv, der generer naboerne ved sine "uhøviske ord". Der er fødevarerpriser, sundhed og sygdom, fødevarerikkerhed, debat om rug og øllets kvalitet og priser, generelle ågerpriser oven på bombardementet, overvejelser om prostitution og porno, et udbrud af forrådnelsesfeber i Bagsværd, priser på brænd og tørv, o.s.v. Det var en stor skam at "komme i bladet", og derfor havde det magt. De ting, der blev klaget over, var ofte bragt i orden i løbet af en uge.

Dagen er en anderledes avis end *Politievennen*. *Dagen* har en mere vid horisont og beskæftiger sig med stof fra hele verden, frem for *Politievennen*, der især skriver om københavnske forhold. Kapitel i denne bog kommer da også på ret få sider omkring en kritik af kirkelivet i Helsingør og en bog om Bornholm, om redaktørens genfordigheder med censuren, men mest af alt om forholdene omkring Københavns bombardement. Det lykkes forfatterne at gentage flere af de urigtige myter omkring bombardementet, såsom at det var verdens første terrorbombardement, og at der døde 1.600 mennesker. I litteraturlisten ser man, at det også er lykkedes forfatterne at komme helt udenom nyere litteratur om bombardementet, på trods af at der i 200-året i fjor udkom en hel stribe virkelig gode værker. Især er det sært, at de har valgt at gå udenom *København 1807*, redigeret af Peter Henningsen.

Kildetyper er herlig, sjov at læse, meget levende, men igen: Kildetyper kan undre, for den udsiger ekstremt lidt om Furesø-egnen. "*Vi ved ikke konkret, om der har været læsere eller abonnenter på bladet i Furesø-området,*" skriver forfatterne (s. 270), som har søgt, men ikke har fundet nogle eksemplarer i arkiverne. Dermed er der virkelig tyndbenede forbindelser til lokaliteten. Det har tydeligvis ikke været dét, der har været forfatterens primære interesse.

I det hele taget er projektet ambitiøst. Det er prisværdigt, at en halv snes mennesker sætter sig ned, laver en studiekreds, arbejder i flere år på at belyse et emne og derefter udgiver deres resultater. Det er selve projektet, man kan stille spørgsmålstegn ved. Bogen er hovedsageligt en ophobning af kilder, som har været trykt før. Der er ikke mange nye resultater eller dristige analyser. Bogen meddelte, at den ikke kun henvender sig til lokale historieinteresserede, men "*til alle historieinteresserede i Danmark*". Det er ikke den oplevelse, man får som læser. Man får oplevelsen af at være vidne til et ambitiøst men ekskluderende projekt. Hvis det havde været åbent for alle, havde man for eksempel ledsaget bogen af et kort, så os ikke-Furesinger kunne være med. Ud over kort (ok, der er ét, et utydeligt kort fra 1766) savner man også flere og bedre illustrationer. Bogens titel og omslag er heller ikke det mest "sexede", og sproget er uden de store armbevægelser.

Værst af alt er det, at Furesø-bogen er hæmmet af en svært gennemskuelig struktur. Det er svært at bevare en logisk struktur i et kapital med overgange som: "*Ovenfor er et afsnit om øl, og det er bl.a., fordi det har haft Furesø-bøndernes interesse, da de utvivlsomt besøgte Københavns værtshuse, når de var inde og sælge deres varer. Ligeledes blev der givetvis også tid til bordelbesøg i ny og næ, så artikler om de offentlige fruentimmere og deres sygdomme må også være en del af "Den Tavse Historie."*" Det er et fint eksempel på den af og til spindelvævstynde logik, der forklarer, hvorfor ét emne er valgt frem for et andet. Jo, der er to husvilde fra Københavns bombardement i kilderne, men ellers er det helt tydeligt, at Englandskrigen ikke havde nogen synderlige indflydelse på området. I "Furesøborgernes hverdagsliv i Englandskrigenes slagtskygge" er der ikke meget "Furesøborgernes...". Der er heller ikke meget "...i Englandskrigens slagtskygge". Der er en del "...hverdagsliv..." – og det er bogens styrke.

Men overordnet synes jeg ikke, projektet lykkes. Det vises netop *ikke*, hvordan en egn og dens beboere har gennemlevet en bestemt periode. Begrebet "Den Tavse Historie" lever gruppen netop ikke op til – hvis jeg har forstået det rigtigt – da

de blot opregner, hvad der skete i København eller andre steder, og netop ikke tør digte over disse kilder. Bogen ophober en del interessante kilder, især fra aviserne, men gør netop ikke noget syn-derligt arbejde for at forsøge at flytte de informa-tioner, der dermed dukker op, over i egnen om-kring Furesøen.

Thomas Oldrup

Peter Henningsen (red.): København 1807. Belejring og bombardement. Jyl-lands-Postens Forlag i samarbejde med Københavns Stadsarkiv, Københavns Bymuseum, Statens Forsvarshistoriske Museum og Det Nationalhistoriske Mu-seum på Frederiksborg Slot, 2007. 352 s. ill. 349 kr.

København 1807 – Belejring og bombardement er en flot bog, veltilrettelagt og velillustreret med sort-hvid og farveillustrationer og i stort format. Bogen er et ypperligt, lokalhistorisk værk, der såvel blotlægger rigshistoriske aspekter som trækker tråde ud til disse, men er i første række et stykke københavnsk lokalhistorie. Når bogen så allige-vel ikke er typisk lokalhistorie, hvis noget sådant findes, skyldes det dels, at de københavnske lokal-historikere i langt de fleste tilfælde har en betyde-ligt større kilderigdom at trække på, end man har andre steder i landet, og dels, men ikke mindst, at redaktøren i hovedsagen har valgt at lade det, der typisk opfattes som sidehistorier være hovedhisto-rierne. I hovedsagen, altså. Vi får nemlig også de centrale dele af de store historier, af rigshistorien, med. De tre første bidrag i bogen sætter scenen og indrammer hovedpersonerne.

Bogen indledes af redaktøren Peter Henning-sen, der med bidraget "Ekspeditionen til Køben-havn – Historien om et bombardement og en præventiv krig" redegør for Englands- eller Na-poleonskrigen og de generelle forhold og følger af Københavns bombardement 1807. Bl.a. problema-tiserer Henningsen fortjenstfuldt påstanden om, at bombardementet var verdens første terrorbombar-dement.

Herefter gennemgår Jakob Seerup i "Æreløst som togtet til København – Belejring og bombar-dement" nøje selve krigsforløbet, herunder Køben-havns befæstning, besættelsen og bombardemen-tet, inklusive en redegørelse for de kongrevske raketter. Seerup afslutter sin artikel med en rede-gørelse for de erobrede danske skibes skæbne. Her

affives myten om, at de danske skibe fik lov at rådne op.

Søren Mentz portrætterer kronprins Frederik/Frederik 6. og konkluderer bl.a., at mens kronprins Frederik havde været en respekteret regent, blev Frederik 6. uden folkelig appel, en konservativ, enevældig forstening. Københavns kapitulation beskrives som et smerteligt nederlag for kronprin-sens patriotiske ideologi. Frederiks militære æres-begreber, blottet for realpolitisk fleksibilitet i Na-poleonskrigens omskiftelige allianceforhold, tvang ham ud i en krig, som landet økonomisk ikke kunne bære, og som han ikke havde udsigt til at vinde.

Således rustet bevæger vi os ud i Københavns gader. Vi starter den 15. august 1797, hvor den 31-årige engelske skrædder Benjamin Sanders aflagde svendeproeve for det københavnske skræd-derlaug og erhvervede borgerskab i byen. Ulrik Langen benytter i sit bidrag, "Fjenden iblandt os – Engelske borgere i det belejrede København," ef-fektfuldt Sanders historie som udgangspunkt for undersøgelsen af et forhold, der er set både før og siden; nemlig vilkårene for en befolkningsgruppe, i dette tilfælde englændere, fanget i fjendeland. Vi møder mange skæbner i Langens bidrag, som imidlertid også følger familien Sanders historie til dørs, til England, efter at de havde gået så grue-ligt meget igennem. Bl.a. blev Sanders kone og børn fængslet, mens fjendeparanoiaen fik et mere komisk udtryk, da de mistænksomme københav-nerne anmeldte en matros, som man antog for at være englænder, da man ikke kunne forstå, hvad han sagde. Manden var blot grundigt fuld.

Lars Vangen Christensen beretter i "Bombar-deret med rygter – Fortællinger om frygt og forhåb-ninger i det belejrede København" om byen som et rygternes drivhus. Christensen er her, i mere end én forstand, på hjemmebane, også når han afiver rygter som det om matrosen, der reddede en læk-skuddt båd ved at placere sin bare bagdel i hullet.

Ligeledes på hjemmebane er Thomas Oldrup, der i "For den historiske fuldstændigheds skyld – To københavnske aviser i septemberdagene 1807" med dygtige analyser af "Dagen" og "Adresseavis-en," og med velvalgt brug af citater, udæsker af aviserne, hvad der gik for sig i København i sep-tember 1807, hvor man også til en vis grad søgte at behage fjenden eller i det mindste gøre opmærksom på, at selv englænderne sørgede for at straffe egne brodne kar. Således blev en engelsk soldat idømt 999 piskeslag for at have truet præsten i Birkerød med en pistol; forbryderen døde efter at have mod-taget ca. 600 piskeslag.

Sune Christian Pedersen redegør i "Prinsens grå kabinet – Brevensur og postspionage i efter-året 1807" for den, i modsætning til tidligere,

åbenlyse brevcensur under Englandskrigen. Med udgangspunkt i arkivalier i Rigsarkivet blottlægges overvågningsapparatets struktur, funktion og resultater, der bl.a. gav næring til udbredte forestillinger om en hersker med øjne i nakken.

I artiklen "Bomberegns følger – Refleksioner over antallet af civile døds ofre" tager Mia Lade Krogaard fat på den indlysende, men hidtil ikke gennemførte opgave, at fastslå, hvor mange der egentlig døde som direkte følge af englændernes bombardement af København. Muligvis for at konsolidere forestillingen om en overvældende engelsk overmagt og brutalitet, har dødstallet ca. 1.600 stået ved magt siden 1807, også i historiske fremstillinger. I Krogaards glimrende oversigt nævnes hele 3.000 i en 2007-fremstilling. Krogaard har så gjort sig den ulejlighed at gennemgå kirkebøgerne samt Almindelig Hospitals liste og sammenholde dødstal med tal fra før bombardementet og når frem til den konklusion, at 186 civile og 183 militære omkom som direkte følge af bombardementet. 1.600 kan man ifølge Krogaards opgørelser under ingen omstændigheder komme op på. Tankevækkende – og lidt pinligt for dansk historievitenskaben.

Fra statistik til gadeniveau bevæger vi os med Inger Weine, der i "Et ædelt og tappert folk – Latinerkvarteret og dets indbyggere under belejringen" bl.a. fortæller om kvarteret i de tre nætter, bombardementet varede. Også Weine aflever myter: Det drejer sig om den berømte, kanonkuglesplittede bog "Defensor Pacis," "Fredens forsvarer," der så ofte er blevet fremhævet som den eneste bog i universitetsbiblioteket, der blev skadet under bombardementet. Det var ikke tilfældet; flere andre bøger blev ildens bytte.

Et andet forhold, som sjældent, om nogensinde, er blevet behandlet, endsiges fyldstgørende analyseret, er deserteringerne fra den danske hær i f.m. Englandskrigen. Det råder Karsten Skjold Petersen bod på med sit bidrag, "Den store faneflugt – Deserteringer fra Marineregimentet i 1807." Her redegøres både for livet i regimentet, for enkelt- og massedeserteringer og for de straffe, som de indfangne deserterere blev pålagt.

Peter Wessel Hansen bidrager med artiklen "Hjemløs i en sønderbombet by – Fattigdom og fattigvæsen efter bombardementet." Nu var København 1807 ikke just præget af velfærdssydelser, men endnu værre blev det naturligvis, da befolkningen vendte tilbage til ruinerne, hvor mange måtte hule sig gennem livet. Fattigvæsenets ressourcer måtte strækkes, og blev det ud over det mulige. I 1807 nåede fattigvæsenets gæld op på en halv million rigsdaler, foruden de økonomiske tab, som ødelæggelsen af fattigvæsenets bygninger havde medført.

I modsætning hertil står Thomas Lyngbys ind-

sigtsfulde bidrag, "Det ædle, det simple og det rolige – Guldalderens København i støbeskeen," hvor udgangspunktet er, at mens mange var chokerede og handlingslammede efter bombardementet, søgte andre at gribe chancen for at skabe en ny og bedre by. Efterfølgende redegøres for regulering af gader i de udbrændte områder, om finansiering og om husenes udformning m.v. D.v.s. det, som skulle blive til Guldalderens København.

København 1807 er en både velredigeret og velskrevet bog. I mange af artiklerne lykkes det at komme tæt, meget tæt, på mennesker og begivenheder i september 1807 og i tiden, der fulgte. Der er tale om lokalhistorie af usædvanlig høj karat, som dygtigt og grundigt griber fat i den rigdom af kilder, såvel trykte som upublicerede, der knytter sig til København i perioden; en rigdom, der ikke findes i andre dele af landet i nær samme udstrækning. Skønt der er skrevet meget om perioden og dens begivenheder, er mange forhold her for første gang fremdraget og problematiseret, fra noget så u håndgribeligt som rygter til noget så reelt som dødstal, som jo altså viste sig ikke at være reelle. Bogen bidrager dels til afdækning af adskillige myter, der vel primært har baggrund i vores selvagtelse, og dels gør bogen forhold, som ofte henvises til sidelinien, til hovedsagen, som f.eks. behandlingen af civile englændere i København, og det lidt besynderlige forhold, at ruinbyen København faktisk betegnede et startpunkt; et punkt, hvor fra det gik frem mod Guldalderens København.

København 1807 kan absolut anbefales, både til den militærhistorisk interesserede og til den lokalhistorisk interesserede. En væsentlig effekt af bogen, ud over at gøre læseren klogere på dens emne, eller emner, vil uden tvivl være, at mange læsere, læg og lærd, vil få en ubændig lyst til at finde ud af, hvordan denne eller hin kildesituation egentlig er for dette eller hint lokalområde. Bedre anbefaling kan et historisk værk vel næppe få.

Henrik Gjøde Nielsen

Palle Kousgaard: Mennesker og Landskab i egnen med Danmarks største skov. De mange bønders land. Forlaget Vinden Vender, 2007. 544 s., ill. 695 kr.

Lokalhistorikeren Palle Kousgaard, der har en professionel baggrund som byplanlægger, har på sit eget forlag udgivet en spændende lokalhistorisk skildring af egnen mellem Gammel Rye og Store Hjøllund i Midtjylland. Det er blevet en stor bog:

2½ kilogram og 544 sider, men den indeholder også rigtig mange informationer, iagttagelser og illustrationer.

Bogen er kronologisk opdelt i to hoveddele, som beskæftiger sig med henholdsvis 17- og 1800-tallet, og hver af disse dele er så grundlæggende disponeret geografisk. Ikke slavisk, eftersom der er mange tematiske indskud, men i det store og hele på en sådan måde, at bogen fungerer som registrant over bebyggelsens og landskabets historie identificeret på lokalitet eller ligefrem på matrikelnummer.

Blandt de temaer, der naturligt gennemstrømmer en lokalhistorisk skildring af Midtjylland i 17-1800-årene kan nævnes hedelandbrug og hedeopdyrkning, skovudskiftning og træskofabrikation, sandflugt og sandflugtsbekæmpelse, landsbyudskiftning og hedekolonisering, vandmøller, vejnettets udbygning o.s.v. Og dertil skal lægges en umådeholdent rig personalhistorie knyttet til de skildrede lokaliteter. Detailrigdommen kommer meget godt til udtryk i billedteksten til et foto (s. 331) af Kristian Løvstad og hans kone Anne Katrine (fra s. 330 ved vi, at hun kaldtes Trine) fra Vrads Klokdal Hede, hvor det hedder om sønnen Anton, at han "må hverken forveksles med Mariane Løvstads mand eller søn af samme navn". Nå da, og her troede man lige...

Også i andre henseender er bogen meget detaljeret og kildenær, og den inviterer ikke til læsning fra perm til perm. Men som kommenteret historisk-topografisk registrant fungerer den glimrende – og så er der billedsiden. Takket være fondsmidler har det været muligt at illustrere den ikke bare "rigt", men nærmest "ekstravagant". Og både billedredaktion og billedgengivelser er fremragende. Her er illustrative guldaldermalerier med lokale motiver (i farver), sort-hvide eller gulnede fotos fra 1900-tallets begyndelse, forfatterens egne meget smukke landskabsfotos og kortudsnit, som rigtig nyder godt af bogens store format (30 x 24 cm). Endelig tjener det forfatteren til ære, at han har forsynet værket med både person- og sagerister.

Et så omfattende og i lige grad indsigts- og ordrigt værk kan selvsagt ikke være fejlfrit, hvad forfatteren da også selv gør opmærksom på i indledningen, hvor han opfordrer læserne til at meddele ham faktuelle fejl. Det har nu ikke vist sig helt let at følge hans opfordring, men en enkelt ikke særlig graverende småfejl er det dog blevet til. Gregers Begtrup gøres (s. 176) til professor på Landbohøjskolen, der imidlertid først grundlagdes i 1858 – sytten år efter Begtrups død. Det var ved universitetet, at han var professor.

Der er sikkert "mere at komme efter", men

bogen er overordnet præget af forfatterens store lokalkendskab, hans grundige kildelæsning og omfattende kendskab til den relevante historiske litteratur samt – hvad der ikke nødvendigvis præger al lokalhistorie – gode fornemmelse for, hvor grænsen går mellem, hvad vi faktisk ved, og hvad vi bare tror, at vi ved.

Kritiske anmeldelser tager ofte udgangspunkt i, at forfatteren burde have skrevet en helt anden bog, end han eller hun faktisk har gjort. Den faldgrube kunne jeg også godt finde på at nærme mig. For hvorfor dog ikke sammenfatte de mange fremragende iagttagelser i en syntese, der interesserer sig mere for de store træk (og spektakulære afvigelser fra disse) i stedet for slavisk at kæmpe sig gennem detalje på detalje. Men så sur er det – i hvert fald undertegnede – umuligt at blive på en velskrevet og flot bog, der i så udpræget grad tager på sig at være, netop hvad den er: lokal historie. Med *Mennesker og Landskab* har indbyggerne i Vrads (med nabosogne) virkelig fået en lokalhistorisk guldgrube af høj karat!

Bo Fritzboeger

Martin Rheinheimer: Der Kojenmann. Mensch und Natur im Wattenmeer 1860-1900. Nordfriesische Quellen und Studien band 7. Wachholtz Verlag, 2007. 292 s. ill. 20 euro.

I de seneste år er Vadehavsområdet – det tidevandspåvirkede kystområde, der strækker sig fra Blåvandshuk på Jyllands vestkyst til Den Helder i Holland – for alvor kommet på dagsordenen og blevet et begreb, der kendes i vide kredse. Diskussionen om, hvorvidt området skulle nomineres som verdensarv, og senest udpegningen af den danske del af Vadehavet som en af de første nationalparker i Danmark, har rettet offentlighedens interesse mod området. Siden 1978 har der været samarbejde på ministerplan mellem Danmark, Tyskland og Holland om beskyttelsen af Vadehavets natur, men inden for de senere år er også historiske aspekter blevet inddraget i højere grad, ikke mindst når det gælder kulturarven i form af de materielle spor i landskabet. I 2001 udkom således rapporten fra "Lancewadprojektet", en trilateral kortlægning af kulturelementer i hele vadehavsområdet, og i 2007 udgav Kulturarvsstyrelsen – også som led i det trilaterale samarbejde – et kulturarvsatlas over Vadehavet med fokus på de bebyggede strukturer. Til gengæld har vi ikke set så mange nye studier, der arbejder med Vadehavet ud fra histo-

riske problemstillinger, og de er derfor kærkomne. Et sådant studie er denne bog.

Titlen på bogen – fuglekøjemanden – refererer til bogens hovedperson Cornelius Peters (1836-1892), hvis hovedbeskæftigelse var at være opsynsmand på en fuglekøje. Fuglekøjer er anlæg til fangst af andefugle, der blev brugt på Vadehavets øer fra Holland over Tyskland til Danmark, hvor de dog kun kendes på Fanø. Det er Cornelius Peters' optegnelser fra perioderne 1867-1876 og 1887-1891, der er grundstammen i bogen. Cornelius Peters boede på vadehavssøen Amrum, der i dag ligger lige syd for den dansk-tyske grænse. Optegnelserne tillader os – med forfatterens ord – ”med udgangspunkt i Cornelius Peters at gennemføre et mikrostudie over Amrum” og hovedspørgsmålet er: ”Hvordan kunne en familie på Amrum leve af den omgivende natur?” (s. 9)

Indtil omkring 1900, hvor turisme blev det dominerende erhverv, levede befolkningen på Amrum af søfart, fiskeri, jagt og landbrug i forskellige kombinationer. Da Cornelius Peters blev født i 1836, var søfartens storhedstid på øen forbi, og befolkningen måtte finde alternative måder at overleve på. Nogle tog på lange rejser med sejlskibe fra de store byer, andre emigrerede til Amerika og Australien, og atter andre – blandt dem Cornelius Peters – anvendte de lokale ressourcer i et kompliceret mønster til at skaffe sig et udkomme. Landbrugsarealerne på øen var små, og kun få havde landbruget som hovederhverv. Cornelius Peters havde hverken land eller andre besiddelser, så han måtte skaffe til dagen og vejen på anden vis.

Hver dag året igennem noterede Cornelius Peters omhyggeligt ned, hvad han havde lavet, og hvordan vejret og vinden var. Det er disse notater, suppleret med andre samtidige dagbøger fra øen og kilder som kirkebøger, folketællinger, skattelister og retsprotokoller, som professor Martin Rheinheimer tager som udgangspunkt for at tegne et billede af Amrum i overgangen mellem søfart og turisme.

Bogen indledes med en introduktion til Amrum i 1800-tallet og til Cornelius Peters' familie og sociale netværk. Herefter følger et kapitel om vejret, som fylder en god del i Cornelius Peters' notater, med nuancerede betegnelser for forskellige former for temperatur, tåge og nedbør. De følgende seks kapitler er helliget Cornelius Peters' forskellige aktiviteter: Bjergning af strandingsgods, østersfiskeri, opsyn med fuglekøjen, fiskeri, jagt og æg-samling samt dagleje, fortrinsvis ved anlægsarbejde og høst. I et følgende kapitel ses Cornelius Peters' liv i sammenhæng med vadehavsregionen og med den tid, han levede i, mens det afsluttende kapitel omhandler de omvæltninger, der foregik

i Cornelius Peters' tid og i tiden, der fulgte. I bogens appendikser findes et eksempel på et års optegnelser (1870), Cornelius Peters' årlige økonomiske opgørelser samt et interview fra 1959 – givet på frisisk – med et barnebarn til Cornelius Peters.

Cornelius Peters' optegnelser viser, at han foretrak de aktiviteter, som han tjente rede penge ved, frem for de aktiviteter, han fik naturalier for. Derfor var hans lykke gjort, da han i 1866 blev valgt som opsynsmand for en nyetableret fuglekøje. Fuglekøjen blev ejet af en kreds af mænd, som betalte Cornelius Peters i forhold til fangsten. Skønt indkomsten således varierede fra år til år, var det en stor fordel for ham, at han var sikret en pengeindtægt, og indkomsten fra fuglekøjen udgjorde i gennemsnit 67,5 % af hans årlige pengeindkomst.

Martin Rheinheimer behandler optegnelserne grundigt og fra mange vinkler. Redegørelsen er løbende ledsaget af grafer og tabeller – måske lidt for mange, kilden taget i betragtning. Praktisk taget alt regnes i procenter ned til en decimal, og man kunne have ønsket nogle overvejelser over, hvorvidt kilden kan bære en sådan kvantificering.

Bogens store styrke ligger i de detaljerede beskrivelser af almindelige menneskers liv i vadehavsområdet, af de helt konkrete måder, hvorpå de udnyttede ressourcerne, og af den årsryklus, de forskellige arbejder indgik i. I tilgift får man en lang række andre interessante historier, som f.eks. beretningen om sølvmågebestanden, der forsvandt omkring år 1900, formentlig som følge af ægindsamling, og om den lokale skepsis over for den voksende turisme, som man frygtede ville ”fortrænge øens gode skikke og enkle levevis” (s. 205). Fra et dansk synspunkt bliver bogen ikke mindre interessant af, at den foregår på en ø, som indtil 1864 hørte til kongeriget Danmark og dermed har historie fælles med de nuværende danske vadehavsoer.

Bogen er velskrevet og let at læse, også selv om man kun har sit skoletysk til hjælp. Det mærkes, at Martin Rheinheimer har et stort kendskab til både den tyske og den danske del af Vadehavet og ikke mindst til Amrum. Denne ø har han skrevet om i flere sammenhænge, bl.a. i bogen *Der fremde Sohn* (2001), der rummer den fascinerende fortælling om skibsdrengen Hark Olufs, der i 1724 blev slave i Algier, for 12 år efter at vende hjem til sin fødeø. Historien om Cornelius Peters er ligeså fascinerende, omend knap så dramatisk, og bogen vil være en vigtig reference i den fremtidige forskning i Vadehavets historie.

Mette Guldborg

Gurli Thuneby: Kongen af Kollekolle – En kvægavler i særklasse. Værløse Museum og Historisk Forening for Værløse Kommune, 2006. 128 s., ill. 145 kr.

Det stod næppe skrevet i kortene, at rigmandssønnen og københavneren Charles Grut-Hansen (1867-1922) skulle blive (stor)bonde i Værløse. Ikke desto mindre blev proprietærgården Kollekolle under hans ledelse kendt for et fremragende avlsarbejde med "nationalkvæget" Rød Dansk Malkerace. Yderligere satte ejeren adskillige varige fingeraftryk på lokalområdets udvikling, samtidig med at han varmt involverede sig i flere af tidens opbyggelige og fædrelandssindede rørelser såsom spejderbevægelsen (KFUM og K) og forsvarsforsamlingen korps Westenholz.

Værløse Museum har ved skiftende udstillinger dokumenteret Charles Grut-Hansens engagerede liv på enen, senest med en udstilling med titlen "Kongen af Kollekolle – en stor mand i et lille samfund". Det er på denne baggrund, at ph.d. Gurli Thunebys velskrevne bog om "kongen" er blevet til.

Bogen skildrer et fascinerende og dynamisk menneske, som var stærkt præget af både sin samtid og sin fortid. Tidligt havde han under faderens nærmest anonyme tilstedeværelse oplevet handelsmatadoren og bedstefaderpatriarken A. N. Hansens glædesløse og behårde familiestyling, som stødte ellers forhærdede kolleger i grossererbranchen, men også fået en opdragelse, hvor ordholdenhed, temperament, slebne manerer og de velbjærgeides tidstypiske blik for urenheder blev integreret i personligheden og videreført i virket på Kollekolle. Stalddriften skulle være fuldstændig eksemplærisk og køres efter ligefrem militær orden, ligesom standsbevidstheden manifesterede sig gennem den noget nedladende kuriositet at tildele sine ansatte, både børn og voksne, ét slag på benet med sin stok. I børnenes tilfælde ofte efterfulgt af en tvivlsom saramaritansk 25-øre!

Men Gurli Thunebys bog om Charles Grut-Hansens liv drejer sig først og fremmest om den pionerindsats, han ydede som utrættelig forkæmper for og udvikler af Rød Dansk Malkerace. Som en af de første kvægavlere havde Grut-Hansen blik for tyrenes arvelighedsindflydelse i avlsarbejdet, og koncentrerede sig derfor ikke kun som hidtil om koens smørfedtprocent, men vægtede fuldt så højt tyrenes fysiske egenskaber. Ønsket og forventningen var at få afkom, der skulle overbevise om kvægets og Kollekolles kvaliteter, men uden stambøger var det rigtige tyrevalg ofte et spil l'hombre med det spinkle håb at få "de ni matadorer". Men mindre

end de ni højeste trumfer går også an, og selv om Charles Grut-Hansen øjensynligt ikke spillede kort, lykkedes det ham alligevel at få to avlsmatadorer på hånden: Præmietyrene Dan og Hermod. Dan grundlagde Kollekolles strålelyse avlsry og blev så berømt, at den lig travhesten Tarok opnåede egen nekrolog og i øvrigt stod model til Gefionspringvandet, mens den fynske efterfølger Hermod toppede sin forgængers kvalitative produktivitet og blev lige så værdsat i avlskredse.

Med det nationale avlsarbejde i god gænge kunne Grut-Hansen vende sig mod udlandet i forsøget på at fremme Rød Dansk Malkeraces internationale muligheder. De udenrigske besøg på Kollekolle var mangfoldige, men selvom gæsterne altid udtrykte beundring for både Grut-Hansen og hans besætning, blev Rød Dansk Malkerace i længden ikke en europæisk succes. Kødkvaliteten kunne ikke hamle op med øvrige racer, og nabolandenes restriktive importbegrænsninger af levende kvæg gjorde bestræbelserne vanskelige, som forfatteren til "Kong Salomons miner", Rider Haggard, bemærkede om Kollekolle i en af sine landbrugsfaglige udgivelser. Alligevel slår Gurli Thuneby fast, at netop den internationale orientering hos Charles Grut-Hansen skabte en udenlandsk goodwill, som i datiden og frem var uvurderlig for dansk landbrug. Nu er eksportgoodwill per definition en vanskelig størrelse at udmåle i forhold til kvalitetssmør og -bacon, men der er næppe tvivl om, at personligt engagement også var en faktor i dansk landbrugs dominerende markedsposition. Og det særligt i forhold til fremtidens avlsarbejde, som også lå Kollekolles ejer på sinde. Charles Grut-Hansen døde ugift, og som den væsentligste del af den betragtelige arv efterlod han testamentarisk Kollekolle og Værløsegaard til Sjællands Stifts Kvægopdrætterforening (Østlige Øers Rød Dansk Malkerace forening), hvor han selv havde ydet et stort organisatorisk arbejde. I dag er Grut-Hansens proprietærgård omdannet til kursuscenter, men det højteknologiske avlsarbejde går videre på Assendrup Hovedgård i overensstemmelse med det landbrugsfaglige udsyn, som prægede kongen af Kollekolle.

Charles Grut-Hansen lagde sit virke inden for mange forskellige felter, både lokalt, nationalt og internationalt. Som menneske er han karakteristisk for den utrættelige entreprenørtype, Danmarks-historien tilsyneladende er så rig på i tiden efter den katastrofale 2. Slesvigske Krig. Det er her, landbrug og industri, højskoler og Hedeselskab vinder frem "på trods", og det er i den kontekst, at Gurli Thunebys bog om Charles Grut-Hansen skal læses. *En kvægavler i særklasse* er lokal- og mikrohistorie med høj horisont.

Henrik Hvid Dalnæs

Jens Topholm: Separat? Det er klart! Aalborg Kloakforsyning i 125 år, 1882-2007. Aalborg Kloakforsyning, 2007. 144 s., ill. 125 kr.

Rendesten, skidenkanal, kloak –ært barn mange navne. Og det selvom nutidsmennesket sjældent tænker over, hvad der sker, når man trækker ud i toilettet. Kloakering er derfor ikke et emne, der garanterer, at læserne vil stå i kø. Ude af øje og ude af sind.

Men derfor skal det alligevel fejres, når kloakken har jubilæum. Og det havde den i 2007 i Aalborg. Til den lejlighed har stadsarkivar Jens Topholm i jubilæumsbogen *Separat? – Det er klart! Aalborg Kloakforsyning i 125 år 1882-2007*, kigget nærmere på kloakeringens udviklingshistorie i Aalborg. Det er historien om et samfundsområde, der fra at være præget af lemfældighed gik til professionalisering i starten af 1900-tallet, til at være videnskabeligt baseret fra 1940'erne og endelig til at blive "miljøficeret" i 1980'erne.

Jens Topholm har valgt at fokusere på kloakernes anlæggeshistorier: Hvilke kloaker blev anlagt hvor, hvornår og i begrænset omfang hvorfor. Det medfører megen opmærksomhed på de politiske beslutningsprocesser og mindre fokus på udførelsen af det konkrete daglige arbejde med kloakkerne. Bogen skulle have gravet et spadestik dybere for at blive rigtig interessant for en udenbys læser. F.eks. gennem en dybere analyse af hvilke normer, begrundelser og idealer, der igennem tiden har ligget til grund for anlæggelsen af kloaker. Altså mere fokus på den bagvedliggende mentalitetshistorie og hvordan de tekniske muligheder spillede sammen med det politiske klima og de rådende idealer.

Bogen lægger ikke skjul på at være en typisk jubilæumsbog – med genrens styrker og svagheder. På den positive side tæller en veldisponeret og velskrevet emnebehandling. På den svage side står, at bogen er meget berettende, og typisk for genren at den er præget af uforbeholden fremskridtoptimisme. Bogens fremskridtoptimisme kan være berettiget eller ikke, men en mere nuanceret tilgang havde gjort, at læseren følte, at bogens konklusioner var afbalancerede.

Bogens målgruppe er tydeligvis den stedkendte lokalhistorisk interesserede. Stednavne og vejnavne flyder i en lind strøm, og på trods af enkelte kort er det til tider svært for udenforstående at følge med. Der er ingen tvivl om, at Jens Topholm kender sit arkiv, og det stærkeste bevis på dette er bogens mange gode billeder. Disse er ikke alene valgte, men giver læseren et sjældent kig ned i

jorden i fortidens og nutidens kloaker.

Bogen kunne måske have vundet en bredere læserskare end lokalhistorisk interesserede ved en gennemført perspektivering til andre byers udvikling, og ved konsekvent at sætte kloakhistorien ind i den store historie om urbanisering, industrialisering og udviklingen af det moderne samfund. Men med kun 144 sider er det naturligt, at en del må vælges fra.

Bogens mest interessante afsnit kommer hen imod slutningen, hvor fokus lægges på de seneste års kloakering og spildevandsrensning, og fremtidens planer for at komme af med spildevand. Med nutidens fokus på rent miljø, økologi og bæredygtighed var det for anmelderen tankevækkende, at for kun få år siden, var vi ikke engang i stand til at rense vores spildevand ordentligt.

Alt i alt må *Separat? – Det er klart!* betegnes som en velfortjent hyldelse til en overset grundsten i vores moderne verden. Det er en udmærket jubilæumsbog, der ikke udgiver sig for mere, end hvad den er. På kun 144 sider gennemgås Aalborgs kloakerings historie kort og klart og bogen vil uden tvivl være lærerig læsning for folk med lokalhistorisk interesse, uden dog at varsle stormløb på landets øvrige boghandlere. Så til alle os andre: Værsgo og skyl.

Nina Seirup

Michael Bregnsbo, Margit Larsen og Marianne Weigel (red.): Fyn og fynboer for 100 år siden. Historisk Samfund for Fyn og Syddansk Universitetsforlag, 2007. 179 s., ill. 158 kr.

Med udgivelsen *Fyn og fynboer for 100 år siden* har Historisk Samfund for Fyn begået en fin og inspirerende bog, der med udgangspunkt i fotografier fra de fynske lokalarkiver, søger at give et indblik i livet på Fyn for 100 år siden. Baggrunden for publikationen er, at Historisk Samfund for Fyn kunne fejre 100-års jubilæum i 2007.

Fyn og fynboer for 100 år siden indledes med en kort introduktion til tiden og vilkårene omkring forrige århundredeskifte, skrevet af Michael Bregnsbo. På disse par sider bliver man som læser præsenteret for nogle af de emner og temaer, som man siden møder i de tekster, der ledsager bogens vigtigste indhold, fotografierne.

Fotografierne er af redaktørerne inddelt i fem grupper: Land, by, søfart, højtid og fritid. Og med disse temaer som rammer kan man så som læser – eller snarere beskuer – kaste sig ud i fortiden.

Fotografierne giver, trods den til tider lidt slørede kvalitet som hundrede år gamle fotografier jo altså kan lide under, et skarpt indblik i mange af livets små situationer. Og som formanden for Historisk Samfund for Fyn, Lars Bisgaard, skriver i sit forord, så nærer disse fotografier nysgerrigheden, og man bliver ikke lige færdig med at betragte dem.

De hovedrolleindtagende fotografier ledsages af kortere tekster, der med udgangspunkt i hvert billedes lille historie søger at fortælle den lidt større historie, der ligger gemt bagved. På den måde bliver et postkort fra Ryslinge Station udgangspunkt for en kort introduktion til den betydning, jernbanens komme fik for den fynske infrastruktur og byvækst, ligesom et gruppebillede af eleverne fra Frk. Christensens Pigeskole i Middelfart giver lejlighed til at forklare skolesystemets udvikling i perioden umiddelbart efter 1900. Teksterne udmærker sig desuden ved, at de lejlighedsvist trækker historien op til vore dage – eksempelvis når talen falder på søfart, handel og A.P. Møller.

Når man står over for den opgave at vise et repræsentativt udsnit af en længst forgangen tid gennem fotografier, er man naturligvis begrænset af det overleverede billedmateriale. Det er formentlig dette, der gør sig gældende, når man – særligt i de sidste to kapitler "Højtid" og "Fritid" – til en vis grad leder forgæves efter de fattigere i samfundet. Når julen således er vist ved en families gang om juletræet, eller børnenes rige legetøj er stillet op til affotografering, er det historien om den privilegerede del af befolkningen, man får. Men det er jo ingen hemmelighed, at fotografering omkring 1900 var noget, der primært foregik i de velhavendes cirkler. Og skævheden søges da også udlignet i de medfølgende tekster.

En ting kunne jeg have ønsket mig noget mere af i en bog, der skal skildre hverdag og fest i en anden tid, og det er flere billeder af boligernes indre. Foruden et par borgerlige dagligstuer er her fokus på arbejdsituationer, udendørs optrin m.v. Men hverdagsliv er også eksempelvis madlavning, kontorer og barnekamre. Det kunne være interessant, om der fandtes illustrationer af denne del af hverdagslivet, som man som læser kunne sammenligne med vores egen tid.

Alt i alt skal *Fyn og fynboer for 100 år siden* dog have min anbefaling som en inspirerende præsentation af en tid, der ligger langt nok tilbage til at være markant forskellig fra vores hverdag, men som samtidig i sig indeholder kimen til meget af det, vi i dag betragter som indiskutabelt. Kast jer endelig ud i bogen og nyd de mange fotografier fra dengang.

Lise Gerda Knudsen

Gunnar Solvang: Dansk flinteindustri. En kulturhistorisk skildring af en glemte landindustri. Køge Museum, 2006. 352 s., ill. 350 kr.

Det er velkendt for de fleste, at flint har spillet en hovedrolle ved fremstillingen af redskaber i forhistorisk tid. Men det er nok de færreste, der kender til den industrielle udnyttelse af flinten, der har fundet sted med Danmark som kerneområdet siden 1880'erne. Også selvom flinteindustrien helt frem til 1980'erne, og fra Fjerritslev i Nordjylland til kerneområdet på Køgeegnen, omdannede store kystområder til industrielle råstofvindingslandskaber. For at råde bod på det manglende kendskab til flinteindustrien har etnolog og museumsinspektør ved Køge Museum, Gunnar Solvang, gennemført en omfattende undersøgelse af branchens historie i Danmark fra start til slut og sammenskrevet hele dyngen til en stor og meget bredt anlagt bog. Sigtet er at synliggøre en ellers ubelyst side af industrisamfundet, inden det forsvinder helt – i landskabet såvel som i erindringen – og hovedformålet afgrænses til en kortlægning, dokumentation og analyse af flinteindustriens væsentligste sider. Resultatet er en bog, der ikke er rettet mod en analyse af et afgrænset problemkompleks, men som snarere serverer skildringer af rigtig mange og meget forskelligartede aspekter af branchens udvikling gennem dens ca. 100-årige historie.

Der er således ikke nogen rød tråd at følge, og når nu der er gjort et så stort arbejde – der helt tydeligt er udført med en imponerende flid og entusiasme – er det lidt en skam, at der ikke gøres større anstrengelser for at analysere flinteindustriens forhold i relation til en bredere kontekst. Der peges på, at flinteindustriens fremvækst var nært forbundet med F. L. Smidths udvikling og fremstilling af maskiner og anlæg til verdens cementindustri, og at branchen dermed havde en placering som en del af den bølge af innovation og vækst i årtierne omkring 1900, der siden har fået betegnelsen den 2. industrielle revolution. Fra anmelderens synspunkt kunne det imidlertid have været oplagt at se lidt nærmere på, hvordan flinteindustriens karakter harmonerer med det ofte fremførte overordnede billede af periodens industrielle udvikling som præget af nye varer, nye organisationsformer og især nye kapitalkrævende og arbejdsbesparende produktionsmetoder. Det kunne givetvis have lagt en struktur ned i undersøgelsen og dermed have beriget fremstillingen, både af flinteindustriens historie og af den 2. industrielle revolution.

Men for især den lokalhistorisk interesserede rummer bogen et væld af oplysninger, der er nemme at gå til med den hovedsageligt geografisk baserede opbygning af fremstillingen. Indledningsvis gives en grundig præsentation af flinteforekomsternes karakter og dannelse, suppleret med en noget langtrukken gennemgang af flintens udnyttelse gennem historien til bl.a. fyrtøj, bøsseflint og sandpapir. Derefter koncentrerer fremstillingen om den udvikling i cementindustrien, der var baggrunden for den moderne flinteindustri begyndelse fra 1880'erne. Den såkaldte kugleflint, der var udskillet af kystområdernes kalk- og kridtklinter og afrundet af vandets bevægelser i havstokken, kunne således tjene som malelegemer i de nye rørmøller, der fra 1890'erne blev introduceret på især cementfabrikkerne. Det var grundlaget for starten på en massiv udnyttelse af de danske flinteforekomster ved især firmaet Dansk Flint-Export, der blev etableret ved Strøby i 1901.

I fem omfangsrige kapitler tegner Gunnar Solvang derefter et billede af flinteindustriens udvikling ved Strøby, på det øvrige Stevns, i Præstø fjord og i Odsherred, på Møn og ved en række lokaliteter i det øvrige Danmark fra Ærø over Samsø og Djursland til Klim og Vust i Han herred. Fremstillingen er for hver lokalitet opbygget over en stort set gennemgående skabelon. De vigtigste initiativtagere præsenteres, og der redegøres detaljeret for indholdet i de første kontrakter om levering af flint. Dertil gives overblik over udviklingen i produktionens sammensætning og omfang, og vi får et rigt facetteret indblik i produktionsmetoder og arbejdsforhold.

Ikke mindst skildringerne af det manuelle stenspilleri, den efterfølgende håndsortering af stenene og de voldsomme forandringer i produktionen, der fulgte med indførelsen af gravemaskiner fra 1911, er spændende og til tider fængslende. En væsentlig del af kildegrundlaget er erindringer og interviews, der i udstrakt grad citeres, og som dermed bibringer bogen et personligt præg.

For den, der læser hele bogen, og som ikke har de lokalhistoriske briller på, kan det dog være vanskeligt at opretholde interessen, når informanternes oplysninger blot bringes som skildringer af produktionerne og arbejdsforholdene ved hver lokalitet og ikke inddrages i en analyse af en gennemgående problemstilling. Det hele får lidt karakter af en publicering af det store kildemateriale, der er gravet frem ved undersøgelsesprojektet.

Bogen afsluttes med en oversigt over flinteindustriens aftryk på nutidens landskab og en redegørelse for det feltarbejde og kildemateriale, der har indgået i undersøgelsen. Belysningen af kulturlandskabet indgår i den overordnede målsæt-

ning om at synliggøre flinteindustriens betydning, mens den afsluttende redegørelse for metoder og kilder – der er også et metodeafsnit i indledningen – kan fremstå som en overflødig pligtøvelse.

Bogen er smukt produceret med mange – ikke for mange – velvalgte illustrationer. Som et bilag er der indlagt en DVD med en underholdende film produceret i forbindelse med Dansk Flint-Exports 50-års jubilæum.

Morten Pedersen

Allan Grønkjær og David Holt Olsen: Fodbold, fair play og forretning. Dansk klubfodbolds historie. Turbine Forlaget, 2007. 327 s., ill. 298,95 kr.

Hvad angår idrætshistorie, er det nærliggende at sammenligne Danmark og Sverige. På den anden side af Kattegat og Øresund bliver sporten taget alvorligt som et seriøst, akademisk forskningsfelt, hvor man bl.a. i Stockholm har en egen idrætshistorisk afdeling ved Stockholms Universitet med uddannelse af forskere på ph.d.-niveau. Her har Jan Lindroth, den nordiske idrætshistoriske forsknings nestor, skabt et bæredygtigt livsværk. Noget sådant er der langt fra tale om herhjemme. Interessen og respekten for et så centralt kulturhistorisk fænomen som dansk idræts historie er overraskende nok ikke særligt stor i akademiske kredse, hvor idrætten sammenlignet med andre former for populærkultur er ganske stedmoderligt behandlet. Hverken academia eller den såkaldt kreative klasse synes at have meget til overs for den folkelige sport.

Det er også kendetegnende for Sverige, at forskning i idræt står så stærkt ikke kun blandt historikere, etnologer, sociologer etc. Også blandt lægfolk er der så stor interesse for idrætshistorie, at der er tale om en veritabel "folkrørelse". Dette savner man i Danmark, omend der er frodige miljøer for amatørhistorisk forskning i såvel Aalborg, Horsens som Esbjerg, for blot at nævne nogle byer.

I Sverige er der en nogenlunde ligelig fordeling mellem forskning på henholdsvis landsplan og lokalt og regionalt niveau. Af de svenske landsdele er idrætten i såvel Hallands län som Dalarna vel udforsket, ligesom eksempelvis idrætshistorien i Göteborg er ualmindeligt godt dækket ind, taktet være bl.a. Lennart K. Perssons forskning og den løbende publikation af årbogen *Idrottsarvet*. På dette felt er Danmark ikke bagud i samme udstrækning som på de ovenstående felter. Af enkelt-

stående værker kan bl.a. nævnes Johnny Wøllekærs bundsolide kortlægning af Odenses idræts historie, Svend Sørensen, Flemming Skipper og Kristian K. Kristensens fortræffelige værk om idrætslivet i Thy gennem 100 år og nu desværre afdøde Verner Bruhns forskning i Esbjergs idræts historie.

Det er også et svensk væsenstræk, at der er forsket flittigt i alle de større idrætsgrene, lige fra skisport over ishockey, boksning og atletik til håndbold og fodbold. Her halter Danmark langt bagefter. Den idrætshistoriske forskning i Danmark har ved siden af håndbold primært koncentreret sig om gymnastikken, som både Ove Korsgaard, Else Trangbæk og Hans Bonde har behandlet på landsplan. Derimod har forskningen i dansk fodboldhistorie ladet en del tilbage at ønske.

Det er der nu rådet bod på. Med de to unge Århus-historikere Allan Grønkjær og David Holt Olsens i flere henseender tungtvejende værk har fodbolden fået den plads, som dette stykke kulturhistorie fortjener. Samtidig slås der flere fluer med ét smæk – også set i forhold til Sverige. Det folkelige aspekt ved idrætten er nemlig også dækket ind med denne bog. Det er helt tydeligt, at de to historikere kan deres idræts historie indefra, og at de ved siden af at være gode historikere også er glade amatører i den forstand, at de kan lide deres studieobjekt. Forholdet mellem det lokale og det landsdækkende er ligeledes dækket godt ind. Vi føres rundt til de yderste dele af provinsen fra Bornholm til Hjørring, samtidig med at de landsdækkende organisationer og turneringer også behandles fyldigt. Dette er den grundigste og mest omhyggelige behandling, en dansk idrætsgren hidtil har fået. Bogen er et mesterværk.

Lad os ud over disse styrker pege på yderligere et par væsentlige træk. Bogen vidner om en betydelig sans for at formidle, og det på en sådan måde, at de mange små historier på klubniveau elegant knyttes sammen til en helhed. En ting er den overmåde grundige research, der ligger til grund for denne del af arbejdet. Noget andet er den velgennænkede udformning, som denne research har fået. Denne er et godt eksempel på, at grundforskning, der i dette tilfælde hviler på masser af hidtil ubenyttet arkivstof, som er søgt med en imponerende flid, samt anvendelse af det meste af den foreliggende forskning på området, ikke behøver at stå i vejen for en populærvidenskabelig fremstilling. Man skal ikke tage fejl af formen. Den lettilgængelige udformning som værket har fået, med et væld af interessante og kun sjældent set billeder, bokse og opslag ved siden af selve brødteksten, omfatter også en videnskabelighed på højt plan, som har sat forfatterne i stand til at levere et fornemt produkt, der i historiografisk sammenhæng vil få

en central placering, når der fremover skal skrives historie om forskningen i dansk idræts historie. At bogen er ledsaget af både statistiske oversigter, literatur- og forskningsoversigter samt et godt register, nævnes blot for fuldstændighedens skyld.

Bogen hviler på en grundidé om, at der er en betydelig utakt mellem fodboldens selvforståelse, der har aner langt tilbage i 1900-årene, og nutidens professionelle virkelighed, hvor fodboldens top er blevet en integreret del af underholdningsindustrien. Man kan ikke længere ubesværet henholde sig til myten om, at top skaber bredde og omvendt. Dertil er skismaet for stort. Denne grundidé er kombineret med en bred social- og kulturhistorisk gennemgang af spillets historie i alle dele af landet og med en sikker gennemgang, så langt kildematerialet slår til, af nutidens økonomiske forhold. Det hører til undtagelserne at se dansk idræt behandlet som forretning.

Bogen er bygget kronologisk op, men er samtidig tematisk orienteret. Denne balance mellem en på én gang vertikal og horisontal fremstilling er ikke altid lige let og vidner i sig selv om et højt ambitionsniveau. Men forfatterne holder på bedste vis tungen lige i munden og har bestandigt fat i den røde tråd, samtidig med at der er plads til digression, anekdoter og muntre indslag. Bogen er skrevet med både lune og et glimt i øjet. Tidsmæssigt begynder vi med de første kampe i hovedstadsområdet i 1870'erne og slutter med kampen om magten i årene efter 2000. Undervejs har vi været både i vestjyske fodboldklubber omkring århundredskiftet 1900 og i arbejderklubber både i København og i provinsen. Vi får også historier om, hvordan dansk fodbold med et langt efterslæb blev professionaliseret; efter adskillige sejpinerier, studehandler og kamelslugninger. Der tegner sig et billede af, at kampen mod professionalismisme har været det bærende for fodboldspillets ledere hele vejen op gennem det 20. århundrede, indtil Guld Harald, kendt fra Far til fire-filmene, og Helge Sander, kendt fra sportsjournalistikken, lancerede professionalismismeideen og dermed banede vejen for elitefodbold som en del af oplevelsesøkonomien.

Et værk med den slags kvaliteter kan kun afvinge respekt og anerkendelse hos læseren, hvor man imponeres af den uanstrengte kombination af sociale aspekter, institutionelle og organisatoriske rammer og økonomi. Bogen kan med stort udbytte læses af os, der både er fodboldtossede og professionelle forskere. Det er en bog til brug både på universitetet og som julegave til morfar.

David Holt Olsen og Allan Grønkjær har som de første skrevet den danske klubfodbolds historie, fra begyndelsen til professionaliseringen i dag og fra top til bund. De har da også fået strålende an-

meldelser i dagspressen. I forbindelse med udgivelsen af bogen søgte forfatterne om publikationstøtte hos såvel Team Danmark som Kulturministeriet. De fik afslag med den begrundelse, at deres værk ikke var tilstrækkeligt videnskabeligt. Der må være nogle, som sidder tilbage med en meget dårlig smag i munden – eller også kan de bare ikke deres kram. Det kan Allan Grønkjær og David Holt Olsen til gengæld.

Niels Kayser Nielsen

Janne Bang: Ondskaben tur/retur – Om dansk politi i kz-lejr under 2. verdenskrig. Aalborg Universitetsforlag 2006. 151 s., 220 kr.

Danske politifolk i koncentrationslejre, grusomheder i 1990'ernes jugoslaviske borgerkrig og ondskaben som træk ved mennesket. Alt dette forsøger Janne Bang at indfange på 151 sider i *Ondskaben tur/retur*. Problemet er imidlertid, at det ikke lykkes.

Først og fremmest er det svært at se sammenhængen mellem bogens afsnit, der både rummer beretninger fra tidligere kz-lejrfanger og 1990'ernes danske FN-styrker i Jugoslavien. Derudover rummer bogen flere historiske misforståelser, stavefejl og klodsede formuleringer. Bogen har den kvalitet, at den formidler vigtige beretninger fra danske betjente, der i besættelsesårene endte i kz-lejre. Det er ærgerligt, at forfatteren ikke nøjes med at fokusere på dem.

Bogen indledes med et interview med den nuværende formand for Politiforbundet i Danmark (s. 8). Derefter er fremstillingen baseret på beretninger fra to betjente – Henry Jensen (fra s. 11) og Ernst Steen (fra s. 25) – der sammen med flere tusinde andre danske politifolk blev interneret af den tyske besættelsesmagt d. 19. september 1944. Jensen og Steen blev i forskellige perioder sendt til bl.a. koncentrationslejrene Buchenwald og Neuengamme. Her oplevede de det nazistiske diktators værste sider, og deres både konkrete og levende fortællinger fra lejrene, der optræder som direkte citater i det meste af bogen, har dokumentarisk værdi, selvom de til dels er udgivet tidligere. Henry Jensen giver f.eks. et godt indblik i koncentrationslejrens psykologi, når han fortæller om forholdet mellem fangerne og SS-fangevogterne: *“Dansk politi var underlagt 19-årige drenge der smilede, når de kunne ydmyge os. [...] Det var det værste. Vores stolthed var krænket, og langsomt fik de os til at føle, at vi ikke var nogen. De bevægede*

sig mod deres mål, med stor stædighed og præcision.” (s. 55)

I bogens afsnit suppleres de ofte lange citater af Jensen og Steen med baggrundsforklaringer af betjentenes forhold, selve koncentrationslejrenes historie samt tyskernes beslutning om at internere det danske politi. Forklaringerne er nødvendige for at iscenesætte citaterne i en tekstmæssig sammenhæng. Det er bare trist, at faktuelle fejl og unuancerede betragtninger sniger sig ind, når forfatteren præsenterer dem. Et godt eksempel er forfatterens beskrivelse af, at *“Koncentrationslejrene blev symbolet på den magt og den grusomhed nazismen levede på. En grusomhed som hver en nazist fra Hitler over Göring til SS-soldaten var stolte af”* (s. 38). Det er en problematisk betragtning, for der har, både under og efter Holocaust, været talrige nazister, der ikke har kendt til kz-lejrenes grusomhed. Nazismen var og er en racistisk og demokratifjendsk ideologi, men den historiske forståelse af dette fremmes ikke af, at vi i dag tillægger samtlige nazister en fiktiv stolthed over koncentrationslejrene. Disse lejre kan dog godt opfattes som en *konsekvens* af nazismen.

Et andet problem er, at bogens kilder kun sjældent vurderes kritisk. *Ondskaben tur/retur* ville formidle forholdene i kz-systemet bedre, hvis f.eks. Steens og Jensens beretninger om det altid stærke sammenhold blandt de danske internerede (bl.a. s. 66) blev diskuteret. For kan man ikke forestille sig, at netop sammenholdet blev sat under pres af de ekstreme forhold i lejrene?

De problematiske betragtninger følges af flere stavefejl i bogen. Almindeligvis har stave- og trykfejl ikke den store betydning i en udgivelse, men antallet bliver så højt i *Ondskaben tur/retur*, at det generer læsningen. F.eks. får vi at vide, at de internerede betjente *“længdes hjem”* (s. 33), at den tyske politifører i Danmark hed Panche (s. 32) – han hed Pancke – og at befrielsen startede en fest, *“som eftertiden for altid ville refererer til”* (s. 123).

På bogens titelblad forklares det, at *Ondskaben tur/retur* er *“en fortælling om paralleller mellem interneringen af danske betjente i koncentrationslejre under anden verdenskrig og ondskab i dag”*. *Ondskaben* i dag bliver hovedsageligt repræsenteret ved den jugoslaviske borgerkrig, navnlig i de afsluttende afsnit, der rummer interviewlignende tekster med henholdsvis oberst Lars Møller (fra s. 137), der gjorde tjeneste i FN-styrkerne i Bosnien i 1990'erne, og forfatteren Frederik Stjernfelt (fra s. 142), der gennem langvarige studier har beskæftiget sig med de jugoslaviske konflikter. Begge personers beretninger er interessante, men i *Ondskaben tur/retur* er det svært at se, hvor meget de har til fælles med Henry Jensens og Ernst Steens fortællinger

fra kz-lejrene. For mens Møller bidrager med beretninger om forholdet mellem FN-styrkerne og de stridende parter i Jugoslavien, fortæller Stjernfelt om eftertidens bearbejdning af den serbiske masakre på muslimer i byen Srebrenica i 1995. I *Ondskaben tur/retur* forsøges det godt nok at lave en parallel mellem Møllers forklaring af psykologien blandt de danske soldater, han gjorde tjeneste med i Jugoslavien, og så holdningen blandt de vagter, Jensen og Ernst mødte i kz-lejrene (s. 140). Men der er immervæk forskel på at være dansk FN-soldat i kamp i 1990'erne og så fangevogter i KZ-systemet i 1940'erne. De citater, der bringes af henholdsvis de tidligere politibetjente og Lars Møller, bidrager heller ikke til at fremhæve de ligheder, der måtte eksistere, f.eks. omkring forhold som lydighed, disciplin og gruppesammenhold blandt soldater og vagter i de forskellige tidsperioder (s. 140).

Forfatteren gør sig godt nok nogle overvejelser om sociologiske og psykologiske faktorer bag menneskelig "ondskab". Således inddrages både sociologen Zygmunt Baumanns teori om Holocaust (s. 134) og psykologen Stanley Milgrams undersøgelser af lydighed på Yale-universitetet i 1960'erne (s. 135). Det er prisværdigt, at der på den måde sættes ind med teori for at fremhæve lighederne mellem kz-lejrene og konflikterne på Balkan i 1990'erne. Problemet er bare, at Bauman og Milgram kun beskrives ganske overfladisk i et kort afsnit. Et afsnit, hvor forfatteren ikke engang giver en konkret kildehenvisning, da hun på et tidspunkt citerer Baumans værk *Modernitet og Holocaust*. I stedet erklærer hun, at hun refererer værket efter hukommelsen (sic!) (s. 134).

Undervejs bliver egentlige sammenligninger mellem bogens forskellige kilder – kz-beretningerne, historierne fra Jugoslavien og teorien – også besværet af, at *Ondskaben tur/retur* er ind delt i ganske korte, skarpt vinklede kapitler på 2-3 sider. Denne korte, nærmest journalistiske form, gør det svært for forfatteren at behandle de store problemstillinger på en sammenhængende måde. Derfor burde forfatteren nok have valgt en anden form i bogen. Enten med længere, mere diskuterede afsnit, eller en skarpere prioritering af stoffet. Det sidstnævnte kunne f.eks. gennemføres ved kun at formidle betjentenes oplevelser.

Forfatteren understreger i forordet, at *Ondskaben tur/retur* ikke er en "historisk eller videnskabelig redegørelse" (s. 6). Men det er uklart, hvilken type fremstilling, der så er tale om. Under alle omstændigheder giver bogen et usammenhængende indtryk ved gennemlæsningen. Et indtryk, der kunne have været forbedret ved en anden disponering af fremstillingen og en bedre korrektur. Det er dog positivt, at forfatteren har samlet en

række væsentlige beretninger om danske politifolks oplevelser i kz-lejrene i en ny udgivelse. Også selvom de delvist har været publiceret før.

Anders Dalsager

Henning Bundgaard, Lars P. Christiansen, Arne Hyldahl, Egon Kirkeby, Knud Møller Madsen og Gerda Pedersen (red.): Sydthy – glimt af kommunens historie 2007. 204 s., ill. Pris og udgiver ikke oplyst.

Hensigten med denne bog er at give læseren et indblik i Sydthy kommunes historie fra kommunalreformen 1. april 1970 og frem til strukturreformen trådte i kraft 31. december 2006.

Dette sker via i alt 82 illustrerede artikler af større eller mindre længde, hvor alt fra det kommunale skatte- og skolevæsen, til Hurups gågade og Hørdum-hallen tages under behandling. Redaktionen pointerer i forordet, at bogen både kan læses som et hele, men med fordel også kan benyttes som et opslagsværk, hvilket flere af artiklernes leksikale præg da også indbyder til.

Blandt de mere interessante bidrag er Gunnar Iversens artikel "FN's verdensuniversitet i Thy – en drøm, der brast", der omhandler planerne om grundlæggelsen af en række universitetscentre i Thy i 1970'erne. Planerne led skibbrud, men besøg af John Lennon og store visioner om alternativ energiudvinding bragte for en stund kommunen i mediernes søgelys. At Sydthys møder med det fremmede måske ikke altid er forløbet lige gnidningsfrit, antydes i portrættet af borgmester Ove Lykke s. 14-15 og i artiklen "Spredte fægtninger fra slagmarken – i skole og kulturverdenen i Sydthy kommune". Begge steder fremgår det, at det bestemt ikke var alle medlemmer af kommunalbestyrelsen, der mente, at kommunen skulle bruge ressourcer på at huse flygtninge fra verdens brændpunkter, men desværre følges denne ellers interessante historie ikke til dørs.

Hvis man ikke ligefrem er født og båret i Sydthy kommune, er dette værk ikke det letteste at have med at gøre. Det ville således have været en hjælp, hvis redaktionen allerede fra bogens start havde inkluderet et kort over Danmark eller Nordjylland, hvor Sydthy kommunes udstrækning 1970-2006 var indtegnet. Et sådant kort kunne eventuelt være blevet suppleret med Sydthys placering i den nye region, så man som læser kunne have dannet sig et indtryk af kommunens fortidige og fremtidige rolle. Dette skal ikke forstås på den

måde, at undertegnede ikke kan placere Thy på et landkort, men at Sydthy kommune strækker sig fra Agger i vest til Skyum i nordøst, er det vel de færreste udefrakommende læsere, der er klar over? Den oplysning får man faktisk først serveret på side 198 i forbindelse med et kort over skolerne i Sydthy kommune.

Kilde- og litteraturhenvisninger glimrer generelt ved deres fravær, og artiklerne baserer sig for størstedelens vedkommende på erindringer og interviews, og man kan ikke altid blive klog på, hvilken baggrund forfattere og fortællere har for netop at skrive om og beskæftige sig med det pågældende emne. Det bliver for eksempel aldrig klart, hvorfor Niels Høy i artiklen "Fiskeri-erhvervet" vælger at basere sine oplysninger på en samtale med Børge Jensen fra Agger. Et godt bud

vil selvfølgelig være, at Børge Jensen har drevet fiskeri fra Agger, men noget klart svar får man aldrig. Det er desværre ikke den eneste gang, at en sådan manglende omtale og præsentation gør mere skade end gavn.

I dette og de andre tilfælde kunne man godt have ønsket sig, at redaktionen fra starten havde udstukket nogle konsekvente retningslinjer til forfatterne og dertil havde haft for øje, at bogen måske skulle læses af andre end folk fra netop Sydthy kommune. Det ville have hævet bogen fra det rent lokale til det nationale aspekt, og dermed kunne bogen også have ydet et vigtigt bidrag til historien om de kommuner, der 1970-2006 var en del af alle danskeres dagligdag.

Jakob Ørnbjerg

English Abstracts of Articles in the Present Volume of "Fortid og Nutid"

Translated by Jørgen Peder Clausager

Peter Wessel Hansen:

Culpable Generosity. Views on Alms-Giving, Begging and Poor Laws in 18th Century Denmark

In the 17th and 18th Centuries, begging was nothing short of a veritable nuisance. For that reason the occupation was outlawed by the absolute monarchy of Denmark in 1708; at the same time it was made illegal for people to give alms to beggars. The present article describes the opposition met by the authorities in their endeavours to eradicate all begging and alms-giving to beggars. Further, the article attempts to pinpoint the background for the animosity of the people at large to the law as well as their persistent defence of the beggars in the so-called beggar riots, and it is argued that the giving of alms may be seen in the context of the insurance-like social communities which were a feature of the early modern society.

Anne Dorthe Holm:

The Most Beautiful Sight in Skagen Is a Wreck! Shipwrecks in Skagen (the Skaw) 1820-1870

Over the centuries, the coasts of Skagen (the Skaw, the northernmost tip of Jutland) have been the scene of many shipwrecks. Concurrently with the increased shipping of the 19th Century the number of shipwrecks at Skagen rose. In the second half of the 19th Century, there was an average of one shipwreck a month. Over the centuries, tales of the greedy behaviour of the rough people of Vendsyssel towards the poor seafarers have established the notion that the local population made a handsome profit on the shipwrecks. In the present article, the author makes an estimate of the number of shipwrecks at Skagen over a fifty-year period in the 19th Century. The number of shipwrecks is then compared to the earning power of the town judge, the wreck-master and the common salvors respectively. The article is the first quantitative study of the economic importance of salvage operations to the fishing community of Skagen in the 19th Century, and it documents that salvage work was indeed an important extra source of income to the town's fishermen in that period.

Medvirkende ved dette nummer

Henrik Hvid Dalnæs, f. 1974, cand.mag., handelsskolelærer, Vejle Handelsskole.

Anders Dalsager, f. 1979, BA, stud.mag., projektmedarbejder, Billund Museum.

Michael Dupont, f. 1980, cand.mag., redaktør, Personalhistorisk Tidsskrift.

Morten Fink-Jensen, f. 1969, ph.d., lektor, Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitetscenter og Forskningsafdelingen, Det Kongelige Bibliotek.

Bo Fritzbøger, f. 1958, dr.phil., lektor, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet.

Mette Guldborg, f. 1959, ph.d., museumsinspektør, Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg.

Peter Wessel Hansen, f. 1977, cand.mag., arkivar, Københavns Stadsarkiv.

Anne Dorthe Holm, f. 1976, cand.mag., museumsinspektør, Museerne på Vestfyn.

Vibeke Kaiser-Hansen, f. 1974, cand.mag., dokumentationskonsulent hos LEGO System A/S.

Lise Gerda Knudsen, f. 1977, cand.mag., museumsinspektør, Odense Bys Museer.

Keld Dalsgaard Larsen, f. 1954, cand.mag., museumsinspektør, Silkeborg Museum.

Henrik Gjøde Nielsen, f. 1960, cand.phil., museumsinspektør, Nordjyllands Historiske Museum.

Niels Kayser Nielsen, f. 1949, ph.d., lektor, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.

Ebbe Nyborg, f. 1950, cand.mag., redaktør Danmarks Kirker, Nationalmuseet.

Thomas Oldrup, f. 1976, forfatter, bachelor, redaktør, Alt om Historie.

Morten Pedersen, f. 1973, ph.d., museumsinspektør, Nordjyllands Historiske Museum.

Viggo Petersen, f. 1937, cand.mag., fhv. museumsinspektør, Aalborg Historiske Museum.

Nina Seirup, f. 1981, cand.mag., projektmedarbejder, Den Gamle By, Danmarks Købstadsmuseum, Århus.

Jakob Ørnbjerg, f. 1976, cand.mag., ph.d.-stipendiat, Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet.

Vejledning til forfatterne

Fortid og Nutid udkommer i marts, juni, september og december. Manuskripter kan indsendes løbende til redaktionen, hvis adresser findes i kolofonen. En udførlig forfattervejledning findes på tidsskriftets hjemmeside, www.fortidognutid.dk. Nedenfor anføres blot enkelte overordnede retningslinier.

Artikler bør ikke være længere end 20-25 A 4-sider og bedes skrevet i pkt. 12 med halvanden linies afstand. Debatindlæg bør ikke være på over 10 sider. Alle artikler forsynes med en kort manchete, hvori artiklens/debatindlæggets tema og hovedresultater præsenteres. Desuden skal artiklen/debatindlægget være forsynet med en kort forfatterpræsentation.

Gældende retskrivning skal følges, og anvendelsen af fremmedord begrænses til det strengt nødvendige. Særlige udtryk, som ikke kan forudsættes almenkendte, bør forklares første gang de optræder.

Citater sættes med citationstegn og i kursiv. Er citaterne hentet fra fremmedsprogede værker, oversættes de til nudansk, evt. med en henvisning i en fodnote til, at det er forfatterens oversættelse.

Artikler bør – så vidt muligt – være skrevet i Microsoft Word.

Notehenvisninger foretages ved tal, som sættes højt hævet over linien, og altid efter evt. tegnsætning. Noterne sættes som slutnoter i en mindre punktform. Som hovedregel bør noter alene indeholde litteratur- og kildehenvisninger. Disse skal altid være så fyldige, at den interesserede læser uden besvær vil kunne finde frem til den benyttede litteratur og det anvendte kildemateriale.

Forfatteres navne og titlerne på den anvendte litteratur skrives altid fuldt ud første gang de nævnes. Herefter kan der foretages forkortelser og henvises til den note, hvori den fulde reference optræder. *Fortid og Nutid* anvender ikke litteraturoversigter.

Artiklerne forsynes med illustrationer. Det er op til forfatteren at komme med et udspil til, hvilke illustrationer der skal benyttes. Ligger man selv inde med billedmaterialet, kan der, ved artiklens fremsendelse, medsendes en fotokopi eller en indscanning af illustrationerne, med reference til, hvor originalen findes, og hvorledes den kan rekvireres eller evt. scannes fra originalmaterialet.

Indhold

Nyt fra DHF	171	Palle Kousgaard: Mennesker og Landskab i egnen med Danmarks største skov. (Bo Fritzboeger) . . .	236
Artikler		Martin Theinheimer: Der Kojemann. (Mette Guldberg)	237
Peter Wessel Hansen: Den strafværdige gavmildhed	173	Gurli Thuneby: Kongen af Kollerkolle. (Henrik Hvid Dalnæs)	239
Anne Dorthe Holm: Det skønneste syn i Skagen er en stranding! . . .	199	Jens Topholm: Separat? Det er klart! (Nina Seirup)	240
Debat		Michael Bregnsbo, Margit Larsen, Marianne Weigel (red.): Fyn og fynboer for 100 år siden. (Lise Gerda Knudsen)	240
Keld Dalsgaard Larsen: Lokalmuseum i en globaliseret verden . . .	215	Gunnar Solvang: Dansk flinteindustri. (Morten Pedersen)	241
Anmeldelser		Allan Grønkjær, David Holt Olsen: Fodbold, fair play og forretning. (Niels Kayser Nielsen)	242
Torkel Eriksson, Knut Drake, Peter Carelli: Kärnen och borgen. (Ebbe Nyborg)	226	Janne Bang: Ondskaben tur/retur. (Anders Dalsager)	244
Paul Erik Engelhardt: Skåne mellem dansk og svensk. (Morten Fink Jensen)	227	Henning Bundgaard, Lars P. Christiansen, Arne Hyldahl, Egon Kirkeby, Knud Møller Madsen, Gerda Pedersen (red.): Sydthy – glimt af kommunens historie. (Jakob Ørnbjerg)	245
Hans Edvard Nørregård-Nielsen: Nørre Vosborg. (Viggo Petersen) . . .	229	Abstracts 247	
Signe Trolle Gronemann: Hvor tæt kan man komme? (Michael Dupont)	230	Medvirkende ved dette nummer 248	
Nina Javette Koefoed: Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre. (Vibeke Kaiser-Hansen).	231		
Flemming Holm-Larsen, Erik Helmer Pedersen (red.): Furesø-borgernes hverdagsliv i Englandskrigenes slagskygge. (Thomas Oldrup)	233		
Peter Henningsen (red.): København 1807. (Henrik Gjøde Nielsen).	235		